

HÍD

**irodalom
művészet
társadalom-
tudomány**

6

6

1970.

JÚNIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXIV. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

573	BORI IMRE HAMVAS BÉLA
583	HAMVAS BÉLA KÉT ESSZÉJE
608	VARGA ZOLTÁN NÁTÁN
621	ALEKSANDAR TISMA A BARNA LÁNY NYOMÁBAN
639	BOGDÁNFI SÁNDOR AFORIZMÁK
650	DEAK FERENC APOTEÓZIS
667	BRASNYÓ ISTVÁN EUSTACHIUS
672	FÜLÖP GÁBOR KILENC FESTMÉNY
675	JUNG KÁROLY LENG
680	DRAGUTIN TADIJANOVIC INTÍM TÁRLAT RAB SZIGETI RAJZOKBÓL
684	MAJTÉNYI MIHÁLY A HÓNAPOS SZOBÁK NOMÁDJA
690	DÉR ZOLTÁN AZ ÚJSÁGÍRÁS ISKOLÁJA
	SZEMLE
704	Bányai János, Varga Zoltán, Tomán László, Burány Nándor, Bálint István és Szűcs Imre jegyzetei

Képzőművészeti
melléklet:

SÁFRÁNY IMRE MŰVEI

HAMVAS BÉLA

B O R I M R E

Az elmúlt majd egy negyedszázadban Hamvas Bélának egyetlen írása jelent meg a *Látóhatár* című folyóiratban Az egzisztencializmus után cím alatt a modern francia gondolkodás történetének köréből: egy egzisztencialista az „egzisztencializmust” búcsúztatja ebben a tanulmányban — a megszólalás, a felmerülés egyetlen karcsapásának erejéig. Az a hallgatás tehát, amely létformája lett a negyvenes évek végén, csak egy pillanatra szakadt meg, hogy azután a halál még keményebb lakatjával ajkán és bilincselésével kezén lépjen ki az „élet” szűk, apokaliptikusnak tartott köréből, de a magyar szellemi köztudatból is már-már véglegesen. A nyilvánosság előtt folyó, a „látható” élete tehát megszakadt már a negyvenes években, gondolatai azonban tovább is hatnak, „kéziratban” terjednek, s ha igaz Demény Jánosnak az az 1944-ben tett megfigyelése, hogy Hamvas Béla művei kéziratban jobban hatottak (*Sorsunk*, 1944. március), akkor gondolatainak továbbélésével is számolnunk kell, minthogy ott van „láthatatlanul” is az ifjú magyar művésznemzedéken hatásának hímpora.

S nem véletlenül. A magyar szellemi életnek, különösképpen pedig az irodalomnak van egy ága, amely világélményét ugyanazok felé a szférák felé fejlesztette, amelyekben Hamvas Béla kultúrfilozófiai érdeklődése is tört, s éppen ezért találkozniok is kellett, vagy ha nem találkoztak, eredményeik révén az érintkezési pontok megléte nem kétséges. Olyan területekről van ugyanis szó, amelyeknek meghódítására éppen Hamvas Béla munkásságában készült fel a magyar irodalom, de a behatolást ezekre a területekre már Hamvas Béla nélkül hajtotta végre. Éppen ezért tovább is ment a „múltba”, mint Hamvas Béla, de nem is ért el addig, ameddig Hamvas eljutott az emberiség aranykora kérdésének vizsgálatában. Juhász Ferenc például az „ember előtti” és az „ember utáni” élet szélsőségeiig feszítette az élet-élménynek a körét, Weöres Sándor viszont egy lépéssel talán a Hamvas kijelölté határ előtt állt meg a „teljesség felé” való haladtában, Rákos Sándor pedig, akinek érdeklődése az „agyagtáblák üzenete” iránt a legbeszédesebb és Hamvashoz a legközelebb álló lehetett volna, megmaradt az irodalomnál, az akkád eposzok világmagyarázatának konzekvenciáihoz nem közeledett. De ugyanezt tapasztaljuk a Palasovszki Ödön—Kodolányi János neve jelezte érdeklődési ív szemléletkor is, tehát a Hamvas megelőző negyedszázad magyar irodalma területein. Palasovszky Ödön „punalua”-

nosztalgiai „csak” a primitív embert idézték, s a Vörösmarty Délszigetének vonalán állnak, Kodolányi regényei ugyanakkor, amelyek a vízözön idejében játszódnak, az író jelenre pillantó szemvillanását őrzik elsősorban, de nem e korai korszak mitológiai delejének nyomait is. Valódibb rokona Kerényi Károly volt, aki a klasszika-filológia stúdiumaiból a vallástörténet kényesebb, lőrekenyebb, megfoghatatlanabb, eredetileg is illékonyabb anyaga felé fordult, de a görögség és a görög világkép kínálta körön nem lépett túl. S ide kell írunk még Várkonyi Nándor nevét, aki a negyvenes évek derekán az „elveszett paradicsom” problémáját bogozta, és az „élmény, rítus, mítosz” szentháromságát már a kozmikus harmónia vágyképebe vitte és egységesítette — azokra az eredményekre jutva, amelyekre Hamvas Béla is jutott (lásd Várkonyi Nándornak Tudomány és mitológia című írását a *Diárium* 1947-es számában), miközben más utakon járva érkezett ehhez a gondolathoz, s mások a következtetései is.

A harmincas évek elején indult, irodalmi, zenei, általános esztétikai és filozófiai tanulmányokat írt a korszak legjelentősebb folyóirataiba. Dolgozótársa volt a *Nyugatnak*, a *Válasznak*, a *Napkeletnek*, a *Protestáns Szemlének*, az *Athenaeumnak*, az *Esztétikai Szemlének*, a *Társadalomtudománynak* és a *Diáriumnak*. A műértőnek az a típusa öltött testet benne is, amelyet egy Halász Gábor vagy egy Szerb Antal neve jelez a legeklatánsabbban, csak Hamvasnál az irodalmi érdeklődésre igen gyorsan ránőtt a filozófia, és a bölcselkedő hajlam háttérbe szorította az irodalmi kritikusat, elannyira, hogy a negyvenes évek kezdetén Hamvas Béla már elsősorban kultúrfilozófus, aki az egzisztencia tanulmányozásából az esszencia megkívánt rejtelméin töprengett, s mind elvontabb szférák felé tört. A *Láthatatlan történet* című könyve (Bp. 1943) hozta meg a végleges fordulatot: az irodalom „látható” jelenségformái után az emberiség „láthatatlan” története felé fordul, a megfoghatatlan, az elveszett gondolat csodaszarvasát kezdi kergetni, s kilép a szellemnek abból a magatartásformájából is, amelyet a világ kultúrája a görögségtől kapott, hogy a múlt kútjának mélyebb régióba szálljon, s hogy a „scientia sacra” rendszerének kidolgozásába kezdjen.

A céltudatosság azonban már a harmincas években megjelent tanulmányokban megfigyelhető. Nemcsak a kötelező jólétesültség adalékaival találkozunk a folyóiratok hasábjain: a „művelt emberfő” sajátos vonásai már felsejlenek az egyes tanulmányokban, hiszen az intenzív zenei érdeklődés, a bölcsélet egzisztencialista vonatkozásaihoz való vonzalom kíséri a magyar és az európai szellemi élet produkcióit glosszázó cikkeit, tanulmányait, melyekben világképének főbb elemei már-már készen vannak. Utaljunk olyan tanulmányára, mint amilyen az 1933-ban megjelent *Vázlat egy apokaliptikus történetfilozófiához* című, és arra, amelyet az *Athenaeumban* tett közzé 1941-ben *Scientia Sacra* cím alatt az „írás és hagyomány” kérdésköréről, hogy érzékeljük, mint építi ki fokozatosan a george-i „görögség-eszménytől” tovább vivő gondolatlépcsőit.

Hamvas Béla ugyanakkor már 1936-ban a Robinson Jeffersről írott tanulmányában (*Válasz*, 1936. 2.) kísérletet tesz arra, hogy a „modern” és az antik magatartás közé határt húzzon. „Az antik magatartás — írja

itt — sohasem pszichológiai, hanem mítikus. Mit jelent az, hogy: mítikus? — annyit, hogy: képszerű, költői, szemléletes, érzéki. A világot ott látja, ahol van, nem ott, ahol tükröződik; a világban, nem bent; az őselemekben, nem a lélekben. Megint a lélek, mint szótári szó, lélek, amit tulajdonképpen sohasem jelent, lélek, ami modernül azt jelenti, amit Dosztojevskijnél, Freudnál, Proustnál, Rousseau-nál: fülledt és megfoghatatlan gőzt, áthatolhatatlan formátlan kavargást, komplexust, ami antikül azt jelenti, hogy Psziché, — mítoszt, valamit, ami olyan, mint Eros, Ananké, Tyché, ami valami homéroszi, valami tiszta, valami és előkelő, aminek semmi köze a pszichológiához, hanem, ami képszerű, költői, szemléletes, illat, fény és sugárzás...” Majd tovább: „A mítosz nem álom, hanem az, amelyik az álmot is látja. Felül van rajta. Nem az emberben van, az ember van benne...”. Ebből a téziséből viszont egyenes út vezet a modern „vallomás” és az antik „mítosz” közötti különbség jelzéséhez is: „A vallomás és mítosz között levő különbség abszolút. A vallomásban az ember feltárja magát és így önmaga lesz. A mítoszban az ember tülemelkedik önmagán és megragadtatja magát az őselemekkel. De a különbség az önmagával való levésben és az elemivé való válásban is abszolút. A vallomás módján soha senki sem lehet önmaga, mert az ember csak azt kapja meg, amire odaadja magát, — csak azáltal válhatik önmagává, ha önmagát feladja. Ez az ekstasis paradoxona: az ember csak akkor lehet önmaga, ha ki tud lépni önmagából. Ez az ekstatikus forma a mítosz. A mítoszban az ember feladja önmagát s így lesz igazán az, ami ő...”

A *Láthatatlan történet* esszéiben azonban csak a felismerésig jutott el, és magatartássá való fejlesztését végezte el a „láthatóval” való leszámolás ürügye alatt. A Jeffers-tanulmányban azonban vannak olyan gondolatársak is, amelyek közvetlenül is a *Láthatatlan történet*hez vezetnek. Amikor az amerikai költő magatartását Montaigne analógiájával jellemzi, „torony-mítoszt” emleget, amelybe Jeffers vonult, mint-hogy „az élet tragédiájából nem lehet kilépni — mégis ki lehet lépní: a közömbös helyre, az érzéktelenségbe”. Hamvas Béla szerint Jeffers „tornya”, ahová elzárkózott a világ elől, „világhely”, s éppen ezért több, mint Montaigne toronyszobája: már a „mindenen túl helye” — s talán abban a szférában, ahová Nietzsche igyekezett a „túl a jón és a rossz-szon”-ról írott könyvében. Hamvasnál tehát a világ nem vállalásának sajátos módját kell feltételeznünk, amelynek himnuszait a *Láthatatlan történet* esszéiben írta meg, anélkül azonban, hogy a Jeffers-esszéiben kitűzött célt, „az elemivé válást”, a világnak „egészen gyermek-i módon” való felfogását, a „közvetlenül, mítikusán” való viszonyulást elérte volna. A *Láthatatlan történet*ben ugyanis még tömegellenes (A Vízöntő) és egy „hatodik emberfajra” esküszik (uo.), ünnepli a „magányos embert”, aki „saját magányának kellős közepén egyedül állott” (Wordsworth vagy a zöld filozófiája), mert csak az ilyen magányos ember boldog, minthogy „túl van a bölcsességen, szenvedésen, tudáson, szereteten, a nemeken” is, dicséri D. H. Lawrence-t, aki a „poseidoni világot egész határtalan gazdagságában felfedezte”, mert aszkéta, úgy, ahogy a görögök értették, „tudatos és begyakorolt fegyelemként”, mely már a yoga

egy neme (Poseidon). De elítéli a görög Meteora kolostor-világ lakóinak világhoz való viszonyát (Meteora), melyet „arcátlan elvonulásnak” minősít, és az itt látható aszkézist a feladás aszkézisének nevezi. „Meteora az Én börtöne, az Én-é, aki magát a világból kivonja és nem vesz részt benne és nem akar sorsot, nem akar semmit, csak az Ént” — írja. Ezzel a Meteora-helyzettel állítja szembe azután a Milarepa-eszményt, a tibeti és perui lét határhelyzet voltát: „Peru is, Tibet is határbirodalom — írja. — A különbség az, hogy Peru lefelé, Tibet felfelé. Ha az ember a perui indiánból még egy lépést tesz, megszűnik ember lenni; ha a tibeti mongolból még egy lépést tesz, megszűnik ember lenni...” S tovább: „Egy cseppel több Peruból és az ember átlépi a határt lefelé, feloldódik és megsemmisül az emberalatti létben; egy cseppel több Tibetből és az ember átlépi a határt felfelé s feloldódik és megsemmisül az emberfölötti létben...” A tibeti Milarepa-magatartásban eszményi képét találja meg annak, amit maga is képviselni akar: a „tökéletes Buddha-fokot elérni”, hiszen Milarepa a világtól elvonulva, abszolút magányban „barlangjában ül és medítál”. Látszólag szenvedés-filozófia itt a Hamvas Béláé. Valójában azonban már a „lét teljessége” a problémája, amelyhez azonban majd a *Láthatatlan történet* első limesét áttörve jut el. Szorosan kapcsolódik a magános ember és oly jellegzetes yoga-aszkézise kérdésköréhez Hamvas Beethoven-esszéje (A VII. szimfónia és a zene metafizikája), míg a Poeta sacer című tanulmányában egy „nagy-ember”-mitoszt érint, mondván, hogy manapság csak a költő van a „szent körön” belül, minthogy abból már kihullottak „a királyok, papok, hercegek, katonák, művészek”. Mallarmé a George-kör, Robert Bridges, előttük Hölderlin, Keats, Shelley a példái. A következtetése pedig ez: „... A modern költőnek magára hagyatva, kigúnyolva, félreértve, pojácnak bélyegezve, vállán az összes emberi nagyságok jelképeinek súlyával teljesen egyedül és önmagából a hagyományt fenn kell tartania és a Szent Szó erejével újra kell alkotnia — az isteni lét és az emberi sors között levő szövetséget meg kell újítania...” Az, aki ezt vállalja, a „sacer sors feladatát” veszi vállára, s mondanunk sem kell, a magánynak azt a formáját is, amelyet Hamvas már körülírt. Hamvas gondolatainak rendszerét három, lényegében a magános ember fogalmát megszorító tanulmány zárja le (A barátság, Héloise és Abaelard, Ünnepek és közösség) — „teológiája”, de antropológiája kiteljesedéseként is.

A magyar irodalomban és filozófiában egyaránt szokatlan jellegű eszszék születtek a *Láthatatlan történettel*, hiszen a Hamvas-esszé az irodalom és a bölcsélet határterületein készült; az irodalmat filozófus olvasta, bölcselkedni pedig az író kezdett, és intellektusának nemcsak nehezkesebb mozdulataival angazsálta magát bennük, hanem absztraháló, asszociációkban gazdag „belelátó” képességeinek oly jellegzetes irrealizmusával is, a szellem fegyvertényeiként. S ma már azt is tudjuk, hogy Hamvas gondolkodásának mélyén az elidegenültség problematikája volt a feszítő erő, s hogy valójában ebből akart kilátni, amikor az emberiség akkori jelenét visszautasította és az emberiség múltjának olyan időszakára kezdett tájékozódni, amelyben az élet teljessége még ép lehetett. Nem véletlen, hogy Hamvas polgári attitűdje és magatartás-

formája a gondolkodás misztikus és irreális ismertetőjegyei nélkül nem tudott megenni. Az ember élethelyzetének, világban elfoglalt helyének olyan köreibe lépett, amelyet előtte a magyar gondolkodás még nem mért fel sem polgári vonatkozásaiban, sem pedig marxista szempontokból, az egy József Attilát kivéve. Nyilvánvalóan az sem véletlen éppen ezért, hogy a Hamvasnál olvasható gondolatok egy része József Attilánál is felmerül, s mind a ketten ugyanarra mutatnak: az emberi létezés teljességének a kérdését vetve fel. A *Vizöntő* című esszéjében olvassuk:

„... Ma a Halak csillagképéből lépünk ki. A hónap (ti. a világhónap, mely kb. 2000 év, aminek a görög neve aión) befejeződött és az aión lezárult. Válságos időbe jutottunk s ezt csaknem mindenki saját bőrén is érzi. Most lépünk át a következő képbe, a *Vizöntő*-be. Tökéletesen új élet következik, miután a régi lezárult. Az egész földet és emberiséget alapjában megrázó események megjelenése. Az apokalypsis egy neme...”

Hamvas Béla szava is tehát a „nem” volt, csakhogy ez a tagadás homályban derengett, a polgári lét-élmény mögött rejtőzött, és ezért sokszor torz formában, az irreálisba öltözötten adott hirt magáról, hozzájárulva Hamvas Béla szellemi értékének elhomályosodásához, a szellemi köztudatból való kihullása tényéhez.

A *Láthatatlan történet* azonban nem az összegezést hozta meg, hanem Hamvas Béla gondolkodásának csupán első jelentősebb megállóját képezte: munkásságának első tíz esztendejét fogja csupán össze, ami után a szerző elhagyhatja, mi továbbgondolkodásához már szükségtelen, ám továbbviheti, mi termékenynek ígérkezik. Útja ugyanis a „*Scientia Sacra*” megalkotása felé vezetett, melyhez ki kellett törnie a görög világképből is. Valójában a magyar szellemtörténet Hamvas Béla munkáiban hódította meg nemcsak a primitív népek hagyományát, hanem a görögség előtti őshagyományt is. Tibet és Peru szellemi relációi: misztériumok és eredetmondák Hamvas Béla ráfigyelésével kerültek egy magyar intellektus körébe, s jelentésükkel nála kaptak helyet egészen hangsúlyozott módon.

Hamvas Bélának ugyanis már a *Láthatatlan történet*-ben az volt a véleménye, hogy nem a primitív ember érdekes, hanem az „ős-ember”, az, aki még látta az Édent. „A tudomány összetéveszti a primitívet a primerrel és a vadat az archaikussal. Azt hiszi, hogy a primitív ember volt a magas ember fiatalkora, egyszerűbb foka, éretlenebb és kezdetlegesebb ideje. Mindenképpen, ha valaki a magasabb ember dolgait kutatja, először, azt gondolja, a primitívet kell megvizsgálnia, mert ott van mindennek az eleje. Egész életünk benne nyugszik egy kaffer falu életében...”

„A tudomány e stupid véleményével” szembeszállva nyomoz tehát nem a primitív ember, hanem az archaikus ember irányába, minthogy „az ember, akit primitívnek hívnak, nem az idők legelejéről származik, hanem az idők legvégéről...” (A *Vizöntő*). Ezekből a felismerésekből nő ki nagy terjedelmű, nyomtatásban már meg nem jelent műve, a *Scientia Sacra*, amely „az őskori emberiség szellemi hagyományát” veszi számba, és ennek alapján kínál fel egy gondolati rendszert, melyből kiderül, hogy Hamvas, ellentétben Jeffers magatartásával, hisz mind az „aranykori múltban”, mind pedig a jövőben.

A *Scientia Sacra*t azonban már nem az esszéírói kedv szülte, a téma-variációk sora megállapodott és kikristályosodott: az író helyét a vallástörténész és a filozófus együttesen foglalta el. A „felébredt álmodó” műve tehát ez a gondolati rendszert felkináló alkotás, amely az olvasót az archaikus ember világába viszi, abba, amelyben nem az életnek, hanem a létnek a kategóriája volt adva — az emberiség aranykoraként.

„Az emberi történet időszámításunk előtt körülbelül hatszáz esztendeig folyamatosan összefügg; ekkor egy vagy két, de semmiesetre sem több, mint három nemzedék alatt az idő megváltozik. A hatszáz évvel megelőző és követő kort csaknem kézzel kitapintható függöny választja el: hogy mi az, ami a függöny előtt, mifelénk van, világos; azt, ami a függöny mögött van, találgatni kell... A lét érthetetlen lesz... Az ember a talajt annyira elveszíti maga alól, hogy azt hiszi, nem is a földön, hanem idegen csillagzaton jár. Az elemi dolgok bizonytalanná lesznek, az eseményeket és személyeket nem lehet megfogni; a lét rejtélyes és az idő derengő...”

Valójában az aranykor van a hatszázadik évnél leereszkedő függöny mögött — állítja Hamvas Béla. Ezt veszíti el az emberiség:

„Időszámításunk előtt hatszázadik év körül Kínától Itáliáig a változást egyértelműen úgy ítélik meg, hogy az emberi történet a sötét korszak végső szakaszába lépett. A lét elveszett, ami maradt, csak az élet. Az egész valóság kettészakadt, a teljes nyíltság lezárult, a nagy összefüggések megszakadtak...”

A szerző ebből a felismerésből indulva ki, a „homályos aranykor-émlék” alapján, elsősorban pedig Zarathusztra, Laotse, Budhha, Hé- rakleitosz szövegei és hagyománya alapján interpretálja és rekonstruálja az „aranykort”, mondván: „Az Aranykor az az idő, amikor az élet a lét felé nyílt; amikor az angyalok lejártak a földre és a szellem az anyagi világba kilencszeresen áramlott...” Az élet „ősképének” nevezi ezt a boldognak vélt korszakot, mert szerinte ez „megoldott élet volt, befejezett, megformált, kész, tökéletes, hiánytalan”. Ezzel szemben a mai emberiség korszaka az apokalipszisé, mely „megbomlott élet, az élet folyós állapotban”, más szóval „tört élet”.

Nem nehéz Hamvas Béla terminológiájából kihámozni, hogy gondolkodásának középpontjában az elidegenült ember problematikája áll, s hogy amikor az archaikus élet aranykora után nyomoz, valójában az elidegenültséget annyira egyetemes elvvé teszi, hogy az kiterjeszhetővé válik az emberiségnek ún. majdnem egész történetére is. Talán primér elidegenültségnek lehetne nevezni azt, amiről Hamvas Béla beszél — az ember és a természet, a szellem és a tudat ellentéteit, ellentmondásain inszisztálva, másfelől pedig a „létet az életben megvalósítani” gondolatát vetve fel. Eseményképe tehát „a béke, a szépség, a rend, a termékenység” birodalma, amelyet az ember elveszített, és a létből az életbe zuhant le, ennek következtében pedig a „Szellem-Emberről” a tudatember váltotta fel. A hétköznapi gondolkodás a tudatot tartja az emberi tevékenység legmagasabb eredményének. Hamvas koordinátaiban viszont a tudat nem a fent-et, hanem a lent-et tükrözi:

„... A lét teljességéből és nyíltságából kiesett ember Énje lefokozó-

dott; lezárult, kábaságba süllyedt, individuális Énné szűkült; ennek a lefokozott Énnék a lefokozott valóságban lefokozott valóságérzéke van: az a tudat..."

Vagy:

„...A tudat az elmerült ember lefokozott Énjének a varázslatvilágára vonatkozó szerve; a tudat az individuális Énhez tartozik. Az éberség a nyílt létben élő univerzális személyeknek a valóságra vonatkozó intenzív érdeklődése; az éberség az univerzális Énhez tartozik..."

Az ilyen tudattal szemben a lélek a léttel kommunikál: „A léleknek van intenzív érzékenysége: a tiszta látásra és tudásra való tehetsége, a nyílt létbe való fölemelkedési képessége. Ez az éberség azonban a zárt életben le van zárva. Ezt a lezárt és elmerült éberséget hívja a lélektan újabban tudatalattinak. Ez az emberi lélek éberségi szerve. Ez az a képesség, amely a természetfölötti, vagyis a valóságban létező (ontos on) léttel kapcsolatban áll..."

Csábító lenne a Scientia Sacra egész tervét elemezni és felvázolva megmutatni Hamvas Béla gondolkodásának eredményeit és korlátait. Azonban ez a vallástörténész, a kultúrhistorikus és filozófus dolga. Az ilyenfajta vizsgálódások azonban fölöttébb időszerűek, függetlenül attól, hogyan viszonyulunk a szerző „irracionalizmusához” és szellemtörténeti beállítottságához. Mert korunk ismérvei közé tartozik a primitív és a primér emberiség iránti érdeklődés, az emberiség aranykora utáni vágy, az elidegenültség formáinak felismerése és ténye súlyának rettenetétől való megszabadulni akarás, annak az „éberségnek” a sóvárgása, amelyről Hamvas Béla beszél, s annak az „eszméletnek” az igénye, amelyről József Attila énekelt.

Van azonban e műnek még egy gondolata, amelyet idéznünk kell, hogy teljessé tegyük Hamvasnak az emberiség aranykorával kapcsolatos kutatásai e legszűkebb, leginkább filozofikus és esszéisztikus körét. Ez a misztikus intuícioról szóló Hamvas-tanítás, amely ugyanakkor nemcsak kiegészíti axiómáit, egyúttal forrásaira is mutat:

„...A misztikus intuíció az a képesség, amely az emberi lelket az életből kiragadja és a létbe átemeli. Ez az epopteia, más szóval az ekstasis, az álom, vagy a mámor, a jóslat vagy a prófécia, a vízió vagy az önkívület, az ihlet vagy az elragadtatás. A misztikus intuíció vezet az álomba, a mámorba, az életfölötti létbe, a halotak világába, az istenek közé. A misztikus intuíció kiragad a lezárt Én köréből és felszabadít és a valóságok ösképeinek körében a lélek szemét megnyitja..."

A magyar szürrealizmus gondolkodásának sajátos megjelenési formájáról van alapjában véve tehát szó Hamvas „aranykor” képzete bölcséleti alapvetésében, függetlenül attól, hogy ezt a más irányból érkezetett behatások is színezték. Egyben azt is konstatálni kell, hogy elsődlegesen irodalmi, művészeti elgondolásként velődött fel Hamvas létproblémája, mint ahogy valójában az irodalomhoz, a művészetek kérdéséhez tért is meg. A Scientia Sacra monumentális épülete szempon-tunkból nem önmagában bír csupán jelentőséggel, sokkal inkább azok miatt az esszék miatt, amelyeket Hamvas e témára írt. Ezekből derül

ki azután, hogy Hamvas művében egy racionalista misztikája dobban fel, s hogy legsikerültebb esszéiben a Montaigne neve jelezte esszétípus magyar remekeit alkotta meg.

A Scientia Sacra gondolkörében fogant például az Orpheuszról szóló tanulmánya, amelynek jelentését csak e nagy művel való összefüggéseiben érzékelhetjük, minthogy teljes angazsáltsággal a Homérosz előtti hagyományokon inszisztál. De a Scientia Sacrában van az az idézet is a Vedából, amely a legtisztább esszéiben magatartását ihlették. A léttel harmoniában élő egykori ember az volt, „aki az élőlényeket mind önmagában tudja látni, mint Énjének részeit, és önmagát mindabban, ami él”. Ennek a gondolatnak a kiteljesülése szólal meg a Fák című esszéjében, mely akár a legtisztább irodalomként is felfogható, minthogy benne a Veda gondolata már túlmutat önmaga körén is — jelezve, hogy Hamvas Bélánál is szüntelenül azzal a jelenséggel kell számolnunk, amit az öreg, önnön elmélete csapdájába esett Tolsztoj is mutat, amikor a *Feltámadás* című regényét írja. A Fák című esszéiben Hamvas ugyanis egészen közel került ahhoz az irodalomeszményhez, amelyet ő Hölderlin és Keats művében látott megvalósulni.

Egyelőre tehát Hamvas Bélának irodalmi munkásságát lehet mérni, a szaktudományokra hagyva, mi ebben az életműben nem irodalomként kristályosodott ki. Viszont ez is tiszteletreméltó feladat lehetne, minthogy kitűnő esszéket kellene interpretálni, s olyan Hamvas-műnek kellene egész kérdéskörét kifejteni, mint a Kemény Katalinnal közösen írt könyve, a *Forradalom a művészetben*.

A magyar esztétikai gondolkodás egyik legjelentősebb és legjellemzőbb alkotása ez a Hamvas—Kemény könyv, melynek *Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon* az alcíme (Bp. 1947.), minthogy teljes esztétikai világképet tár fel akkor, amikor a modern magyar művészet koordináta-rendszerét készíti el. Kiindulási pontjuk ugyanaz az elidegenültségből eredő tény-világ, amelyet a Scientia Sacra is tartalmaz, bár a magyar művészetről szóló könyv megelőzte időben a Scientia Sacrát. A modern művész, sugallja Hamvas Béla és Kemény Katalin, felismerte elidegenültségét, és tudja, hogy ez a világnak az állapota. De ugyanakkor heves vágyként él benne az elidegenültség feloldásának az igénye is, éppen azért, mert tud az egykori boldog egységről, az élet teljességéről, a létezés öröméről is. Vagy ahogy ők mondják: „A művész emlékszik az »aranykori«, a születés előtti egységre. Ez még csak emlékezés lenne. És ugyancsak a művész az, aki a végső egységről is tud. Születés előtti egység ez, mert a születésnek éppen a kettősség kezdetét, az elszakadást kell nevezni... A művész volt az, akiben bármilyen engesztelhetetlen volt az európai ember elzárkózása primitív hatalmi ösztöneibe ő volt az, aki előtt megjelent a kiengesztelődésre vágyó, az anyára és a szellemre együtt emlékező emberarc...”

Hamvas Béla—Kemény Katalin ez alaptételéből következik azután, hogy modern művészetnek csak azt tartják, amely emlékezni tud erre az aranykorra, s szerintük az a modern művész, akiben a már emlegett „misztikus intuíció” dolgozik. „Individuális korszakban — írják — az ember a világban racionalisztikus módon tájékozódik és »szenzualista«

művészetet csinál..." „kollektív-univerzalisztikus korszakban" viszont „»imaginatív« (absztrakt, expresszionista, szürrealista, geometrikus stb.) művészetet csinál. Az imaginatív művészet képei elsősorban nem érzéki látványok, hanem »tremendumok« (tremendum — a „megborzongtató"), és nem is azért készültek, hogy egyéni érzéki gyönyörködtetés tárgyai legyenek, hanem megszólító erőt képviseljenek, mert a kollektív-univerzalisztikus korban az ember az azonosulás összenvedélyében él..."

Hamvasék szerint tehát a modern művészet alapaxiómája az, hogy a műalkotás „megszólító erejű tremendum... és ehhez képest az imaginatív ábrázolásra tér át".

Könyvük nem rendszeres festészettörténet (a festészettel elsősorban azért foglalkoznak, mert szerintük „a jelenkortudatot ma a festészet képviseli"), vizsgálódásuk köréből kizárják a szenzualista művészetet, de részletesen felrajzolják a magyar imaginatív művészet alakulásvonalát, és a Ferenczy Károly—Gulácsy Lajos—Csontváry Tivadar—Vajda Lajos neve jelezte történetiségben láttatják a modern magyar művészetet, amelyhez egyfelől Bartók muzsikáját, másfelől Weöres Sándor költészetét kapcsolják. Külön figyelnek a magyar művészet sajátos jellegére is, keresve helyét az európai művészetben:

„... A magyar festészet sokkal inkább a Kandinszkij—Chagall—Klee vonalhoz tartozik, mint a franciához, mert nálunk a »tremendum« megalkotásáról van szó sokkal inkább, mint a jelenkortudat megalkotásáról. Ferenczy, Gulácsy, Csontváry, Vajda képein az a bizonyos kínzó szellemigény nem egyéb, mint az igazságkeresés, vagyis a társkeresés, a dialógus-éhség, emberkeresés, közösségkeresés, az azonosulási összenvedély megnyilatkozása. Ferenczy és Gulácsy képei a kölcsönöségi nosztalgiában szenvednek és ebből a nosztalgiából állanak. Csontváry »Panaszfal«-ának megrázó nagysága éppen az, hogy tele van e kölcsönös nosztalgiában égő arcokkal, amelyek társkereső szenvedélyükbe már egész belezavarodtak. Ez az intenzív igény teremtette meg a festészetnek azt a lehetőségét, hogy olyan műveket tudjon teremteni, amelyek nem műtárgyak többé, hanem felfokozott megszólító erők mágikus középpontjai..."

Hamvas Bélának pozíciói tehát alapjukban a szürrealizmuson épültek meg, s éppen ezért a magyar szürrealizmus kínálta gondolkodásrendszer kiteljesítőit is bennük kell látnunk, azzal a megszorítással természetesen, hogy a szürrealisztikus világnépek ún. polgári pólusát képviselik — ám ezt olyan intenzíven, hogy már-már túl is lépik ennek elsődleges határait. De adottak korlátaik is, amelyeket viszont hiba lenne Lukács György egykori éles támadása alapján minősíteni (Lukács: Az absztrakt művészet magyar elméletei), minthogy abban Lukács szemléletének nem erényei, hanem elsősorban gyengébb pontjai manifesztálódnak. Nyilvánvalóan problematikus lehet Hamvasék inszisztálása a „keleti" tapasztalatokon, különösen, ha abban az abszolutizálásra való hajlam is feltűnik. Nem spekulatív mozzanatai alapján kell azonban néznünk ezt a teljes világnépet reveláló szemléleti rendszert, hanem fő irányának útmutatásában.

Hamvas Béla és Kemény Katalin művét még ezután fedezi majd fel

a magyar esztétikai gondolkodás és az irodalmi kritika is. Hamvas Béla esszéinek és művészettörténeti könyvüknek hiánya ma már kétségtelen a magyar szellemi köztudat rendszerében. Nyilvánvalóan nem Hamvas Béla rehabilitásáról van szó, hanem arról, hogy ami életművében (korai elhallgatásából eredő csonkasága ellenére is) érték, azt nem lehet némaságban hagyni. Annál inkább nem, mert az elmúlt évtized során a magyar szellemi életben megfigyelhető volt a jóvátételre való őszinte szándék, a negyvenes évek második felének türelmetlensége okozta sebek gyógyításának igénye.

HAMVAS BÉLA KÉT ESSZÉJE

F Á K

This is not an essay
 this is a poem
 from You
 for You
 and
 to You

Talán nem éppen csak az emlékekkel való eltelttség és nem a sóvárgott jövőre való várakozás, amikor az ember a maga egészében eltöltődik a jelenből, a múltba süllyed, vagy még el nem érkezett időben él, de nincs jelen sem a múltban sem a jövőben, éppen úgy, ahogy nincs a jelenben, — alája merül, vagy, ami ugyanaz, föléje emelkedik; van nap, hét, ennél hosszabb egész korszak, hogy befogadásra képtelen, csak saját színültig teltségén ring, mint egy csónak. Egészen más tájban él; a félmámor egy faja, sokszor nem is fél. A bódultság oka sohasem tudott, sohasem tudható, talán nem is egy oka van, talán nem is ok kell hozzá, talán maga szerzi okait, talán maga okozza önmagát. Nincs benne fény, nincs homály, mert a tárgyak éjszaka is égnek, sűrű, tompa, mélyről jövő ragyogással, a szín egyszerre a világ tulajdonsága lesz, nem felszíne, belülről árad a forma, az érzéki test kiterjedése nem kihűlt dísz. Az élet nem folyik, hanem árad, önmagában lüktet, lassú, nyugodt lüktetéssel, mint egy édes, sötét, kábító folyadékba merülve.

Érzékelés, képzelet elválaszthatatlan — man dichtet schon, wenn man erlebt —, egyik a másikon szépül és gazdagszik. E mély kék színek nincsenek sehol, vagy csak voltak, vagy csak lesznek — vörösek, mint a csillagtalan éjszakában távoli völgyekben égő fáklyák —, a fekete olyan, mint egy bársony kígyó, amely az embert puha melegével befogja, képtelen hegyet, folyót, eget másképpen felfogni, mint ölelést.

Szüntelenül áradó hullámozás, de folytonosan emelkedőben, mint a dagály: mindig jobban elrejt, mélyebben borítja el azt, amit nem lehet annyira elfedni, hogy ne ragyogjon át. Cselekedni nem lehet, mert hiszen az, amit az ember cselekvéssel el akar érni, egy neme a megnyugvásnak, s ez éppen az, amit nem kell elérni, mert megvan. Befogadni képtelen, mert tele van, színültig tele. Mégis cselekszik és befogad, anélkül, hogy cselekedne vagy befogadna, azzal, hogy cselekvődik és befo-

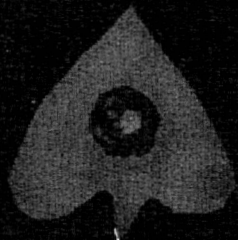
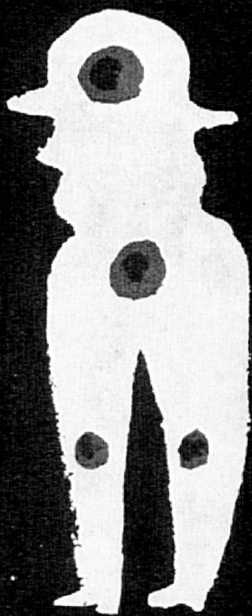
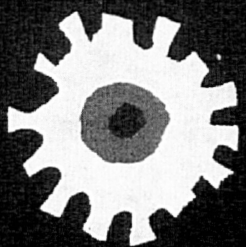
gadódik. Alkot, illetve alkotódik. Él, vagyis élődik, élődik, azt teszi, amit az élet vele tesz. Növekszik. A Nagy pathosz: a világ nagy elszenvédeése, ahol már nincs szó szenvedélyről, mert lényét a mámor annyira át- és átítatta, hogy nem kell ellenkezést legyőznie, — nincs benne semmi rohamos, semmi viharos, semmi erőszak, ugrás, szakadás, olyan élet ez, mintha az ember hőmérséklete egy fokkal emelkedett lenne s állandó láza lenne, de egészséges láza, lassan, lassan, mindig intenzívebbé válva, egészsége fölemelkedett volna, áttüzesedett volna, s ami azelőtt kivétel volt, ugrás és lendület, most állapot lett, állandó, a maga ritmusában lengő, mélyen hullámzó áthatóbb állapot.

Ez a fák nagy pathosza: a nagy elragadottság. — Ez bennük a színlüktetésig teltség hullámzó növekedése, alvó lüktetése, az az áradás elszenvédeése, ez bennük a fekete bársony kígyó meleg ölelése: Azt teszik, amit az élet velük tesz, ez a láz és még eggyel több. Már nem láz, már nem több abból, ami van, hanem kevesebb. Hűsebb, hígabb, csendesebb, egyszerűbb, kevésbé követelő, elégedettebb és állandóbb. A magasabb hőfok, gyorsabb égés, nagyobb sorvadás. Az égés mérséklése, a láznak nem fel-, hanem lefelé való fokozása, állandóbb s mélyebb elmerülés. Ez a hűvös láz. A fák az intenzitás fokozásában odáig jutottak, hogy alig melegebbek, mint a föld. A híd növényi vér fokozott intenzitása feladja a hőt, amelynek fenntartása állandó izgalomban tartaná. Leszállt a hűvös mámorba, egy nyugodtabb, egyszerűbb, mosolygóbb állapotba.

A fa állandó áradó növekedése, mélységekből való ömlése, zavartalan, mert a táplálékkal egybenőtt. Étélével szakadatlan érintkezésben van. Növése szünet nélküli. A táplálék a föld. A fa a földet szívja, mindig mélyebbre és mélyebbre nyúl vele. De a fa nem parazita. Nem öli a földet, hanem alkalmat ad neki arra, hogy magát elajándékozza. A kötés kölcsönös, a gyökér belefúródik a földbe, hogy kaphasson, a föld magába húzza a gyökeret, hogy adhasson. Az, hogy valami van, még nem jelent semmit, minden, ami van, csak az adásban, az elajándékozásban nyer jelentőséget. Ez minden viszony alapja, s ebben a viszonyban az, aki ad, mélyebbről van kötve, mint az, aki kap, mert nem a szükséglet köti, hanem a bőség. Az igazi kényszer sohasem a hiányok betöltése, hanem a fölösleg elajándékozása. Aki ad, az elfogadóra jobban rá van szorulva, mint aki elfogad, az adakozóra. Hálája is mélyebb, büszkesége is, diadala is. Ebben van az adás előkelősége, az adás csendes előkelősége, ami a földé.

A fa lényének élő és megnyugtató volta, a földdel való megszakíthatatlan együttélése és ebből következik a másik, még lényegesebb, a fa kétneműsége.

Rómában van egy hellenisztikus szobor, széles csípőjű, gömbölyű testű asszony, asszonyi mellel, mégis phallikus, vagyis férfi. Hermafrodita. A világ legnyugtalanítóbb szobra. Élőlény, aki nyíltságát megkettőzi, aki nemcsak a nőre várakozik, hanem a férfira is. Nő is, férfi is. Kettős izgalom, kettős várakozás, kettős vágyakozás, a vágy mindig két oldalról éri, kettős zaklatottság. Mert az odaadás lehetősége mindig és ugyanakkor az elzárkózás lehetősége is, ez a szexus szörnyű veszélye,

T. K. 1962

1962

teljes feladást jelenthet és teljes zártságot, egy isten szabadságát és életfogytiglani börtönt.

Ez az, ami a fa kétneműsége: nem. A fában nincsen kettős izgalom, hanem kettős nyugalom. Mindkét nem egymás felé fordult. A fa a hermafrodita teljes ellentéte. A hermafrodita rosszul, a fa a jól megoldott és feloldott kétneműség, a házasság. A fa együtt él a táplálékkal, a fában együtt él a két nem. A nemek állandó ölelésben vannak, éppen úgy, ahogy a fa állandó ölelésben van a földdel. Csak a fában levő két nem ölelése szorosabb. A tápláléktól elválasztható, ha az elválasztás életébe is kerül, a fát ki lehet ásni, gyökerét ki lehet emelni, vagy tépni a földből. A két nemet egymástól elválasztani nem lehet, nem lehet kiásni belőle a férfit, nem lehet kitépni a nőt. A fa az életnek abban az állapotában van, ahol a nemek még nem szakadtak el egymástól. Már megvannak, nem úgy, mint a kőben, ahol a szexusnak nyoma sincs... már láthatók benne, a fának már van neme, de két neme van... egyben mind a kettő, egybeolvadva, feloldhatatlan szorossággal egymásban. Minden fában életre kötött házasság van, elszakíthatatlan házasság, amely állandóan a tetőn úszik. A súly itt ismét az állandóságra esik, a szünetnélküliségre, minden rohamosság, szakadás, ugrás távollétére, megszakíthatatlanságára. A fa születése, a benne levő két nem nászának kezdete. A nász megszakítás nélkül folyik. Hogy a nász a növekedés maga? Ez maga a táplálkozás? Csak ebből érthető meg teljesen a fa földhöz kötöttsége? Ez a sötét mag, ami a fa személyisége? Ez a ragaszkodó kötöttség és kötés, amivel a táplálékhoz és a talajhoz tapad, amivel egymáshoz tapad a két nem. Csak ebből, még a fa számára is elérhetően középpontból érthető meg a fa lénye? Ez az, amit úgy lehet mondani, hogy a fa egzisztenciája?

Kierkegaard a „Csábító naplójában” beszél az odaadásról, amelyik nem erőszak, nem kábulat, nem részegség és összeroskadás, nem előzi meg semmiféle krízis, és az odaadás nem ennek a krízisnek a megoldása. Ebben az odaadásban a férfi és a nő már könyörög, adhassa oda magát, azon a ponton áll, hogy már csak az odaadás és az örület között választhat s az egész lény a másik után való tátongó és örvénlő kiáltássá válik. Ez az, ami a fában levő nemek viszonya: *nem*. Mert abban, amiről Kierkegaard beszél, még megvan az ellenszegülés lehetősége, hogy: nem, — ha ez az eshetőség már egyenlő is a teljes felbomlással és a magányba való összetört belezuhanással. Még megvan benne az, hogy nem lehet másként, hogy nincs más út, hogy csakis ez az egyedüli mód a továbbélésre és hogyha nem teljesül, ez nem a halál, hanem ami még a halálnál is megsemmisítőbb. De ez az odaadás, túlságosan sakkban tartva saját ellentétével, és a teljesülés ízét túlságosan a nemteljesülésre való oldalpillantás adja meg, túlságosan elmerül a megsemmisülés lehetőségében, és csakis a bukásra, az összetörésre, a lezuhanásra való tekintettel tudott ilyen kizárólagos, ilyen elemi erővel elragadó szenvedély lenni. A nemteljesülés fenyegető veszélyének lehetőségére épített teljesülés. Perverzitás. A fában a nemeknek nincsen lehetőség, hogy egymástól független életet éljenek, nincs lehetőség, hogy ne adhassák magukat oda és ne adhassák magukat teljesen, mert nem merülhet fel

az, hogy a kizárólagos egyesülés íze e nemegyesülésre való tekintettel legyen feltétlen és maradéktalan. Az egyesülés nyugodt belemerülés, a másik lénybe való elmerülés, beleszívódás és elmerülés, ahogy a folyók egymásba ömlenek és elkeverednek. A lény egzisztenciája kötve van a másik lényhez, ahogy Jaspers mondja. A közlésben jut kifejeződéshez, hogy a lény, nem tud önmaga lenni, ha a másik nem tud önmaga lenni. Az ember csak akkor lehet teljes, ha az, akivel együtt van, teljes, — olyan emberrel, aki nem tudja vagy nem akarja önmaga teljességét, az ember nem tudhatja vagy nem akarhatja önmaga teljességét. Ezért rettentően áldatlan olyan másik „fél”-lel való együttlét, aki nem saját maga. Megakadályozza az embert abban, hogy saját maga lehessen. És ez az egzisztenciális főtörvény sehol sem olyan mélyről kötelező, mint a nemek között. A nemek viszonyában csak az a tökéletesen megnyugtató, ha az ember találkozik szembejövő önmagával — elindul egy rejtett világ felé... és a feleúton megtalálja önmagát, mint aki közeledőben van onnan, találkozik és egyesül vele. Az ember csak önmagával egyesül teljesen szabadon, csak önmagának szolgáltatja ki magát teljesen, mert csak önmagától nem fél. Csak annak adja magát az ember teljesen, akitől nem fél, ezért annak, aki onnan túlról jön, az embernek magának kell lennie. Minden egyéb odaadás részleges... minden egyéb egyesülés alkalmával marad a lényben belül egy rejtett őrség felfegyverezve kirohanásra és ölésre készen, tudja, hogy nem szolgáltatathatja ki magát maradéktalanul. Van benne félelem, gyengeség, óvatosság, elővigyázat, tartózkodás, gát, fal, merevség, távolság, szakadék. És ahol félelem, ott gyengeség, ott erődök és falak épülnek titkon, megkeményedik a sejt, ott elkezd minden, minden üvegesedni és törni, ott van az erő:

a szilárd és az erős a halálé,
a puha és a gyenge az életé,

ahogy Laotse mondja:

a gyenge legyőzi az erőset,
a lány legyőzi a keményet,
mindenki tudja a földön,
de senki se mer e szerint tenni,

csak a fa. A nemek megpuhulnak benne és meglágyulnak, örökké gyengék maradnak, gyengék, tele étellel, mint a rügy és a csecsemő, oly gyengék, frissek, üdék, puhák, örökké egymás levében főnek, egymásba izzadják nemük illatát, ők tudják, hogy nem az győz, aki kemény marad, hanem aki meglágyul és enged és befogad és felad és feloldja önmagát, tudja, hogy az önfeladás nem a gyengeség, hanem az erő jele... tudja, milyen rettentő örület azt hinni, az a helyzet ura, aki kevésbé szeret, aki inkább megtartja eszét, aki hidegebb marad, aki távolabb tartja magát... ez a tévedés, amin minden sors összetörik: a győzelem azé, aki inkább szeret, aki elveszti erejét, aki jobban áthévül, aki közelebb van, aki fel tud olvadni, aki meg tud semmisülni. A gyermek

annak a nemét kapja, aki mélyebben adta fel önmagát az ölelés pillanatában — ez rajta a bélyeg, ha az asszony tudott gyengébb és lágyabb lenni, a gyermek leány lesz, ha a férfi, fiú lesz, a gyermek neve az egyesülésben való megsemmisült odaadástól függ, annak a nemét kapja, aki gyengébb volt, mert az volt az erősebb. Mindig az győz, aki fel tudja adni énjét.

A fa nem tudja ezt. Csak az tud, aki nem tud. Ez a fa egzisztenciája. Ez a fa személyisége. Ez benne a mindenekfölött megnyugtató. Minden élőlény közül az, akinek életerve az ölelésben való feladásra épül fel. Aki a földdel, az étellel ölelkezik, s akiben a két nem állandó ölelésben tartja egymást s egymásba olvadja mézét. Ez a fa mélyen erotikus volta... ezért benne a csábítás... ezért a nyugalom... ezért a gyengeség... ezért az erő... ezért a csendes, puha tenyészet, az áradó élet — two ways and one will, két út és egy akarat.

A győző.

Ez a hársfa a Bakony egy völgyében nő, ott, ahol a völgy megszűkül és a déli oldalon tíz-tizenkét tonnás sziklák a hegyoldalból merednek elő. A Mag két szikla közé esett. Amíg azt a vastagságot, amit a kövek engedtek, elérte, csaknem akadálytalanul nőhetett. De nem tartott soká. Akkor nekifeszült a köveknek, és szétnyomta őket. Most felülről rázuhant egy ház nagyságú szikla és eltakarta. A hárs kibújt alóla. Gyökereivel az alsó kövekbe megkapaszkodott, és elkezdte a sziklát nyomni fölfelé. Amelyik kő útjában állt, azt megrepesztette. Két helyen, közvetlenül a törzs mellett, asztal nagyságú tömbök zuhantak rá. A Fa rájuk borította kergét, rájuk ömlött, mint az élő láva, és a két tömböt egyszerűen megette. Az alatta levő köveket szétmorzsolta úgy, hogy gyökereivel átölelte őket és szorította, mint az óriáskígyó, míg a kövek megfulladtak, vagyis darabokra omlottak, évekig tartó halálos szorításban kinyomta belőlük az ellenállást. Most a hársnak három derék vastagságú gyökere van. Az egyik több kanyarulat után, amit a sziklák között tesz, egyenesen belefúródik a hegyoldalba. A másik szétágazik negyven vagy ötven szárra, ötvenüjjú rettentő marok, melynek fogásába belenyög a sziklagerinc. A harmadik gyökér félig meztelen, mert a kövek kigurultak alóla, s a víz a földet kimosta, olyan ez a csupasz gyökér, mint a felvágott hasból kiboruló belek tömege. És fölötté három ember vastagságú négyemeletes egyenes törzs rohan bele a térbe, magával rántja ágainak és leveleinek roppant tömegét, él, mint egy halhatatlan nevetés.

Jó lenne tudni, mit gondolt ez a hársfa önmagáról, amikor még mag volt. Szabályos és arányos akart lenni, mint minden fa, ideális fa, mint minden lény, ideális lény. De nem volt álmodó. Egy álmodót a sziklák elnyomtak volna. Nem volt hóbortos. Egy hóbortos türelmetlenségében már megszökött volna. Megszökni annyi, mint a sorsot megtagadni. A sorsot megtagadni annyi, mint gyengének lenni. Gyengének lenni annyi, mint legyőzteni.

Lehet látni ilyet, álmodó fákat, akik behunyt szemmel gondolnak egy életre, ami nincsen sehol. Zaklatott arcú fák, elsüllyedve a titkolt elégtételekbe. Túl rossz nekik az élet, nem, mert rossz, hanem mert könnyebb képzelődni, mintha beleakarja magát sorsába, ahogy a ragadozó belemarkol a húsba, ahogy a repkény sötét ölelésében megfojtja azt, amibe belekapaszkodott. Látni hóbortos fákat, akik, mint a bolondok csavarják ágait, és észszerűtlen mozdulatokat meredeznek, időtlen táncmozdulatokat tesznek, gúnyt üznek magukból, mert nincsenek magukkal egy véleményen. Vannak patetikus fák, vannak komorak, magányosak. Vannak idióta fák, obszcén, perverz, buta fák. Elvégre a fák arculata félre nem érhető.

A koloskai hárs heroikus fa. Nem szép. De az az élet erejének nagyszerűsége nincs ilyen sem Homérosznál, sem szoborban, sem beethoveni zenében, sem nietzschei filozófiában, sem caesari sorsban. Ez a néma küzdelem, amit egyedül küzdött százötven évig itt, kedvezőtlen hegyoldalon, rohamos esők, marcangoló szél, lezuhanó kövek között, óriási tömbök alatt egy szűk völgytorokban, — meg kellett magát feszítenie, elvesztette minden formáját, meg kellett alkudnia, nem volt szabad könyörületet ismernie, pillanatra sem, kegyetlen nyugalommal, előrelátással, kitartással és kitartással tudott csak szüntelenül nőni, s ma, mikor már győzött, harcán már túl van, ráncosan, megviselve, megnyomorítva tud ilyen egészséggel nevetni, nevetni. Mit tudnak még neki mondani az életről ezek után, amin ő nem nevet? — mivel fenyegethetik még? — mitől félhet még? történnék még vele valami, aminél rettenesebbet nem győzött le és nem élt át? Mi az meghalni? Mi az félni a haláltól? Már nem fél. Soha, egy pillanatig sem volt boldog, de nevet azon, aki ezért sajnálja. Nem ismeri mi a bőség. Nem tudja, csak álmából, hogy mi a nyugalom. A béke idegen neki. A gazdagságról nem is tudja, hogy van. Kényelem? Mi az? Sovány, szikár, inas, megércesedett lény. Egy gonosztevő elvetemültségével és egy bölcs körültekintésével. Ha ember lett volna belőle, olyan életet élt volna, mint Attila vagy Dzsingisz kán, de úgy evett volna, mint Gargantua, és olyanokat nevetett volna, mint Falstaff, és olyan nyugodtan ölt volna, mint Borgia. Ha állat lett volna, meg lett volna benne az oroszlán királyisága, a tigris vérengzése, az óriáskígyó ereje, az elefánt nyugalma, a zerge izmossága és a sas biztossága. Ha költő lett volna, olyan verseket írt volna, hogy meggyulladt volna a papiros. Ha zenét írt volna, olyan lett volna, hogy a hegyek táncoltak volna rá. Ha az emberben ma lenne érzék az iránt, ami fensőbbrendű, ennek a fának papja lenne, — fiatal karcsú fiú, aki énekelne és áldozatot mutatna be neki, fényes nyári reggeleken megállna előtte, meghajolna és visszanevetne rá.

Melankólia.

Ez a fenyő ott áll a forrás mellett Alsótátrafüreden, a volt Zichy-kastély mellett. Körülötte csupa kicsiny termetű fa, a környéken ő a legmagasabb. Ágait részben a kastély konyhaépületére borítja. Földje

fekete, puha és termékeny. A mellette levő forrás üde ömlése az egész vidéket tápláló nedvességgel árasztja el. Nincs benne semmi fáradtság, mert az az ernyedtnék látszó erőtlenség, amivel ágait elereszti, nem fonnyadt és nem beteg. Az ott lakók úgy hívják, hogy a szomorú fenyő.

Környezetében nincs, ami szomorúságra okot adhatna, jó föld, védett hely, nedvesség, ellenfél hiánya. Magában a fában éppoly kevés az ok, háromszor olyan magas, mint a ház, törzse hibátlanul szép, kivéve néhány gyantacsomót, ami azt jelenti, hogy apróbb sebeket kapott, — semmiség. Nincs benne még neuraszténia sem, mert hiszen ez a nyavalya mindig valamilyen elszürkülésben és elszíntelenedésben jelentkezik. A fenyő sötétzöld, tehát jó vérű és jó idegű lény. Csak szomorú. Nem az égbe néz, hanem maga elé mered, vagyis azt a pontot nézi, amit a szomorú lények néznek. Keserűség nélkül, zaklatottság nélkül, indulat nélkül, csaknem szenvedélytelenül. Állatok szomorúsága nem látszik másutt, csak a szemükön. Vannak fogságban élő majmok, néha megunják a pojácaságot, és maguk elé néznek. Olyan nézés ez, hogy a ketrec elől egyszerre minden néző eltűnik. Fáradt öreg lovak, az utcán, ha várakoznak, ebbe az irányba néznek. Dürer Melankóliája is ide néz.

Ez az ide, ez az itt, ez a hová nem belül van. A világban levő hely. Az egész fa ezt nézi. Minden tüje, minden ágacskája, koronája, törzse az élet végtelen szomorúságát nézi, talán azt, hogy milyen szörnyű a magány, de azt, hogy milyen árat kell fizetni, ha az ember feladja. Talán azt, hogy milyen jó érzéketlennék lenni, mert akkor legalább távol van. De milyen jó elmerülni a valóságban, mert akkor közvetlenül kap mindent, örömet, mámort, vidámságot, szenvedést, főképpen szenvedést. Milyen jó mindez, és milyen rossz. A fenyő szomorúságában nincsen vád. Nem von felelősségre senkit, tudja, hogy ez nem olyasmi, ami elintéződik, ha azt mondja, ez az ok. Nincs ok. Egyszerűen így van. Nem magyarázza sem vér, sem alkat, sem jellem, sem emlék, sem sors.

Van az életben valami megrendítően szomorú, s az, akinek erre szemében könny gyűlik, nem tudja, ez a szomorúság milyen megváltoztathatatlan. Szeretne szenvedni, szeretné, ha mindez mélyen belevágna és fájna, szeretné, ha legalább belebetegedne és milyen jó lenne belehalni. De annyira szomorú, hogy már nem is szenved, nem fáj semmi, nem beteg, nem sóhajt, nem türelmetlen, — azt se tudja, akarja, vagy nem akarja, azt se, hogy mindegy, vagy nem mindegy. Már nem is céltalan. Nem az öröm és boldogság hiány, mert hiszen akkor fájó úr lenne, tér, amiben nincs semmi. Ez a szomorúság sűrű és masszív, égő és áradó, egyfajta súly, amit elviselni tudni éppen annyi, mint szomorúnak lenni. Túl lenni síráson és kínokon, csalódáson, összetörésen, megalázáson, bukáson, magányon, betegségen. Túl lenni halálon, — szomorúnak lenni: itt lenni minden értelem nélkül, magában hordva azt, amiből sohasem lesz semmi, belenőni a megsemmisülésbe, tudva, hogy minden öröm olyan gyümölcs, amelynek éppen ott, ahol a legédesebb ízt várja, ott benn a közepében, keserű.

Dehogy háborodik fel rajta! — dehogy dühöng érte! — dehogy lázad! Ha még ott tartana, hogy a menekülésnek ezeket a módszereit használni tudná, ha olyan módon tudna megszökni a szomorúságtól, hogy felhá-

borodik, dühöng és lázad. Milyen fölösleges minden ellenállás, milyen szánalmas minden szökés. Ha még lenne kedve, vagy legalább kedvetlen lenne. Ha még hinne a keménységben, vagy legalább hinne. Ha még szeretni tudna valamit, vagy legalább szeretne, vagy ha tudna. Ez a mély sötét gödör mindent elnyelt, s ő belenéz, nyugodt és mozdulatlan, kavargás nélküli feketeség mered előtte, feneketlen és végtelen éjszakai mélység. Belenéz s az úr nem is vonzza, nem is húzza, éppoly kevéssé, ahogy nem riasztja el, nem fél tőle, nem örül neki, nem kéjeleg benne, nem akar túl lenni rajta, nem vágyódik utána, csak belenéz és szomorú és szomorú. „Under all earth runs water, under all life runs grief” — az egész föld alatt víz folyik, az egész élet alatt szomorúság. Az élet alatt nyugvó sötét és mozdulatlan tó, az élet megnézi arcát e tóban, és szomorúságot néz magának, és iszik belőle, és szomorúságot iszik. Ha a fenyő ágain átfúj a szél, ez az éjszaka-hangszer megszólal, ez a fekete-zöld hárfa, — milyen mosolytalan hang ez. Hogy ég benne a sötétség. Milyen elviselhetetlenül nehéz hang, milyen puha és hogy árad, — elönti a forrást, a házat, a többi fát, a rétet, az egész erdőt, a sziklahegyiséget, bársonyos tollkezelével megsimogatja őket szeretet nélkül, részvét nélkül, szánakozás nélkül, vigasztalás nélkül, öröm nélkül, s erre maga elé mered a domb, a hegy, a patak, a szarvas, a fajdkakas, az egész táj alatt szétnyílik a föld, s a világ arca megjelenik a sötét tükörben.

A szűz.

Ha az ember a vasúti megállótól Porva felé megy a Hódosér völgyében, amelyik még a legszárazabb nyárban is zöld marad, a keleti hegyoldalban néhány nyírfa áll. A középben, a többitől körülvéve nem a legmagasabb, de az a fa, amelyiket az ember először vesz észre, annyira először, hogy nézi, s csak egy idő múlva jön rá, hiszen több is van, azaz nincs, mert a többi más.

Tulajdonképpen nem is fa, hanem virág. És mi a virágmorál? Virágzani. Édes mosollyal belenyílni a világba. Csak lenne az embernek száz szeme, hogy minddel nézni tudná.

Aki azt mondja, hogy a nyírfa leányos, okvetlenül tévedne. Sokkal inkább, nagyon ritkán, elvétve, üde és fiatal leány, aki nyírfaszerű. Olyan karcsú és olyan harmatos csillogása van, olyan egyszerű, sugárzó, hogy csak egyféleképpen lehet megközelíteni, gyengédséggel. Szüziessé. Távolról sem abban a bántóan immorális értelemben, ahogy a morál-filozófia és nem olyan brutálisan irreális értelemben, ahogy az orvos használja. A szüziesség nem fiziológiai állapot, és nem függ semmiféle elváltozástól. Ahol szüziesség van, ott nem lehet elvenni, és nem lehet elveszteni. Hogyan lehet a szerelemben elveszteni? Éppen akkor veszti el, ha nincs szerelem. Nincs szüziességre? Amelyik üde és gondtalan. Egyszerű és tiszta. Olyan, mint a nyírfa. Nincsenek olyan szavak, amelyek olyan gyengédek, mint az ágak hajladozása? Nincs olyan mozdulat, amelyik olyan gyengéd, mint a levél hangtalan meglebbenése? Nincs olyan ölelés, amelyik úgy nő tovább, ahogy a nyírfa kinő a föld-

ből? S ez a szügies szerelem, ezek a gyengéd szavak, ez az édes cse-csemőmosoly, ez a nyírfaszerű ölelés, nem virágmorál? virágzani? bele-nyilni a világba néma fehérséggel, önmaga bájába beleremegve, mint a sima vízszínen csillogó fénysugár?

Tisztaság testi is lehet. Mert nem igaz, hogy az istenek márványból vannak, egész legbelsőjükig kemény, ragyogó fehér kőből. Az igazi szügies nem a márvány tisztasága. Csak eleven hústest tud szügies lenni, az, amiből tiszta nedvek vannak, tiszta rostok, tiszta hús, tiszta vér, tiszta haj, tiszta bőr

reines Herzens zu sein:
das ist das höchste, was Weise ersannen
und Weisere taten —

tiszta szívvel élni, ez az, amit bölcsek gondolnak s a bölcsebbek tesznek. Megtartotta születésének tisztaságát, magába vette az anyatej tisztaságát, a rámosolygó arcok tisztaságát, a napét, a levegőt, a vizét, a kenyérét, kedvesének szerelmét, gyermekeiét, isteneiét és a halál tisztaságát. Ha valaki feltenné neki a kérdést, hogy mi az ártatlanság, úgy nézne az emberre, mint egy madár vagy csillag. Ha a lények így nézének egymásra a földön, nem lenne más, csak tiszta szív. A világ olyan átlátszó, mint az üveg, csak ez az üveg puha és meleg és él, annyira él, hogy kibírhatatlan lenne, ha nem lehetne mosolyogni. Az élet ott, ahol fakad, tiszta és édes — pleasure which there is in life itself — gyönyör, amely magában az életben van. Nem elmenni a forrástól anynyi, mint szügiesnek lenni. Az etruszkok asszonyaik sírkövére virágot faragtak, se nevet, se mást, se kort, se rangot. Mit mond a sírkő? Aki itt fekszik, virág volt, élni tudta azt, amit a bölcsek csak gondolni.

Áldás.

Korcsula fölött, ha az ember túlmegy a temetőn, délkelet felé, nem nagy füves térségen áll a fűgefa. Három vastag ága mindjárt a föld színén elválík háromfelé, azután fel és visszahajlik. Augusztusban illatos, sötétibolya, zsiros, mézízű füge terem rajta. A fűvet beárnyékolja, védelmébe veszi a teret s a lényt, aki a gyepre lép. Ez a nagy kotlóstyúk itt ül, szárnya alá bújhat mindenki, aki akar. Aki a fa közelébe jut, az anyai test közvetlen melegének terébe lép: védelemben áll. olyan védelemben, amit csak az tud megteremteni, aki az ember javát akarja.

Az ember önmagának is kívánhatja javát. S ez a kívánság, ha elég erős, teljesül. Igen, a kívánság szemben áll a szükséggel. A Vágy szemben áll az anankéval. Többet akar. Ha csak szükség lenne, az egész élet a fizika, kémia, biológia törvényei szerint történne. De a vágy túlmegy rajta, többet akar, mint amennyit az ananké engedni hajlandó. A vágy a lehetetlent akarja. És tud olyan lenni, hogy a szükség törvényeit áttöri. A kívánság olyan nagy lehet, hogy az anankét feloldja, a szükségét a szenvedély tűzében megolvasztja, s akkor a törvény eltűnik, a kívánság teljesül.

De a váagnak, ha az ember önmagának akar, kimondhatatlan veszélye van. Ez a veszély, hogy a vágy teljesül, s akkor az ember eléri azt, amit akart. Eléri és meglátja, hogy mi volt az, amit kívánt és követelt és vágyott. Megkapja és meg kell, hogy ismerje. Úgy látszik, mintha ajándék lenne. És száz eset közül csaknem százban: büntetés, — íme, megkaptad. Ez az, amit kívántál? Ez az. Itt van, használnod kell, élned kell vele és általa. S most derül csak ki, hogy a vágy hamis volt. Nem is ezt akarta. Fel kellene állítani azt a tilalmat: ne kívánj magadnak olyat, aminek teljesülése terhedre válik, mert vágyad teljesül, és amit akarsz, megkapod. Ezért nem jó, ha az ember önmagának kíván. Nem tudja és nem is tudhatja, hogy mi az, amire vágyódik. S amikor megkapja, csak bánkódik és kiábrándul. Az előbb még kívánta, most már elkívánja, aztán megint visszakívánja.

Ezért jó, ha van valaki, aki az embernek maga helyett kíván: ha van pártfogója, barátja, apja, kedvese. Az ember saját életének áldását sohasem hordja önmagában. Ezért jó, ha van ilyen anyai lény, mint ez a fügefafa, aki az ember javát kívánja. Ha védelme alatt állok, tudom, hogy fölösleges kívánnom magamnak bármit is: nincs szükség vágyakozni. Amit ő kíván, abban meg lehet nyugodni s jobb, mintha én kívánnám. Jobban tudja, hogy mit akarok, mint én. „Ha a bolond az élet vizét nyújtja, kiöntheted. — Ha a bölcs mérget ad, idd meg nyugodtan.” Mert a bölcs tudja, hogy a méreg jó. Az ember itt a fügefafa bölcsessége alatt él. Mi az, amit nyújt? Mi az a jókívánság, amit nekem kíván? Mi az, amit helyettem jobban tud, mint én magam? Nem érdemes gondolkozni rajta. Majd megkapom. Valószínű, hogy nem lesz semmi látható jele. Az ember a legnagyobb vágyak teljesülését nem is érzi. Csak azt érzi, hogy van mellette valaki, aki úgy odahúzódik az ember mellé. Érzi, hogy ő saját maga is fügefává lett: már nem magának kíván, hanem másnak; s a többiek odajönnek hozzá, alámbújnak, mert tudják, hogy helyettük jól kívánok. Leülnek az áldás sugárzásába, esznek az egyre édesedő gyümölcsből, elnyúlnak a gyepen és a fölöttük zöldellő árnyékos ág alatt alszanak, mint egy embrió.

ORPHEUS

Orpheus, Hésiodos és Homéros a hagyomány három lépcsője lefelé, tekintet nélkül arra, hogy a három költő hogyan következett időben egymás után. Ezért Mallarmé megjegyzése, hogy Homéros Orpheushoz képest már eltévelyedés, esetleg történetileg nem egyezik, de lényegben annál inkább. A hindu hagyomány a Mahabharata-ban a három lépcsőt együtt őrzi. Az első az őskori szellemi kaszt himnusz-költészete, amely a görög orfikus költészetnek felel meg. A második a mythos, amely a hésiodosi művek analógiája, a szellemi és a lovagi kaszt átmeneti fokozatából. A harmadik a merő éposz, a lovagi hősköltemény, elsápadt

létmetafizikájával és az élet dicsőítésével. Az elvilágiasodott lovag a Mahabharata-ban az olyan részletet, mint a Bhagavadgita, az Anugita vagy a Mokshadharma és mindazt, amit a brahmani őskorból átmenthetett, át is mentett. Görögországban Orpheus, Hésiodos és Homéros között szakadék volt, annyira, hogy az egység felismerhetetlen. Könnyen meg lehet, hogy a görögség a Balkánra vándorolva vagy szellemi kaszt nélkül, vagy a brahman kasztnak csupán csökevényével érkezett, és az orfika nem egyéb, mint a görög népnek már a letelepedés után történt kísérlete, hogy szellemi kasztot teremtsen. Egy későbbi feljegyzés Orpheust a görögök között az első teológusnak nevezte. Hogy ez a kísérlet miképpen folyt le, aligha deríthető fel. Egyiptomi és föníciai, khaldeus és iráni, esetleg még távolabbi hatások valószínűek. Alexandriai Kelemen azt állítja, hogy az egész görög gondolkozás keleti eredetű. Ami körülbelül annyit jelent, hogy a görögség ázsiai befolyás alatt próbált meg szellemi kasztot alapítani. Az orfikát mindenesetre nem a modern értelemben vett költészetnek, hanem hagyománynak kell tekinteni. És minden idegen hatás ellenére az orfika magja, ellenére annak, hogy analógiája csaknem minden hagyományban megvan, tökéletesen eredeti. Guéron azt írja, hogy az orfika az emberiség egyik legrégebb és legmélyebb hagyománya.

A szellemi kaszt megteremtése Orpheusnak nem sikerült. A világidő túlságosan kései volt ahhoz, hogy ilyen vállalkozás akár számára, akár utódai, Pythagoras, Empedoklés számára eredményes lehetett volna. Orpheus az emberiség egységét a mystérionokban akarta megalapítani. Mert az, amit orfikának hívnak, tulajdonképpen brahmani beavatás. Amit Orpheus neve alatt és az ő nevéhez fűzve, költeményeket és fragmentumokat összegyűjtöttek, teljes hagyomány, ezotériával, metafizikával, üdv-tannal, kozmogóniával, anthropológiával, mythosszal, társadalomtannal, arithmológiával. Számunkra mindez töredékekben. Ez a hagyomány univerzális szellemiségként Görögországban sohasem terjedt el. Később Pythagoras ugyanezt másként kísérlete meg. Empedoklés sok tekintetben visszatért Orpheushoz, de a korszak természetéből következett, hogy csak a magas sikokban maradt, az alacsonyabbakig nem ért el, vagyis dicsősége volt, de sikere nem.

Az utolsó kísérlet, Platóné, egészen modern. Már nem alapítani akar, hanem menteni és nem emberiséget, hanem államot. Platón nem archaikus személyiség, olyan arányokkal, mint amilyenekkel Orpheus rendelkezett és nem olyan divinális fényvel, mint amilyen Empedoklést övezte. Az utolsó orfikus pedig Plótinus, Orpheus világához minden elődjénél szűkebb, de annál mélyebb kapcsolattal. Plótinuson keresztül került az orfikus koncepció Dionysios Areopagitába és rajta keresztül a középkori kereszténységbe, Scotus Eriugena-ba és Cusanus-ba és került a szufi-ba, vagyis az izlámba és a qabalah-ba, a spanyolországi héberekhez és e szellemiségeken keresztül az európai újkorba, egészen az orosz Szolovjevig, Berdjajevig és az angol—amerikai logisztikáig.

2.

Orpheusnak harminchárom művéről tudunk, mindegyikből azonban csak fragmentumokat ismerünk. Ezek a művek költemények, éspedig van, amely a növényekről szól, van fizika és asztronómia, asztrológia erkölcsi tanítás és eszkatológia. Az egyik a Hadásbe való leszállást írja le, a másik a lélek megtisztulását. Orpheust magát anax-nak, vagyis megváltónak nevezték. A későbbi nemzedékek szerint költő volt és muzsikos, orvos és csillagász, próféta, gondolkozó, matematikus és vallásalapító. Lénye valószínűleg igen hamar mythosszá vált, más szóval, történetiségét elvesztette, és a történetinél magasabb realitásban ontológiai helyet foglalt el. Ez tulajdonképpen az eredet, vagyis a centrum felé való fejlődés jele, amikor az ember az aktuális világból mélyebbre, a virtualitásba, a virtualitásból még mélyebbre, a potenciák világába lép át. Hogy Orpheus ezt az utat megtette, arról a túlvilágba való leszállása tanúskodik. Minden katabasis a potenciák világába való leereszkedést írja le.

Az archaikus korban nem ritka, hogy emberek, akik történeti lényükön felülemelkednek, archetipikus alakokká lesznek. Egzisztenciális valóságukat elvesztik, és esszenciális jelképekké válnak. A későbbi generációkban ezért az a gyanú ébred, hogy az ilyen emberek nem történeti, hanem költött alakok és nem is éltek. Orpheus történeti létét már Aristotelés kétségbevonta, ami azt jelenti, hogy már Aristotelés sem értette, hogy élő emberből miképpen válhat emberfölötti jelkép. Hogy a modern tudomány ezt nem érti, az természetes.

Ha az ember és műve mythosszá válik, elveszti személyes jellegét, és különös folyamat indul meg. Minden művet, sőt minden tettet és minden gondolatot, amely az emberfölötti jelképpel valami rokonságot tart fenn, a mythos magához vonz. Amíg a mythos él, addig növekszik. Amit magába olvasztott és ami a mythos tartalma, annak kritériuma többé nem az, hogy valóban megtörtént, hanem, hogy mennyire gazdagítja és bővíti a mythos egyetlenségét. A mythikus hitelesség más, mint a történeti. A történet számára az egyetlen fontos, hogy megtörtént, vagy sem. A mythikus realitás azt nézi, hogy igaz, vagy sem. Könnyen lehet, hogy a fennmaradt művek egy részének szerzője nem Orpheus, viszont jellege miatt mindenki orfikusnak tartotta. Mert bizonyos, hogy ha a művet ténylegesen nem is Orpheus írta, az ihlet és a koncepció orfikus. Hogy ez Laotse, Chuangtse, Mózes, a próféták, Buddha, Zarathustra esetében így történt, azt mindenki tudja.

3.

Az orfika meghatározása nem azért nehéz, mert megnyilatkozása olyan elképzelhetetlenül gazdag. Orpheus nem őskori polyhisztor, akinek sokszerű ismerete volt. Mindabban, ami orpheusi, egyöntetűség van. Ez az egyöntetűség az, ami meghatározhatatlan. Ez az, ami azonos a görög építészetben és a költemények versmértékeiben és a szobrokban, de se-

hol sem kézzelfoghatóbban, mint a geometriában és a tragédiákban és a filozófiában. Egyetlen gondolat ez, amit a görögök megisté musikének, vagyis a legmagasabb zenének neveztek el. Ha a görögségben a nagyság csírája minden bizonnyal természettől fogva meg is volt, tudjuk, hogy a tehetség, amit a természet ad, egymagában nem elég. Mindig az a döntő, amit az ember a természetből csinál. És azon, amit a görögség csinált, az egységes bélyeg, az emberbe és a világba épített centrális rend gondolatának fölfedezése, azé a rendé, amit kanónnak hívtak. A pont, ahol művészet és mythos és tudomány találkozik. De az orfika ezt az egybeesést nem a dolgok mögött látja. Az egység a dolgok középpontjában van, vagyis a dolgok felszínén. Ez a felszín a forma. Ez a metaxy touton (mindennek közepe), az arché — messé — telé — (kezdet, középpont, végcél). Ez a nomos, a törvény. Ez a logos, — az értelem. Ami a dolgok felszínén van, az bennük a legmélyebb. Az arc a láthatatlan megjelenése. A világ értelme a világ arcáról sugárzik. Ez a senki által nem felfedhető mélység (borboros) és a mindenki által érzékelhető felszín (panteleia) egysége. Ennek a látásnak és tudásnak legpregnánssabb megnyilatkozása a geometria, amely minden létező alapvető rendjének egzakt jelképrendszere. Egyben lényeg és ábrázolás. Mert a geometria nemcsak a világban van. A világ abszolút voltának megfelelő emberi gondolkodás is a geometria. Pascal is ezt látta, amikor geometriai észről beszélt. Ezért a forma pura, a tiszta forma, a tiszta kép nem egyéb, mint a tiszta idea, és ez a geometria. Az ember, ha helyesen gondolkodik, geometrikusan gondolkodik, mert a geometria megnyitja a létezés rendjének alapvető jelképeit. Platón szerint az istenek geometrizálnak. Az emberi gondolkodás lényege, hogy szimbolizál. A szellem tapasztalatait jelképekre fordítja. Minden fogalmunk jelképe valaminek, amit valóságnak hívnak, vagyis centruma valamely felszínnek. Ebben van az őskori orfika és a modern logisztika rokonsága. A különbség azonban lényeges. Az orfika közvetlenül és primordiálisan, a költészetben, a morálban, az építészetben, a szobrászatban azonos és univerzális és primer jelképekkel gondolkodik. A logisztika pedig kísérletet tesz arra, hogy a modern gondolkodást szekunder módon orfizálja, ezért mindaz, amit a modern ember csinál, felületes és ideiglenes.

Az orfika alapállása másra vissza nem vezethető emberfölötti tudás, methé aiónios, öröklét-mámor, aminek jelenlétéről minden hagyomány azonnal felismerhető. A logisztika mámortalan és absztrakt és racionális, nem közvetlen, hanem a gondolkodás történeti helyzetére visszavezethető, amiről viszont mindaz, ami modern, azonnal felismerhető.

4.

Szellemi, anélkül, hogy azt hangsúlyozná, és anyagi anélkül, hogy azt előtérbe helyezné. Örömet kelt anélkül, hogy ez benne külön szándék lenne és anélkül, hogy a szenvedés mélységeit megérintené. A legkisebb tárgyban meg tudja látni a legnagyobbat, egyetlen kézmozdulatban a bolygók keringését. Az emberbe és a világba épített meg nem változtat-

ható rend és szabály tudatában van és tudja, hogy e rend, még ha a legszigorúbb is, soha az életet nem sérti, mert nem a kényszer, hanem a szabadság jegyében áll. Művészi, anélkül, hogy ez benne külön szándék lenne. Egzakt tudása van, anélkül, hogy azt külön akarná. Amit csinál, azon a szépség bélyege van, de ez azért történik, mert azt emeli ki, ami a dologban a legmélyebb. Mindig arány és összhang, de sohasem a gazdagság és a feszültség rovására. Mindig a valóság teljes sokszerűségében, de mindig egységben. Egyéni, de nem önkényes. Egyetemes, de nem közönséges. A rész és egész viszonya számszerű, de nem élettelen, mert a szám benne ritmus. A világban semmi sincs, ami csupán önmaga lenne, mert minden létező jelképe valaminek, ha másnak nem, saját ellentétének, és azt magába rejti. Úgy látszik, úgy növekszik, mint a kristály vagy a fenyő, de minden mozdulata tudatos. Semmi hasznot nem hajt, mégsem lehet meglenni nélküle. Ha azt mondja, nincs kevésbé természetes, mint természetesnek lenni, azt gondolja, hogy természetellenesebb, mint természetellenesnek lenni. Derűje komolyságában és komolysága derűjében van. Amit lát, minden jelkép megismételhetetlenül egy. Egyetlen cseppben megvalósítani az örökkévalóságot, egyetlen gondolatban a mindentudást és egyetlen alkotásban a világteremtés mindenhatóságát. A művész gondolkodó, a gondolkodó művész, mert a gondolat a szellem érzékisége, ahogy az érzékiség a szellem legmélyebb gondolata. A lények testet öltött istenek, ahogy az istenek szellemet öltött lények. Nincs külön lét és élet, nincs külön föld és túlvilág. Az öröklét az élet minden pillanatában jelen van, és minden pillanatban elmúlik, hogy újra itt legyen. Az élet minden nap újra keletkezik, és újra elmúlik, és ez a minden nap újra kezdődő és bevégezhető élet örök változása a változatlan és mozdulatlan egyetlen Egy.

5.

A héber hagyomány a teremtésben négy mozzanatot különböztet meg. Négy korszak és négy világ. A világ szó héberül *olam*, amely sajátosságképpen helyet és időt jelent egyszerre, de jelenti a világszférát és az örökkévalóságot is, mint a görög *aión*. Az első az *olam haaziluth*, a primordiális megnyilatkozás, az emanációk világa, mindennemű manifesztáció előtt, a legelső kisugárzás. Az *aziluth* a teremtő állapota a teremtés első pillanatában, mielőtt kimondja a szót, hogy: Legyen. A második mozzanat az *olam haberijah*, a tiszta ősképek, az idealitás, a tökéletes világ megteremtése, vagyis a szellemvilág. A harmadik az *olam haezirah*, ez a megformálás, a konstrukció, az arány, az alak, a szám világa, az első teremtés, a paradicsom, a fény, a rend, a bázis, az elemek, az egység. Végül a negyedik az *olam haassijah*, a cselekvő megvalósítás, az anyagi realizálás, a kikészítés, a technikai megoldás, a tett világa.

Az *aziluth*-ról semmit sem lehet mondani. Ha minden teremtő mozdulat az emberben is nem a világ teremtésének analógiájára történne, és ha mikrokozmosz arányban nem annak az elsőnek megisméltése lenne, és így, ha tapasztalatilag nem szerezniék közvetlen tudomást felőle,

azt sem tudnók, hogy van. Az aziluth a potenciák, és pedig a nemlében nyugvó potenciák aión-ja, amely a létezés küszöbét a berijahban lépi át, és a fényben válik virtuális ideává. Ezzel azonban az ember az olam ha-berijah-ról mindent, amit tudhat, elmondott.

E két világot minden hagyomány ismeri. De mindegyik csak utal rá, már csak azért is, mert az aziluth, a berijah, a jezirah és az assijah nemcsak egymás után van, hanem egymásban is, és soha az egyik a másik nélkül nincs. A harmadik mozzanat, a jezirah pedig minden hagyomány középpontjában áll. Ez az, amit a Thora úgy mond, hogy Jahve a világot szám, mérték és súly szerint alkotta. Erről beszél a Yi-king és a sankhya és a qabbalah és Egyiptom és Irán. Ez a világ Orpheus világa. Ez nála a khaos és a kosmos feszültsége: az alkotás az aziluthban nyugvó nemlétező, a kosmos viszont a rendezett világ. A rendezettség ideája a szám. Minden hagyomány magva az arithmológia. Orpheus a számhoz himnuszt ír, és azt mondja: *arithmoi de te pont'epeoiken*. A szám minden létező apja. Erre a gondolatra Orpheus a legnagyobb szabású arithmológiát építi fel. Arithmológia annyi, mint szakrális mathézis. Szakrális mathézis pedig az, amelyben a szám eredeti kvalitása és kvantitása, mint ahogy az a modern szekularizált számfogalomban megtörtént, még nem vált el. De a többi hagyomány és az orfika között lényeges különbség van. Orpheus azt mondja, hogy *trias kata panta met-rusa*, — a három minden dolgok mértéke. Az egész számsoron a hármas uralkodik. *Pantón archei ton arithmon hé trias*. Ezért a számnak is három oldala van, a mennyiség, a minőség és a harmadik a ritmus. Az orfikus szám keletkezése pillanatában már alak is. Az orfikus matematika születése pillanatában már geometria is. A geometria születése pillanatában már tánc is. Már mozgás és élő test, szobor és épület, ritmikus beszéd, vagyis költészet, ének és zene, sőt gondolkodás, ami a legmélyebb zene, a megisté musiké. Amit végül a héber hagyomány assijahnak nevez, az Orpheusnál annyi, mint *poiésis*. Ez a készítés, a csinálás, a realizálás, ez a mérték (logos) megvalósítása. A *poiésis* fejezi be a teremtést. A *poiésis* az istenek gyermeke (hoi theón paides *poiétai*). A szót csak később foglalták le a költő számára, eredetileg művészt jelentett, azt az embert, aki a művet megcsinálja.

Az orfika, mint ahogy azt Orpheus meghatározza, „a számok lényegéről és erejéről és tetteiről szóló theória”. De a theória itt nem elméletet jelent, hanem valóságlátást. Később a theorein-t csak Plótinus használja ugyanebben az értelemben. Imagináció, — életképzés, — lényeglátás. Az orfika, mint minden őskori hagyomány a világ primordiális koncepciójából indul ki, de egyedül Orpheusnál bomlik ez az eredeti világegyesség szívdarványszíneire, mathézisre, geometriára, táncra, zenére, szobrászatra, építészetre, üdvtanra, morálra, színházra, mythosra egészen a földművelő munkáig és a legegyszerűbb ipari mesterségig, és itt válik minden emberi tevékenység világteremtő szakrális művé. És egyedül Orpheusnál épül egységes és értelmes rendbe mindaz, amit az ember alkot, és nála utal minden emberi alkotás vissza az eredetre, a világarányra, a szabályra, az egyetemes és egyetlen rendszerre.

A modern matematika hallatlan zavarban van, mert először is a szá-

mot nem is tudja definiálni, ami még nem lenne baj, de nem is tudja, hogy mi a szám, másodszer a számkontinuum problémájával nem bír, harmadszor a számot csak ábraszerűen tudja felfogni, arcszerűen nem. Az orfikus theóriából már tudjuk, hogy a szám principiális mérték és értelem (logos), amely a létezés minden mozzanatába kezdettől fogva be van építve, sőt, amelyre minden létező, mint a fundamentumra rá van építve. Nem az, aki valaha zenét hallott, vagy épületet látott, hanem, aki megértette, hogy mi az edény, amit a tűzre tesznek, mi a bot, amit a fáról metszenek, mi a kristály, mi a növény, mi az atom és a világrendszer, az tudja csak, hogy a világon uralkodó legnagyobb törvény ez a mérték, ez az arány, amely a dolgok határát megszabja és ezért forma, ugyanakkor az egymástól legtávolabb fekvő dolgokat is összeköti és ezért ritmus. A modern matematika a szekularizált számmal dolgozik, amely csak a szám mennyiségéről szerez tudomást. Ennek a számnak kielégítő meghatározása nincs, mert a reális számnak csupán fragmentuma, és tulajdonképpen nonsens. A szám nemcsak formális mérték, hanem tartalom is, és nemcsak tartalom, hanem mozgás is, mert a szám nemcsak a tér mértéke, hanem az időé is. Ezért fejezhető ki a világ számban, mint ahogy Maxwell vagy Einstein megkísérelte azt kifejezni. A szám mennyiség és minőség és ritmus. Aki valaha táncot látott, tudja, hogy a láb és a kéz és a fej és a derék geometrikus vonalakban mozog, ívekben és háromszögekben, körökben és parabolákban, és a geometrikus ábrák megfelelnek a zene geometriájának, és az arányok számokban nemcsak mindig kifejezhetők, hanem az ember, amikor táncol, ugyanúgy számol, mint a madár, amikor énekel és a növény, amikor a világba beépített primordiális számrendet követve bizonyos arányokban növekszik, és bizonyos számrendnek megfelelő színárnyalatban festi meg virágját, és a számrendnek megfelelő illatskálából veszi illatát. Tudomásul kell venni, hogy a világ nem véletlen, hanem értelmes és tudatos alkotás.

A modern matematika, mivel merő mennyiségi számkoncepcióval operál, a számok között levő kontinuitást nem érti. Ez a szofisztikussá tett szám természetes következménye. Az egyik számból a másikba átmenet nincs, mert a kettő között van a fél, ennek ismét fele, ismét fele és így tovább és a matematika az egyből a kettőbe sohasem jut el. Ezt már a görögök tudták, de nevettek rajta. Amíg az ember a számot statikus és racionális kvalitásnak tartja, addig az egyből a kettőbe nem is fog eljutni soha. A szám kvantitás és kvalitás és ritmus, forma és tartalom és mozdulat, vagyis mathézis és geometria és tánc.

Ezzel az ábra és az arc feszültsége is érthetővé válik. Az ábra a geometrikus forma. A szám a világ formáló erejének (annak az erőnek, amit a héberék jezirah-nak neveztek) legelső testelőltése. De a szám újra testet ölt, éspedig a geometriában úgy, ahogy a geometriai ábrán keresztül közvetlenül visszalátni az eredetre, a számra. A geometria azonban még a tiszta ideál (jezirah) világában tartózkodik. Ahhoz, hogy élőlény legyen, el legyen készítve (assijah), kristály, vagy növény, állat, vagy ember, még egyszer testet kell öltenie. Ez a harmadik inkarnáció az arc. Ez Orpheus *ensómatósis*-a. Az orfika olyan számkoncepció, amely-

ben az alak benne van, vagyis, amely számnak értelme a forma. Ha az arcot lefejtem, marad az ábra (typos), ha az ábrát lefejtem, marad a szám. Viszont egyik sincs a másik nélkül. A szám nemcsak önmagát szabályozza, hanem a szám és ábra, sőt az ábra és az arc viszonyát is és az inkarnáció idejét is. Arithmoi de te pant'epoiken, vagyis mindeket a szám szabályoz. Az arcnak éppen úgy van geometriája, mint a geometriának száma. Nincs a világon semmi, amit ne a szám irányítana. A zene számolás és a morál számolás. A hieros arithmos, a szakrális szám minden atomban jelen van. Valamely tett minél érvényesebb és minél nagyobb távlatban jó, vagyis minél közelebb van az egyetlen és az örök tethez, morálisan annál magasabb rendű, a hierarchiában annál magasabban áll, és ezért annál közelebb áll ahhoz, ami az Egy. Az Egy a szám alapállása. Az Egy az a szám, amely az aziluth-ban született, és változatlanul jelen van a berijah és a jezirah és az assijah birodalmában, és helyét mindenütt megtartja, és mindenütt egy marad. A monas, mondja Orpheus, az *autothen* Nous. Az önkormányzatú értelem. Az Egy minden létező fölött áll, írja más helyen. És a morálban a jó minél pillanatnyibb, annál elfoszlóbb és mulandóbb, annál értéktelenebb, annál kisebb száma van, annál parányibb és közelebb áll a nemlétezőhöz. Ezért van, mondja Kassner, a zenének morálja. De van a morálnak is zenéje. Ezért az, ami arc, lefordítható ábrára, mivel mindaz, ami művészet, lefordítható morálra, és a morál lefordítható művészetre, ezért van kapcsolat a szépség és az erény, a szépség és a bűn között, vannak szép tettek, és az igazság szép (beauty is truth, truth beauty), mert a számon keresztül minden létező viszonyban áll, a szám a metaxy touton, mindennek közepe.

6.

Az orfika brahmani beavatás, amibe beavat, az a világ, mint image pure, folttalan és transzparens és tiszta kép. A számkristály e világához a legközelebb a hindu hagyomány áll. A modern világból alig valami, néhány Bach- és Beethoven-mű, néhány absztrakt kép (Kandinsky, Mondrian), vers (Mallarmé, Guillén). Keleten a yautra. Az orfika a *paravidya* egy neme, vagyis emberfölötti forrásból merített tudás arról, ami az élet és a világ és az idő kanónja. Kanón az a rend, amely nem megbontható, és ilyen kísérlet a világot nem érinti, viszont az ember számára, aki azt meg akarja bontani, végzetes, a felbontás kísérlete reá visszacsap, léte törvénytelené válik, morálisan lezüllik, és szellemben lesüllyed, értelemben elsötétedik, és a nyomorultságban elmerül. Valahányszor ennek az egyetlen rendszernek szabályait az ember és az emberiség áthágta, a folttalanul tiszta a valóságban nem zavarodott meg, hanem az emberben. Legutóbb ezt a feldúlt képet annyira megszokták, hogy azt hiszik, a világ mindig ilyen image confuse volt, amilyennek ma látják, a törvénytelen tudomány, a törvénytelen művészet, a törvénytelen társadalom. Kanón annyi, mint egyetlen rendszer. A hinduk kalinyag-nak, sötét korszaknak, az orfikusok vaskorszaknak nevezik azt az

időt, amikor az ember számára a világ és saját maga elhomályosul, és ahol még a létezésben a legtisztább, a szám és a lélek is megzavarodik. A modern világ ilyen *image confuse*, az ember akár a természettudományba néz, akár a zenébe, akár a matematikába, a logikába, a társadalomba, a festészetbe vagy a gondolkozásba, amely a legmagasabb zene, a megisté musiké. Vannak orfikus egzisztenciák, akik önmagukban és műveikben a folttalan képet őrzik, nem sokan, van egy-két költő, festő, szobrász, aki talán inkább véletlenül és szerencsével, a kanón törvényeit látja. Van néhány gondolkozó, talán csak kettő, Pannwitz és Kassner, aki lénye és látása szerint orfikus. Pannwitz az egyetlen, aki a modern korban lényének gyökeréig ható világossággal látta és fejtette ki az orfika, vagy az ő nyelvén a múzsai világ rendjét. Pannwitz nem tévedt meg a természettudománytól, sem a modern művészettől, sem a filozófiától, még Nietzsche-től is csak alig, és felépítette azt a rendszert, amely Orpheus világába az egyetlen psychopompos. Kassner egyetlen homálya nem dönthető el pontosan, hogy ábrázolási technikából, vagy látásának jellegéből, lényegbevágó határvonalat húz a szám és az arc között, amely az archaikus azonosság-világot és a modern személyiség-világot kettétöri, és az egységet megbontja. Kassner abban a hiszemben van, hogy *image pure* nincs *image confuse* nélkül és egyik a másiknak háttere és értelme és árnyéka és misztériuma. Kassner számára a teremtés és a megváltás világa két világ.

7.

A brahmani beavatás második lépcsője a lélek sorsa a világban és ez úgy is mondható, hogy az *âme pure* zuhanása és beszennyeződése, aztán megfordulása (*metanoia*) és megtisztulása (*katharsis*) és eredeti folttalan és tiszta állapotába való visszatérése. Orpheus műveinek nagyobb része a lélek sorsával foglalkozik.

A kezdetek kezdetén a lélek, amikor a nemlét sötétségéből (*nyx*) a teremtés küszöbén át a világra lépett és testet öltött, életének törvényét követte, mert a testetöltés nem jelentett zuhanást. Különös, hogy Orpheus a *hylé* szót, amelyet később *durva* és nehéz anyagnak fordítottak, egészen más jelentésben használja. *Hylé* a testiség elképzeltelenül gazdagon árnyalt fogalma, amelynek felső fokán a nektár, az égi és isteni anyag áll. Az iráni *haoma*, a hindu *sóma*, a héber *manna*. Az aranykorban az ember ilyen nektártestben élt, az anyagok legnemesebbikében és legtisztábbikában. Ez az *âme pure*-nek megfelelő *matière pure*, a folttalan test és a folttalan anyag. Az idők lehajlásával azonban az anyag egyre nehezebbé és sűrűbbé vált, és a testetöltés a lélek számára egyre inkább büntetés lett. Az aranykorban nem volt szükség olyan emberekre, akik a megtisztulás útját ismerték. Mindenki kezdettől fogva tiszta volt. Az emberiség minél mélyebbre került a vaskor felé, az elsötétedésben annál nagyobb jelentősége lett az olyan lényeknek, akik a megszabadulást tanították. A lélek lényege, hogy szám, az élő, önmagát mozgató szám. Ez az élő szám, amely a világról és önmagáról való tiszta

és folttalan képet őrzi, mert abba az egyre értelmetlenebb zűrzavar körforgásába (kyklos genezés) került, amit a hinduk samsara-nak neveztek. A lélek csak önmagára számíthat, a benne levő szellemre, a megismerés tüzeire (pneuma noéron pyr). Ha az ember megvárja, hogy az élet belőle elfogy és tisztátalanságával a túlvilágra lép, vissza kell térnie, és egészen addig kell mindig és mindig újra testet öltenie, amíg felébred. Mert a halál után a Hadés-ben Momos, a Vádló, nem ismer irgalmat, és a samsarába visszaüzi. Csak a megismerés szabadít meg. *Jnana moksha*, mint Indiában mondják. A léleknek katharsis-on kell átesnie. Le kell szállnia az alvilágba saját lelkéért, ahogy Orpheus leszállt Eurydikéért, lelkének a nehéz és a sötét anyagban elmerült feléért. Ez az orfikus misztérium lényege. Aki saját lelkét a Hadés hatalmából megszabadítja, aki az éjszaka, a sötétség, a bűn, a szenny erőit a fény szenvedélyes akaratával legyőzi, az alkalmas lehet arra, hogy más tévelygőket is a világosság útjára vezessen. És, aki Phanés, a világfölötti istenség, a Fény jegyében újjászületett, az még emberi testében és életében is megszabadulhat (mint Indiában a *jivan-mukta*). Aki pedig ezt nem éri el, de a tisztaságot megvalósította, halála után, mint ahogy a Vedanta is tanítja, a tiszta lelkek közé kerül a Holdba. A Hold az üdvözültek paradicsomának jelképe.

8.

Amit megérteni a legnehezebb, hogy az ember a számnak olyan metafizikai koncepciójával kell operáljon, amelyben társadalomtan és lélektan és erkölcs is elfér. A zenével és a tánccal, a művészetekkel és a fizikával nincs nehézség. Mindenki azonnal belátja, hogy e körökben a szám uralkodik, vagyis a kanón, az egyetlen rendszer. Az anarchiának helye nincs. A kozmológia könnyen arithmologizálható. Az anthropológia kevésbé. A morál, a társadalom számelméleti megértése nehezebb. Nehezebb azért, mert itt magasabb számelméleti műveletekkel kell dolgozni. Valószínű, hogy a lélek alapszáma a Hét. A mozgás száma. És valószínű, hogy a társadalom alapszáma a négy. A négyet az orfikusok az igazság számának tartották, máskor azt mondják, hogy ez az anyaszám. Arithmológia tulajdonképpen annyi, mint a szám alapkvalitását megtalálni. Van egyes egység, kettes, hármas, négyes egység. A négyes az utolsó. Az öt már sok. A négyes az emberiség egysége. A négyen belül két ellentétpár van, az anyag és a szellem, az egyén és a közösség ellentéte. Ezek azok a feladatok, amelyeket a közösségekben élő embernek meg kell oldania. Vannak, akik a négyes számot összefüggésbe hozzák a hagyomány négy kasztjával. Ezért van négy korszak, aranykor, ezüstkor, rézkor és vaskor. Megfelel a szellemi, a lovagi, a gazdasági és a szolgáló kasztnak. A dolgok matematikai struktúrája, mondja egy modern gondolkodó, az a forma, amellyel a hatalmak alakját és mozgását a mértéktelen anarchiában meg tudjuk ragadni és meg tudjuk érteni. Hozzá lehet tenni, hogy az ember az

egyetlen rendszert meg tudja valósítani. A természet nem tesz ugrást, de a természet folyamatosan sem mozog. A természet arithmológiai mozdulatokat tesz és ezek a mozdulatok leginkább a tánchoz hasonlítanak. A tánc ugrás is, folyamat is, mert ritmikus és geometrikus egy időben. Semmi sem táncszerűbb, mint az a mozdulat, ahogy a rügy kibontakozik, a levél vagy a virág kihajt. Semmi sem táncszerűbb, mint az ásványok kristályképződésének mozdulata. Az óceán hullámainak tánca. A napsugár tánca a víz fodrain. A tánc fegyelme és morálja. Ez benne a rend és a szabály és a kanón. Mert mindennek, ami szabatos, hatalma van a rendetlenség fölött. Jaj az időnek, amikor a rendetlenség erősebb, mint a rend. A rend, a dolgokat létrehozó erők rendje, amely nem gépies, hanem táncszerű, ahogy a lélek mozgása sohasem gépies, hanem ritmikus. A tél és a nyár, a jobb és a bal, a fent és a lent, a nappal és az éjszaka.

Aki államot alkot, annak kanón-ja lényegesen más, mint azé, aki templomot épít. Az állam vezetése mindig hasonlított arra a zenei tevékenységre, amit a karmester tölt be az orkeszter vagy az énekkar élén. A partitúra az egyetlen rendszer. Az államvezetés abban a pillanatban bukott el, amikor a karmester nem az egyetlen rendszert vezényelte, hanem saját önkényét. Ebben a percben a politika és az erkölcs kettészakadt. Vagy, ami ugyanaz, a karmester a kanón-t elárulta. Ettől az időtől kezdve államot vezetni annyit jelentett, mint a nép rovására immoralis csínyeket egymásra halmozni, agyafúrtan hazudozni, a polgárok zsebét kiforgatni, és azok számára, akik ez ellen tiltakoznak, hatalmas börtönöket építeni. A politika a kriminalizmus egyik fejezete lett. Ez az egyetlen rendszer nyílt megtagadása. Államot vezetni éppen olyan műzsai tevékenység, mint költeményt vagy zenét írni. Éppen olyan orfika, mint a geometria és a színház. Műzsák nélkül a világ vak, mondja Pindaros. Államot vezetni annyi, mint az igazságot realizálni. Az igazság és a hatalom egysége a közös élet alapja. A hatalmas ember az, aki az igazságnak érvényt szerez, mondják Kínában, mert az igazságnak a hatalom nélkül nincs érvénye, de a hatalomnak igazság nélkül nincs világossága. És tovább: Azt hiszed, hogy a világosságért a hatalmasnak agyon kell magát dolgoznia? Függségéből fel sem kell kelnie. A világ rendben van, és ha a rend megbomlik, az a hatalmas hibája. A legmagasabb erkölcs nem tevékeny, és a világban minden helyére kerül, mint ahogy a legmagasabb zenének nincs hangja és mindenki békében él.

Megértettem. A nagy útban nincsen semmi rejtély. Az ég hatása jönnek lenni, a föld hatása a bőség, az ember hatása a rend.

Mindenkinek csak egyetlen dologra van szüksége, igazan élni.

A legkülönbözőbb kapcsolatok egyesítése fájdalom nélkül, ez a zene lényege. Igazságosan és egyszerűen élni, ez az erkölcs lényege.

A sötét korszak végső fázisa akkor kezdődött, amikor a politika és az erkölcs kettévált, vagy, ami ugyanaz, a hatalom igazság nélkül maradt. Azóta a hatalom nem a nép javát akarja. Macht ist böse, ahogy Burckhardt mondja, a hatalom gonosz. Nem az egyetlen rendszer szerint cselekszik többé, nem a világ foltalan ösképeinek jegyében áll és

nem geometrikus, hanem zavaros, önkényes, szabálytalan és beszennyezett, nem múzsai többé, tehát vak, igazságtalan, ezért kell vizslyt és boldogtalanságot és gyűlöletet ébresztenie.

9.

Az esztétikai egzisztencia az orfikusnak nem okvetlen ellentéte vagy alacsonyabb foka. Kierkegaard az esztétikai stádiumról úgy beszél, hogy az szellemi kiskorúság, amely a morális és a religiózus stádiumot megelőzi. Normális embernél legkésőbb a harmincadik életévvel befejeződik. Az esztétikai egzisztencia agglégény, nem egyetlen asszony férje, hanem valamennyinek udvarlója, Don Juan, a csábító, divatos ember, aki a közönségestől irtózik, és semmit sem visz végig, nem kell egy pohár, csak csepp, nem eszik, csak torkoskodik. Nem szabad összetéveszteni a hétköznapi emberrel, aki nem tud mást, csak zoológiai ösztöneit kielégíteni. Az esztétikus igényes ember, és minél korruptabb, annál igényesebb. A komolytalanság nála esztétikai valór, mert szeretné, ha az élet játék és ő a játék virtuóza lenne. Ezért dandy és erotikus, ingyenc és anarchista, könnyed és tudatosan immorális. Valójában mohó, de csak nyalakodik, ez benne az aszkézis. Ez az előkelőség. Rendesen porcelánt gyűjt, szőnyeget vagy bronzot, de mindenesetre bibliofil, és azzal hízeleg önmagának, hogy ízlése van, pedig mindössze finnyás és hisztérikus, hiú és feminin. Valódi érzékenysége nincs. Amiről elszántan nem vesz tudomást és amit tudatosan elkerül, hogy mindazt, ami élvezetében megakadályozhatná, ne vegye észre. Mert csak azért van itt, hogy élvezzen. Tulajdonképpen semmiről sem lehet vele beszélni, csak az ő élményeiről. De semmitől sem fél annyira, mint attól, hogy valamit komolyan kell venni. Megzavarná őt langyos mosolyában. Ezért nem a szépség kell neki, hanem a kellemes. Nem a tenger, hanem a kádfürdő, lehetőleg illatosítva, de ez nála nem civilizáció, hanem perverzió. Mindig másodlagos, tükör, reflex, eklektikus és epigon. Sóvárság csak abban keletkezik, aki az élettől fél. Irtózik mindattól, ami végleges és egyértelmű. Imádja az apéritif-et és a divatlapot és Oscar Wilde-t. Ezért akár élet, akár mű, semmire sem kötelez, és az egésznek semmi következménye. Világképe a jellegzetes image confuse. A világtörténetet összenyalakodja, és semmit abból életében realizálni nem tud, és csak konferanszié marad. Nem szabad, csupán önkényes. Nem fölényes, a dolgokat csak elvicceli. Esztétikai egzisztenciát élni annyi, mint az élet veszélyének nem tudatában lenni. Nem önszeretet, csupán önzés. Az esztéta a mámort összetéveszti az ájultsággal. És ez az ájultság (az orfika pathé-nek nevezi), ami a kései görögységben és Rómában a rafinéria, de még ízlés maradt. Az esztétikai egzisztencia csak a polgári XIX. században lett a hitetlenség kétségbeesésének jellegzetes alakja, aki a világiasság felfokozásával akar még menteni az élet összetört szépségéből néhány cserepet. Chiméra volt, de egyre kisebb és kisebb lesz, még virtuozitása is erőtlén. Csak hisztériája nő. Perverziójában nincsen többé stílus, ezért igazi vonzóerejét elvesztette és amoralitása már egy neme a moral insa-

nity-nek. A huszadik században anakronizmus és komikus a finoman öltözött úr, aki a barbarizmusért rajong, a néger szobrokra esküszik, és a káprázat anarchiájában, a mellékutcák udvari lakásában lassan és természetlenül elpárolog.

10.

Japán fiatalember esti kalandozása közben barátjára akad, egymásnak megörülnek, elhatározzák, hogy együtt térnek haza az egyik kocsi-ján. A két fiatalember felül, és anélkül, hogy külön megbeszéltek volna, mind a kettő előveszi fuvoláját, és mialatt a kocsi hazafelé halad, kettőst játszanak. A kocsi a ház előtt megáll, és a zene hangjára a ház megmozdul. A nők lantjaikért és citeráikért sietnek, hogy a muzsikát muzsikával fogadják, felzendül a sok hangszer, a kitárt ablakokon és ajtókon árad a zene. Az öreg családfő felfülem, szekrényéből kivesszi fuvoláját, és nem állja meg, hogy ne vegyen részt a hangversenyben. A két fiatalember fuvoláján játszva belép az ajtón, és zeng a ház, minden szoba minden sarkából zene szól, anélkül, hogy az egyik a másikat biztatta volna, elragadtatásból és örömből. Mintha ezen a helyen és ebben az órában megvalósult volna, amit Orpheus hirdetett, a kosmos aoidés, az éneklő világegyetem.

A világtörténet egyik legragyogóbb orfikus egzisztenciája Echnaton fáraó, akinek, mint a feljegyzés írja, háza virágzik, házában minden élőlény virágzik, minden oszlop és szobor virágzik, és a kertben minden porszem virágzik. Echnaton a földről egyszer s mindenkorra el akarta űzni mindazt, ami sötétség és zavar, mindazt, ami szegénység és szenvedés, mert tudta, hogy ahol szépség van. onnan a démonok menekülnek. A boldogság birodalmát akarta megvalósítani. Meg akarta teremteni itt a földön a létezés foltatlan képét, visszaállítani az aranykort, felépíteni az egyetlen rendszert. Soha senki nem élt, akiben a kanón entuziazmusa mélyebb és szenvedélyesebb lett volna. Vallást és törvényt, erkölcsöt és ruházatot, szokást és étkezést, épületet és rítust az egyetlen foltatlan kép mására akart elkészíteni, az ősi poiésis jegyében. Echnaton a világtörténelemben az az ember volt, írja Breasted, akit a legmagasabb szellem érintett, és akinek törekvése volt, hogy a teremtés legkisebb részecskéjét is a végleges rend örök szépségében helyezze el. Nem élet volt ez, hanem mámor, methé, mint Orpheus mondta, methé aiónios, a világ mámore.

A világon minden a szépségért történik, mondja Dionysios Areopagita. A szépségben minden létező találkozik és egyesül. A szépség a dolgoknak az örök rendben való egybehangzása. A világ ragyogásának első oka, és ez az a szó, amely a dolgok sokaságát magához szólítja. Nem ismeri a keletkezést és az elmúlást, a születést és a halált, örökké egyforma és változatlan, és a világ kezdetén ott állott, és a világ végén ott fog állni, mint a világ mértéke és ösképe (paradeigma). A szépség teremti az összhangot és a barátságot és a közösséget.

Orfikus egzisztencia most, e történeti órában Dante Gabriel Rossetti

és William Morris és John Ruskin és a körük gyűlt festők és költők és építészek és gondolkozók. A lehetetlent kísérelték meg, amikor a modern industrializmus kellős közepében az embert vissza akarták vezetni az egyszerűséghez, a társadalmat a rendhez, meg akarták nemesíteni az ízlést, fölemelni az igényt, megtisztítani a gondolkozást. Az angol praerafaelita gondolat nem terjedt el, de biztos, hogy nem a mozgalom volt az, amely a korszakon megbukott, hanem a korszak volt, amely megbukott a praerafaelitákon. A mai ember számára ez sok volt és erős. Nem a szépség iránt való érzéketlenségből. Ez itt már túl alacsony és rendetlen, elhanyagolt és lompos, durva és tompa, fegyelmezetlen és tisztátalan. A múzsai rend még egyszer tüzet gyújtott. A praerafaeliták voltak az utolsó emberek, akik a világ isteni jelenlétét látták a fakanálban is és a harisnyában, a kulcsokban és a fazékban.

11.

Orpheus a szellemi kasztot akarta megalapítani, vagy, ami ugyanaz, az emberi létet az egyetlen rendszerre akarta építeni, de a sötét korszak kései volta miatt szándéka már nem sikerülhetett. Az orfika azonban túl nagy volt ahhoz, hogy a világból nyomtalanul eltűnjék, és kisugárzása még háromezer évvel később is érezhető, ha egészen másképpen is, mint ahogyan azt Orpheus eredetileg elgondolta. Mert nemhogy nem valószínű, hogy Orpheusnak ez a következmény szándékában volt, de ezt egészen biztosan nem akarta. Mint minden őskori hagyomány, az orfika sem kíván semmit felépíteni. Minden brahmani beavatás első és utolsó szava, hogy az emberi világot mulandónak tekinti, hídnek, amelyen át kell menni, a hús állapotának, amelyet minden léleknek meg kell próbálnia, de itt nem lehet végleg letelepedni. Az orpheusi költeményekből és később Empedoklésből tudjuk, hogy a testet (sóma) börtönné (séma) tekintették, és azt tanították, csak az a lélek kerül a földre, aki megzavarodik és az öröklétről leszakad. Itt nincs mit alkotni. Az egyetlen feladat Indiában és Kínában, Tibetben és Egyiptomban és Arábiában, leépíteni. Egyetlen irány van, vissza.

Mégis az orfikából sajátságosképpen kibontakozott valami, ami aztán egész Európa, végül pedig az egész lakott föld létének alapja lett. Ez a valami a hit a mű szakrális és megváltó voltában. Hit a mű-halhatatlanságban. Hit abban, hogy a mű (poiésis — alkotás) bizonyos és lényeges szempontból az életnél több (metapoiésis). Valami, amibe az ember azt, ami lényében a legnagyobb és a legdrágább, legmagasabb és legtisztább, beledolgozza. Különös örület. A mű megalkotása, ez az egyetlen készítés (jezirah), az emberiségnek ez az univerzális poiétikus tevékenysége, amellyel alkot zenét és államot, épületet és tudományt, gépeket és eszközöket, ez az, ami az orfikus hagyományból mint a szándékolt szellemiség akaratlan következménye kibontakozott, és amely a történet folyamán a görögöktől kezdve a mai napig Európa életének jellegét meghatározta.

Európa azóta a mű szakrális és megváltó hitében él. A mű a karma-yoga egy fajtája lett, egy neme a mű érdekében való önmegtagadásnak és önfegyelemnek és világlemondásnak a műért, csak a műért és egyedül a műért, és ennek alapszabálya, hogy az első és az első a mű és az ember maga csak ezután következik. A mű lett az emberi élet mértéke. Az, amit csinál. De ami előtt ő maga is meghódol. Ami az embernél több, és ami az embert magához emeli és átvilágítja és felszabadítja. Művet alkotni annyi, mint katharsison átesni, mert az ember megfordul (melanoia) és a káprázatnak hátat fordít, és a valóságba néz. Az ember a műben mélyebben él, mint önmagában. Az esztétikai egzisztencia számára a mű tükör és kiélés, hiúság és ájueltság, ösztön, mohóság, szofizma, önkény. Az orfika részére valami, amiben önmagát magasabb fokon valósítja meg (metapoiésis). Mindenkinek imádnia kellene, ha nem lenne észrevehető őrjöngés. A művet megalkotni. A kétezeröttszáz éve tartó züllésben és fegyelmetlenségben a rend egyetlen és utolsó bázisa, hogy az ember művének mámorában él, és az egyetlen és az utolsó, amiben még hisz, és amiért az ember még félig kihűlt szívének maradék hevével fel tudja magát áldozni. A mű az öröklét egyik alakja. Lehet, hogy az utolsó. A mű a dicsőség. A mű a szakrális lét legeslegutolsó morzsája.

A poiésis-ről tudjuk, hogy a világteremtés harmadik és negyedik fokozatának felel meg, annak, amit a héber hagyomány formálásnak (jezirah) és elkészítésnek (assijah) nevez. Ennek a két fokozatnak az első kettő (aziluth és berijah) nélkül semmiféle értelme nincs. Tényleg nincs. Annak a káprázatos produktivitásnak, amit az emberiség e mű-őrületben alkotott és alkot, értéke csaknem semmi. A megszámlálhatatlan festmény és szobor, épület és gép, dal és költemény és elmélet és zene végeredményben, ha a világteremtés felső két fokával nem kapcsolódik, tökéletesen jelentéktelen, mindössze civilizáció, mintha nem lenne, mert az emberiség létezésének abszolút kérdéseit meg sem érinti. Ami az orfikus hagyományban poiésis, az csupán a hagyomány exoterikája. Ami az életet esetleg kellemessé és szociabilissé és kényelmessé, leginkább esztétikussá teszi, de mindez a külső kör dolga, és az ezoteriához semmi köze. Nem áll a megváltás szolgálatában. Megváltás, amit Orpheus tudott és kimondott. Amit művészetnek és költészetnek, tudománynak, filozófiának és vallásnak nevezünk, az orfikus hagyomány külső köre. Az egész mű-megszállottság az orfika egyik, nem is biztos, hogy legkedvezőbb, de másodlagos következménye. Ez már csak abból is látható, hogy a műmánia milyen arányokat öltött és milyen színvonalra került és végül is milyen műveket hívott létre.

Orpheus félreértése és meg nem értése már Platónnal kezdődött. Platónnak majdnem egész gondolkozása a külső körben mozog, és ezt semmi sem árulja el inkább, mint az Állam és a Törvények két grandiózus chimérája. Plótinus visszatér az eredethez, de erre akkor hangoltság már alig volt. Ami ezután következett, a magányosok egyre ritkább felbukkanása, de művek és ismét csak művek. Az egyéni becsvágy teljesítményei, esztétikai és gondolati bravúrok, kivételek és egzotikumok. A világ nem változik. A világ alapja az egyetlen rendszer volt, és sohasem lesz más. De ha az emberben az egyetlen rendszerről alkotott tiszta kép

látványa elhomályosodik, a kanón, a szabatos lét mértéke benne megbomlik, a következmények kiszámíthatatlanok, az ember lezüllik, izlését elveszti, szokásban elvadul, értelemben elsötétül, és ha nem eszmél fel, mint ahogy Empedoklés mondja, bűneiből nem józanodik ki, mint ahogy ismét Empedoklés mondja, a sötét hajú zűrzavarban és a véres viszályban elmerül.

NÁTÁN

VARGA ZOLTÁN

A palota kapuján belépve váratlanul úgy érezte, elbizonytalanodik. Hirtelen kételye támadt önmagával szemben: lesz-e bátorsága hiven tolmácsolni a királynak az Úr üzenetét... Korábban, a küldönc nyomában lépkedve a keskeny jeruzsálemi sikátorok útvesztőjében, egy pillanatig sem jutot volna eszébe attól félni, gyenge lesz; hosszú ideje készült már küldetése végrehajtására, következetesen erősítette magát, böjtölt, órákon át könyörgött az Úrhoz, ölje ki belőle a félelem utolsó maradványait is. Tudta, mit akar, ismerte az Úr akarata. Jó ideje nem kételkedett már abban, hogy akarata az Úr akarata, gondolatai az Úr gondolatai, ítélete az Úr ítélete is. Még ha az Úr, úgy, ahogy valamikor, közvetlenül, füllel hallhatóan, rég nem is szólt már hozzá. Azaz, valójában csak egyszer szólt hozzá ilyenképpen. Még Saul uralkodása idején, fiatal korában... Akkoriban minden percben az ég villámát várta, hogy lesújtson rá, megsemmisítve nyomorult porhüvelyét, s a gyehenna tűzére taszítsa bűnös lelkét. Mert korábban — szörnyűséges esztelen vakmerőségére visszagondolni — egész egyszerűen hazudott, amikor arról beszélt a népnek, hogy az Úr szólt hozzá. Vagy inkább úgy vélte, hazudik. És várta a megtorlást, amiről úgy hitte, nem maradt el; de közben tovább folytatta az eszeveszelt játékot, képtelen volt abbahagyni: képtelen volt lemondani az ajkain csüngő tekintetekről, az elragadtatott arcokról; szüksége volt erre, csak így volt értelme a nyomorék Nátán életének, a púpos Nátán csak Jehova szavának tolmácsolójaként volt valaki, beszédének csak akkor volt foganatja, ha a nép az Úr üzeneteként hallja... A villám meg egyre késett, bár ez csak még inkább félelemmel töltötte el; nem hihette, hogy végleg elmarad, egyre eszelősebben rettegett, míg egyszer csak nem bírta tovább, kifutott a szakadó esőbe, az égzengéses éjszakába, hogy kihívja maga ellen a halált. De a halál helyett az Úr alakja bontakozott ki az oszladozó felhők közül, vakító fényességgel. Aztán tisztán hallotta a hozzá intézett szavakat: „Nincs okod félni tőlem, Nátán! Igazat beszéltél! Én szólottam általad a néphez! Hirdesd szavamat továbbra is!...” Ettől kezdve biztos volt kiváltságtartságában, rettegése megszűnt, sőt nem is várta többé Adonáj szózatát, egyszeri és kivételes eseménynek érezte, ami azon a zivatáros éjszakán történt; feladatát ezentúl főleg abban látta, hogy szüntelenül nyugtató gondolatai közül — amelyek közt persze akadt számtalan kicsinyes, sőt alávaló és bűnös gondolat is — kiválassza az Úr gondolatait.

Néha hosszú és gyötrelmes folyamat volt ez, aranszemcsék szedegetése a homoktengerből, de mikor végül is rájuk talált s egybegyűjtötte őket, egyszerre nyugalom szállta meg...

Ezt a nyugalmat érezte már napok óta. Tudta, hogy el kell mennie Dávidhoz, bűnbánatra kell kényszerítenie. Meg kell értetnie a királlyal, hogy csakis súlyos vezekléssel és áldozattal eszközölheti ki az Úr bocsánatát... A küldönc megjelenése Dávid üzenetével csak még inkább fokozta magabiztosságát. Bizonyára maga az Úr rendelte így, hogy Dávid érte küldjön, alighanem alázatos szívű prófétája dolgát kívánta megkönnyíteni; talán meg akarta kímélni a megaláztató könyörgéstől, hogy az uralkodó színe elé bocsássák... mindenképpen biztató jelnek érezte, hogy hosszú szünet után Dávid végre ismét magához kéri. Mint azelőtt... Azelőtt persze többször is... egy-egy holdforduló alatt néha két-három alkalommal is... De amióta az az asszony beköltözött a palotába, a király nem szomjazza többé Adonáj szavát... Az az asszony, az az asszony, a Hitteus Uriás felesége, az a Sátántól megszállott nőstény, az a tüzre való szemét, az a... aki csak azért fürdött naponta szemérmetlenül háza udvarán, mert tudta, hogy a király palotájának ablakából odalát. Az Úr törvényei szerint meg kellene kövezni az illet... Persze nem félt, miért is félt volna, tudta jól, ha a királyról van szó... Okos asszony, kétségtelenül, ravasz asszony... De az Úr hatalmasabb a királynál, hatalmasabb a föld minden királyánál. És gyűlöletes előtte minden paráznság és asszonyi ravaszság...

Erre próbált gondolni akkor is, mikor már Dávid színe előtt állt. Egyedül, négyszemközt, úgy, mint régen...

A király úgy is fogadta, mint azelőtt. Legbelsőbb szobájában, ahová többnyire pihenni, gondolatait rendezgetni, elmélkedni vonult vissza, vagy magányos hárfajátéka kedvéért, melynek hangjai délután vagy a szürkületi órákban, gyakran szűrődtek ki a palota körüli térre, lágyan simogatva meg a bejáratnál álló örök fülét éppúgy, mint a félénken közelebb merészkedő koldusokét, sőt el-eljutottak egészen a tér tulsó felén csoportosuló piaci árusokhoz és vásárlókhoz, akik, ha nincsenek túlságosan elfoglalva a maguk kicsinyes dolgaival, s nem bocsátkoznak hangos, nemegyszer veszekedéssé fajuló alkudozásokba, talán még hallottak is volna valamit azokból a hangokból, amelyek — így hitte ezt Jeruzsálam egész népe — oly kedvesek az Úr előtt. A hárfa most is ott volt a szoba sarkában, de Nátán ezúttal ellenséges pillantást vetett rá: arra gondolt, hogy a hangszer hangjai, a jelek szerint, nemcsak Adonáj előtt lehettek kedvesek: feltételezte, hogy az az asszony is rájuk figyelt, illetőleg ezek a hangok érlelték meg benne a gyakori ledér fürdők gondolatát. Ettől még jobban elkomorodott, annál is inkább, mert agyában — ki tudja hanyadszor — újra felmerült a soha nem látott, de annál elevenebben kibontakozó kép, Betsabé (nevét egyébként gondolatban is csak a legritkább esetben ejtette ki), amint kilép fürdőjéből; látásból ismerte az asszonyt, azelőttről még, hogy a királyt bűnre csábította volna, többször ott volt hallgatói között, gyakran ő volt az a kiválasztott egyedüli személy, akihez, régi, jól bevált szokása szerint, szavait látszólag intézte, tudta róla, hogy Uriás asszonya, arcának minden részletét

pontosan fel tudta idézni, de alakja is megragadt emlékezetében: nemcsak hogy nem volt nehéz képzeletében megfosztani lepleitől, hanem sokszor szinte lehetetlen volt nem ezt tenni, amiként most is (talán éppen ennek a szobának ablakából pillantotta meg első ízben Dávid...), de mindez csak megerősítette elszántságát, elhivatottságának tudatát. Merveen állt meg a szobába lépve, nem viszonzta uralkodója és barátja szívélyes mosolyát; összehúzott szemmel, szúrósan tekintett rá. Púposága ellenére is magasnak, szikárnak érezte magát; valójában nem is volt alacsony, gyakran elképzelte, ha ép testűnek marad meg, rendkívül magas termetű lenne.

Dávid felállt a heverőről, amelynek enyhe behorpadása még fekvő testének nyomát őrizte. Nátán örült, hogy a jelekből ítélve, ezúttal is ugyanolyan megkülönböztetett bánásmódban lesz része, mint eddig is volt, de ugyanakkor a király mosolygásában észrevett valami zavartságot, büntudatfélét és egyben cinkos megértésre számítást, ami miatt most elmaradt az a bizonyos rajongással telítettség, amit e testileg és szellemileg egyaránt nagyszerű férfi jelenlétében rendszerint érzett, s ami később mindig valami keserű szájíz hagyott maga után.

— Eljöttél, próféta? — hallotta Dávid hangját.

— Hívattál, nem? ... — Szándékosan válaszolt fölösleges kérdéssel a fölösleges kérdésre, olyan hangsúllyal, hogy érezhető legyen rajta a rendreutasítás.

— Hívittalak, próféta. Örülök, hogy eljöttél.

— Kettős parancsnak engedelmesskedtem. Maga az Úr is hozzád küldött.

Dávid újra mosolygott, ápolt fekete szakállának keretéből kivillantotta pompás fehér fogsorát: — Tehát hívásom nélkül is jöttél volna?

— Rég készülök már jönni, király — válaszolta Nátán, miután az uralkodó felszólítására helyet foglalt az alacsony, színes gyapjuszóttessel letakart heverőn. Dávid is leült mellé; félig egymás felé fordulva ültek, úgy mint azelőtt, nem messze egymástól.

— Jöhettél volna. Jól tudod, hogy házam számodra mindig nyitva áll... — Nátán figyelmét nem kerülte el, hogy Dávid menekül pillantása elől, s hogy tekintete pár pillanatra a lábuk alatti szőnyeg min-táin állapodik meg.

— Házadról tudtam, de hogy szívedről is elmondhatom-e ezt, abban nem voltam biztos. Azt reméltem, hívatni fogsz. Régóta várok erre.

— Amint láthatod, reményed most teljesült — mondta a király kicsit neheztelve. A szívére tett megjegyzést láthatólag szándékosan engedte el a füle mellett.

Nátán fürkészőn nézte, nem is igyekezett leplezni vizslatását; tisztában volt pillantásának áthatóságával: — De az okot, aminek reményem teljesülését köszönhetem, még nem ismerem.

Dávid most ránézett. Hirtelen ütötte föl fejét, támadóan gúnyos mosolya szándékosságához semmi kétség sem férhetett: — Rég hallottam a szavadat, próféta. Csak ezért hívattalak.

Nátán ezúttal mosolyodott el először; mindig tisztában volt arckifejzésének változásaival, tudta, hogy keskeny ajkai körül most finoman

értő és szelíden bölcs mosoly bujkál: — Saját füleddel rég hallottad. De a király szolgálainak fülei a király fülei is.

Nátánnak úgy tetszett, a király megpróbálja leutánozni arckifejezését, igyekezete mögött azonban fojtott indulat lappang: — De most magam kívánom hallani. A tulajdon füleimmel. Nem tudom nélkülözni tovább.

— Akkor hát mit kívánsz hallani tőlem?

— Amit a szolgálaim fülei hallottak.

Nátán tudta, most csak egy dolog fontos: nem megijedni. Az oroszlán csak akkor támad, ha menekülnek előle, de ha keményen a szemébe néznek... Újra arra gondolt, az Úr hatalma nagyobb a királyénál, nagyobb minden királyénál. — Értelek, király — mondta előbbi finom mosolyával. — Ha azt akarod tőlem hallani, amit már úgyszólván tudsz, hallhatod. Elmondhatom, miről beszéltem a népnek legutóbb. Csak egy kis példázatot mondtam el.

— Példázatot, persze! — nevetett föl Dávid ingerülten. — Mi mást is mondhattál volna...

— Azelőtt kedvelted a példázataimat — mondta Nátán halkán. Aztán a tőle telhető legszenvtelenebb hangon kérdezte: — Kívánod hallani?

— Egek a türelmetlenségtől, próféta. Te meg úgy teszel, mintha nem vennéd észre. Halljam, miről beszéltél!

Nátán most sem emelte föl a hangját: — Két emberről meséltem. Egy gazdagról, akinek számtalan juha és ökre volt, és egy szegényről, akinek nem volt egyebe egy kis... nőstény báránynál... — Miközben beszélt arra gondolt, jó lenne tudni, vajon a királyt „fülei” mennyire pontosan tudósították, elmondták-e neki, hogy példázatában eredetileg más állat is szerepelt; el volt készülve rá, hogy Dávid itt majd indulatosan közbevág, s tartott is néhány használhatónak tetsző választ készíteniben, mégis érezhetően megkönnyebbült, hogy zavartalanul tovább folytathatja — ... amelyet úgy szeretett, mintha a gyermeke lenne. Erről, hogy mennyire szerette, bővebben is szólottam, meg kellett, hogy értessem hallgatóimmal, milyen nagy is volt az a szeretet, téged azonban, király, attól tartok, csak untatnád ezzel, hisz te, bölcs férfiú létedre, ennyiből is meg kell, hogy értsed, mire gondoltam. Ezután arról szóltam, hogy a gazdag ember elragadta a szegénytől ezt a báránycsibét, leölette és feltáplálta egy vendégének, mivel sajnált a maga temérdek állatából egyet is levágni. Ennyi volt az egész..

— Csak ennyi? — kérdezte Dávid. Nátán látta, amint a király szép barna arca mindinkább elszíneződik, vörös árnyalatot kap. — Biztos ez? Biztos, hogy csak ennyit mondtál?

Nátán most értette meg, hogy az is igaz, amit eddig nem hitt el egészen. Pedig mindenfelé suttoztak a városban Uriás elestének furcsa körülményeiről, arról, hogy társai gyanús gyorsasággal eredtek futásnak, ott hagyva őt egyedül a Rabbát körülvevő fal tetején, amikor már nem volt számára visszaút. És hogy ez nem volt véletlen... Hát persze, hogy nem... Hirtelen forró indulat öntötte el. „Talán mondhattam volna többet is?”, szeretett volna fölkiáltani. Aztán mégis úgy érezte a gúnyos képmutatás sokkal jobban illik hozzá és a helyzethez, mint a nyíltan kimutatott felháborodás: — Igazán nem értem, király, miért izgat fel

ez az ártatlan és sajnós nem is túl szellemes történet, amellyel én a magam gyarló módján csak a kapzsiság és telhetetlenség rútságát kívántam megvilágítani — mondta félig lehunyt szemmel.

— Próféta, ne tarts együgyűnek! — ugrott föl Dávid hirtelen. — És az Úr hírvivőjéhez sem méltó, hogy az együgyüt játszva úgy tegyen, mintha nem tudná, miről van szó. Hogy gyáván a szemembe hazudjon. Nem ehhoz szoktattál, próféta! — Nagy lépésekkel le-föl kezdett járkálni a helyiségben. Néhányszor mintha tovább akart volna beszélni, egyszer-kétszer szóra is nyitotta száját, de aztán csak folytatta a járkálást.

Nátán mereven ült, úgy követte tekintetével: — Furcsának találom, király, hogy hazugságom ennyire felbőszít. Léteznek sokkal súlyosabb vétkek is a hazugságnál . . .

Dávid abbahagyta a járkálást, megállt a szoba közepén, és merőn a prófétára nézett: — Beszélj nyíltan. Nem szeretem a tekervényes útjaidat. Ahogyan sima nyelveddel körülnyalogatod a falatokat és kitapasztalod, nem túlságosan forrók-e számodra. Ahelyett, hogy bátran a fogad közé kapnád őket . . .

Nátán úgy vélte, újra megkockáztathat egy magabiztos mosolyt: — Kettőnk közül sajnós csak te vagy abban a helyzetben, király, hogy forróvá tedd számomra a falatokat. Furcsa hát, hogy mégis beszédem módja és óvatosságom ellen van kifogásod. Vagy talán szükséged van rá, hogy te is megbotráncokzhass valamin? Miután nem takargathatod többé a vétkeidet?

Dávid újra megmozdult, az ablakhoz ment: úgy tett, mintha a várost nézné. Az alacsony, lapos tetős házak vakítóan fehérnek látszottak a forrón tűző délutáni nap fényében. — Nem szándékoztam takargatni — mondta anélkül, hogy visszafordult volna. — Egy pillanatig sem. *Előttem* nem.

Nátán továbbra is mosolygott, bár ennek, mivel a király nem látta az arcát, most nem sok értelme volt: — Elöttem. Értem, király. Tehát erről van szó . . .

Dávid megfordult, arcát újabb indulathullám öntötte el: — Igenis, erről! És te nagyon is jól tudod ezt.

Nátán újra megkeményítette vonásait: — Ez mitsem változtat azon, hogy vétkes vagy.

— Igen, vétkes vagyok. De a te szemedben én most *csak* vétkes vagyok. Semmi más.

— Tudom, hogy más is vagy. Izrael királya. És nagy a hatalmad . . .

— Nem erre gondoltam, próféta — vágott közbe Dávid. — Valami másra, amiről te, úgy látszik, megfeledkeztél. Megfeledkeztél arról, hogy én nemcsak Izrael királya vagyok. És nemcsak nagy a hatalmam, hanem . . . — Aztán dühösen legyintett: — De hát minek mondjam el . . .

— Szeretném, ha elmondanád. Szeretném pontosan tudni, mi az, amiről megfeledkeztem.

— Hát jó, halljad újra, ha nem hallottad volna elégszer . . .

Még mielőtt Dávidból igazán megindult volna a szó, Nátán máris tudta, mi következik. Jól ismerte a királynak ezeket az időnként elhangzó ti-

rádait. Türelemre kényszerítve magát, lehunyta szemét, s csak fél füllel figyelte a hozzáintézett szavakat. Dávid ismét föl-alá járkálva, szavait heves taglejtésekkel kísérve, arról beszélt, hogy ha más nem, hát Nátán igazán tudhatná, mennyit tett ő, Dávid, az Úr ügyéért, ő védte meg népét ellenségeitől, ő verte meg a filiszteusokat, az ammonitákat, a jebuzeusokat, ő gyarapította az ország területét, ő biztosította belső rendjét, most Rabbát ostromolja, úgyszólván gyerekkorától kezdve csakis Izrael népének sorsa érdekelte, gondolatait szinte soha nem is foglalkoztatta más, és a nép tudja is ezt, ezért tiszteli, és ezért lenne kész mindent megtenni érte, ezért követi mindenhová, akár a halálba is. És ha Nátán úgy érzi, vétkes, hát rendben van, igen, vétkes is, nincs szándékában tagadni, kinek nincsenek vétkei, nem, egyáltalán nem az ellen van kifogása, hogy Nátán (akiben ő mindig is az Úr száját látta, s ennek megfelelően bánt is vele) szemrehányással illeti, hanem csakis az ellen, hogy Nátán, amikor ezt teszi, kizárólag a vétkét látja, mintha ő semmi más nem lenne, csak ez a véték, holott őt nem lehet így nézni, mert — de igazán nem is tudja, minek ismétli ezeket — ha mérlegre tennék mindazt a jót és rosszat, amit életében eddig tett, hát nem kétséges, hogy... Egyre jobban belelovalta magát mesterségesen felkorbácsolt indulataiba, mind vadabbul hadonászott, arca kipirult, homlokán kidudorodtak az erek. — Igazságtalan vagy hozzám, próféta — mondta aztán halkabban, mintegy kifáradva. — Nagyon igazságtalan...

Nátán várt néhány pillanatig, bizonyos akart lenni az apály bekövetkezésében. — Az önmagától ajkára tóduló választ, „ha igazságtalan vagyok, úgy az Úr is igazságtalan”, viszont inkább lenyelte. Nem érezte bölcs dolognak a király szemrehányásait még az istenkáromlás vádjának lehetőségével is megtetézni, s azt is tapasztalta már életében elégszer, hogy néhány okos érv (amely különben bizonyára szintén Adonájtól származik) nemegyszer meggyőzőbben hat, mintha szüntelenül az Úrra hivatkozik.

— Furcsán látod az igazságot, király, ha azt hiszed, tettel éppen elég jót ahhoz, hogy megengedhess magadnak egy-két bünt. Akár annyit is, amennyi még nem sokat változtat a mérleg állásán. És ne felejtse el, hogy nem te vagy tetteid bírója. Nem ismerheted a mérleget, amelyen megmértel.

Az újabb kitérés érezhetően gyengébb volt az előbbinél: — Bárhogy is legyen, próféta, mit gondolsz, kiknek használtál azzal, hogy odaálltál az utca népe elé és szegényekről, gazdagokról, meg báránykákról példálóztál? Mit gondolsz, kiknek? Mondd meg te magad! Mondd meg, hisz tudod jól! Beszélj! A te szádból akarom hallani!

Nátán számított erre; kezdettől fogva bizonyos volt benne: ez a szemrehányás semmiképpen sem marad el. Válasza régóta készen állt: — Más az igazság, és más, hogy kiknek használ.

Dávid ingerülten nevetett, nevetésébe keserűség vegyült: — Néha csodálatosan bölcsnek tűnsz, próféta, máskor meg oly oktalannak látszol, mint azok a báránykák, amelyekről oly szívesen mesélsz. Hát azt hiszed, egy király kezdhet valamit ezzel az igazsággal?

Nátán is szükségesnek tartotta mosolyogni: — Nem tudhatom, hogy

rádait. Türelemre kényszerítve magát, lehunyta szemét, s csak fél füllel figyelte a hozzaintézett szavakat. Dávid ismét föl-alá járkálva, szavait heves taglejtésekkel kísérve, arról beszélt, hogy ha más nem, hát Nátán igazán tudhatná, mennyit tett ő, Dávid, az Úr ügyéért, ő védte meg népét ellenségeitől, ő verte meg a filiszteusokat, az ammonitákat, a jebuzeusokat, ő gyarapította az ország területét, ő biztosította belső rendjét, most Rabbát ostromolja, úgyszólván gyerekkorától kezdve csakis Izrael népének sorsa érdekelte, gondolatait szinte soha nem is foglalkoztatta más, és a nép tudja is ezt, ezért tiszteli, és ezért lenne kész mindent megtenni érte, ezért követi mindenhová, akár a halálba is. És ha Nátán úgy érzi, vétkes, hát rendben van, igen, vétkes is, nincs szándékában tagadni, kinek nincsenek vétkei, nem, egyáltalán nem az ellen van kifogása, hogy Nátán (akiben ő mindig is az Úr száját látta, s ennek megfelelően bánt is vele) szemrehányással illeti, hanem csakis az ellen, hogy Nátán, amikor ezt teszi, kizárólag a vétkét látja, mintha ő semmi más nem lenne, csak ez a vétek, holott őt nem lehet így nézni, mert — de igazán nem is tudja, minek ismétli ezeket — ha mérlegre tennék mindazt a jót és rosszat, amit életében eddig tett, hát nem kétséges, hogy... Egyre jobban belelovalta magát mesterségesen felkorbácsolt indulataiba, mind vadabbul hadonászott, arca kipirult, homlokán kidudorodtak az erek. — Igazságtalan vagy hozzám, próféta — mondta aztán halkabban, mintegy kifáradva. — Nagyon igazságtalan...

Nátán várt néhány pillanatig, bizonyos akart lenni az apály bekövetkezésében. — Az önmagától ajkára tóduló választ, „ha igazságtalan vagyok, úgy az Úr is igazságtalan”, viszont inkább lenyelte. Nem érezte bölcs dolognak a király szemrehányásait még az istenkáromlás vádjának lehetőségével is megtetézni, s azt is tapasztalta már életében elégszer, hogy néhány okos érv (amely különben bizonyára szintén Adonájtól származik) nemegyszer meggyőzőbben hat, mintha szüntelenül az Úrra hivatkozik.

— Furcsán látod az igazságot, király, ha azt hiszed, tettel éppen elég jót ahhoz, hogy megengedhess magadnak egy-két bünt. Akár annyit is, amennyi még nem sokat változtat a mérleg állásán. És ne felejtőd el, hogy nem te vagy tetteid bírója. Nem ismerheted a mérleget, amelyen megméretel.

Az újabb kitörés érezhetően gyengébb volt az előbbinél: — Bárhogy is legyen, próféta, mit gondolsz, kiknek használtál azzal, hogy odaálltál az utca népe elé és szegényekről, gazdagokról, meg báránykákról példálóztál? Mit gondolsz, kiknek? Mondd meg te magad! Mondd meg, hisz tudod jól! Beszélj! A te szádból akarom hallani!

Nátán számított erre; kezdettől fogva bizonyos volt benne: ez a szemrehányás semmiképpen sem marad el. Válasza régóta készen állt: — Más az igazság, és más, hogy kiknek használ.

Dávid ingerülten nevetett, nevetésébe keserűség vegyült: — Néha csodálatosan bölcsnek tűnsz, próféta, máskor meg oly oktalannak látszol, mint azok a báránykák, amelyekről oly szívesen mesélsz. Hát azt hiszed, egy király kezdhet valamit ezzel az igazsággal?

Nátán is szükségesnek tartotta mosolyogni: — Nem tudhatom, hogy

egy király mit kezdhet vele. De egy próféta csak ilyen igazsággal kezdhet valamit. És az Úrnak is csak ilyen igazság lehet kedves.

Dávid egy pillanatra összeszorította a száját: — De az Úr mégis a királyoknak adott hatalmat. — Aztán ismét nevetni kezdett: — Mondd, próféta, te komolyan azt hiszed, megengedhetem neked, hogy lehetővé tedd ellenségeim számára, akik Izrael és az Úr ellenségei is, hogy kárörvendve szélében-hosszában terjesszék rólam a híreket és gyalázkodjanak fölöttem?

— Ellenségeid gyalázkodását te magad tetted lehetővé, király.

Dávid ismét elfordult a prófétától, és az ablakon át valahová messze a háztetőkön túlra nézett: — Ezt nélküled is tudom... De ami megtörtént, megtörtént...

Nátán felállt a heverőről, az ablak felé indult, néhány lépésnyire megállt a király háta mögött: — Legalább így mondanád: „amit elkövettem, elkövettem”.

Dávid megfordult; most háttal állt az ablaknak, keresztvégével hanyagul megtámaszkodva, két tenyerét az ablakpárkányon nyugtatta: — Ha így jobban tetszik, így is mondhatom. De akárhogy mondanám is, nem tűrhetem el, amit tettél. Nem tűrhetem Izrael érdekében. És most ne mondd újra azt, hogy miért nem gondoltam akkor is Izrael érdekére, amikor vétkeket elkövettem, mert erre megint csak azt mondhatnám, amit az imént mondtam, meg te is mondtál, csak egy kicsit másképp, és így sohasem lenne vége a vitának közöttünk. Nekem, de csak nekem, szólhattál volna. Mért nem ide jöttél mindjárt, amikor értesültél a vétkemről. Miért nem nekem mondtad el azt a történetet a szegény ember bárányáról. Vagy mit bánom én — s itt a király arca hirtelen lenézően gúnyossá vált —, beszélhetél volna bármiféle más állatról is. Azt hiszed, sokat törődöm azzal, miféle állati hasonlatokkal illeted az asszonyaimat? Mindent megmondhattál volna, ami a szívedet nyomja.

Nátán gyomra hirtelen összeszorult; azonnal megértette, hogy semmi sem maradt titokban: Dávid pontosan, szóról szóra ismeri a példázatot, amit tegnapelőtt hallgatóinak mondott. S bizonyára tudja azt is, hogyan fogadták szavait a körülötte állók; hogy sokan jelentőségteljesen összenéztek, egyesek elismerően bólogattak, mások kuncogtak, oldalba bökték egymást, megint mások óvatosan körülnéztek, sőt néhányan kiváltak a csoportból, arcukon látszott: semmit sem hallottak, vagy ha mégis, hát rögtön elfelejtették... — Ezt te most mondd, király. De ki tudja, ha valóban hozzád jövök...

— Szóval féltél tőlem? — vágott szavába Dávid.

— Féltém. Meg talán most is félek. Úgy érzem, az Úrnak még szüksége lehet rám.

— Csak ezért félsz?

— Nem tudhatom biztosan, hogy csak az Úr kedvéért szeretem-e az életemet vagy önmagáért is. Ahogyan te sem tudhatod, csak Izraelért szereted-e hatalmat. Annyit tudok csak, hogy okom van félni.

A király arcán mintha egy kis keserűség futott volna át: — Nem szoktam meg, hogy reszkess tőlem.

— Én sem. De amióta tudom, hogy okuk van rettegni tőled olyanok-

nak is, akik csak az igazukért jönnek hozzád... Az az ember, akit a te akaratodból az a tisztesség ért, hogy kétszeresen halhatott dicsőséges halált Rabba ostrománál, már úgy értem, hogy meghalhatott Izraelért és külön a királyáért is, szintén nem gondolta, hogy reszketnie kell. Sejtelve sem volt róla, hogy milyen véget ér.

Dávid ellökte magát az ablaktól. Kezével türelmetlen mozdulatot tett: — Annak az embernek csakis azért kellett ilyen véget érnie, mert ostobán viselkedett. Pedig én nem titkoltam előtte semmit, próféta, illő kárpótlásban akartam részesíteni. Gazdag emberré tehettem volna. Egy zacskó aranyat ígértem neki, meg azt is, hogy kiválaszthatja a három legszebbet rabnőim közül. Ő azonban megátalkodott macacosságában azt kívánta, ismerjem el mindenki előtt, hogy asszonyával hálтам, szórjak hamut a fejemre és egyezzem bele az asszony megkövezésébe. Innkább halottnak akarta tudni, mint itt az én házámban. Tudom, tudom, próféta, így kívánja a törvény. De azért igaz szívedre, mondd meg te magad, nem tökfilkó az ilyen? Tudod te, hány ember lett volna boldog, ha őt ugyanaz a szerencse éri, mint ezt a balgatag Uriást?... Meg is mondtam ezt neki, próféta, de füle süket, az agya sötét maradt. Miként az eszelősök, egyre azt ismételte, addig nem távozik, amíg el nem ismerem igazát. Fennhangon kezdett kiáltozni, úgyhogy szolgálaim is meghalották. Hiába igyekeztem csendre inteni, tovább kiáltozott. És ez már Izrael-ellenes cselekedet volt. Hisz tudod, próféta, harcban állunk, Izrael fiai Rabbát ostromolják. Azt hiszed, növelte volna harci kedvüket, ha azt hallják, hogy mialatt ők véreznek, királyuk más asszonyával hempereg, aztán meg asszonyügyek miatt vezekel? — Egy pillanatra elhallgatott, aztán fájdalmas mosolyra húzta száját: — Látod, próféta, ismerem magamat, nem szépítem a dolgokat — folytatta, miközben Nátán megérezte, hogy Dávid most tetszeleg őszinteségével, kérkedik azzal, hogy nem szégyelli előtte olyannak mutatni magát, amilyen; vitathatatlanul hatásos, őszintének is látszik, de mert tudja is, hogy az, mégsem lehet őszinte... —, és nem szépítettem Uriás előtt sem, ugyanezt mondtam neki is. Aztán arra kértem, halasszuk el ügyünket a harc végetérte utáni időkre, térjen vissza a sereghez békességgel. Ekkor gondoltam arra, hogy ott a harcban el is eshet. És végeredményben az elenség fegyverétől lelte halálát. Lehet, ha nem történik meg, ami történt, akkor is elesett volna... — Ismét szünetet tartott, majd széttárta karját: — Próféta, nem tehettem mást. Uriás a saját ostobaságának köszönheti sorsát.

Nátán hosszú vöröses szakálla alatt egymásba fonta ujjait: — Én viszont nem akartam a saját ostobaságomnak köszönni a sorsomat, király. Ezért nem jöttem mindjárt hozzád.

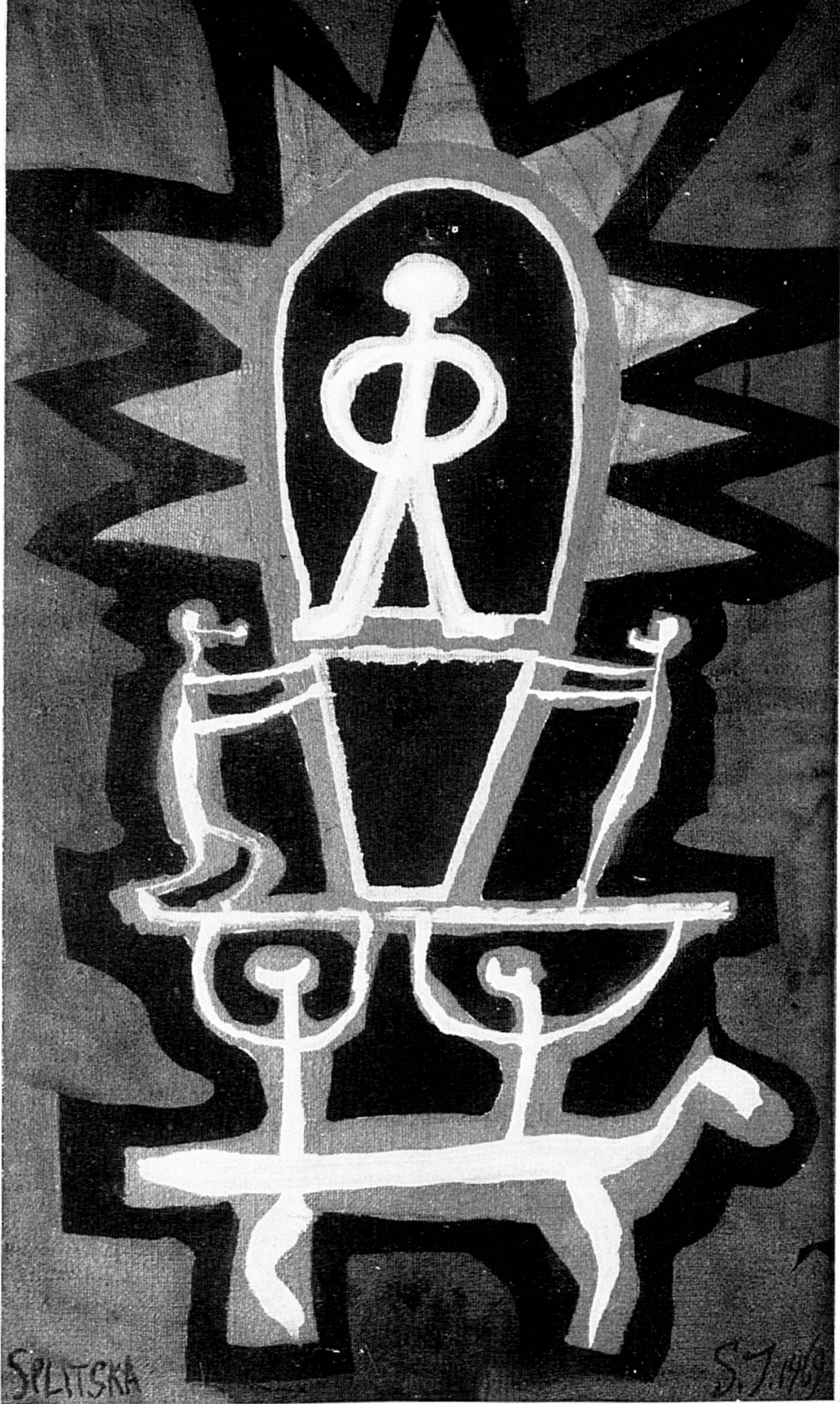
— Mire gondolsz, próféta? Miért hiszed, hogy okosabb vagy, amiért nem így jártál el?

— Mesémet a báránykáról elég sokan hallották — jegyezte meg Nátán kicsit félrehajtott fejjel. — És bizonyára még többen vannak olyanok, akik hallgatóim szájából ismerték meg. Most pedig fényes nappal jöttem hozzád, fullajtárod nyomában... Azt hiszem, ha az Úr most hirtelen magához szólítana, meglehetősen rossz szolgálatot tenne neked,

király. Odakinn azok, akik belépni láttak hozzád és távozni nem, nehezen hinnék el, hogy az én örökre való távozásom kizárólag az Úr akaratából történt. Az az érzésem, te magad is tudod, hogy még a látszat is ellened fordulhatna, és ezért különösképpen óvakodni fogsz a valóságot is magad ellen fordítani.

Dávid beharapta alsó ajkát, ismét a szőnyeg mintáit nézte: — Ennyire kevésre becsülöd a hatalmamat? Ennyire bizonyos vagy benne, hogy törődöm az utca népének fecsegésével? Próféta, kérlek, ne kezdj újra a bárányok eszével gondolkodni. Mit gondolsz, mi történne, ha csakugyan senki sem látna többé távozni a palotából? Vagy éppen látnák, amint szolgálaim a tetemedet viszik ki házamból, hogy elhantolják. Vagy igenis látnák távozásodat, s hogy egyetlen hajad szála se görbült meg azon kevésből, ami az Úr akaratából fejedén még megmaradt, ám teszem azt, pár nap múlva úgy találának rád valahol, általszúrva za ötödik oldalbordádnál, amit ellenségeim bizonyára örömezt megtennének most, csak-hogy engem befeketítsenek? Annyira nagynak hiszed a magad fontosságát, hogy azt képzeled, a nép okvetlenül fegyveresen özőnlene ide, hogy rám gyűjtsa a palotát? Csak azért, mert megölettem egy prófétát? A nép ugyan néha ezt is megteszi, de ehhez nem elég egy próféta halála, akit most az Úr szájának hisz, de akiről kevés idő múlva azt is elhinné, hogy mégsem volt az.

Nátán pár pillanatig valóban látta magát valami elhagyott sikátorban, éjszaka, gyenge holdfénynél. Vagy kinn a pusztában, ahová abban a reményben menekült, hogy oda senki sem követi: arcra borulva fekszik, púpja furcsán fölfelé domborodik, és egy lándzsa mered ki belőle. De ez a kép inkább csak különösnek, valószínűtlennek, majdnem szórazokoztatónak tűnt. — Tévedsz, király — mondta nyugodtan —, semmi ilyet nem képzelek. Nem képzelem, hogy a halálom lángba borítaná a palotát, de azt is tudom, hogy számodra drága az a tisztelet, amellyel a nép körülövez. Tudom, hogy adsz a látszatra, mert tisztában vagy vele, a nép nem lát a látszat mögé, s ezért, ha vigyázol rá, tisztának érez, és mögötted áll. Ismerem bölcsességedet, és arra építék. Ha tévednék, úgy nemcsak a saját ostobaságomnak köszönhetném a sorsomat, hanem — engedelmet, király — a tiédnek is. Uriás meghalt, és haláláról furcsa hírek keringenek. És ha most meghalna egy próféta is, aki pár nappal korábban szólt a néphez a szegény ember báránycájáról... Amint mondtad, király, harcosaink Rabba falai alatt állnak. Nem, palotagyűjtogatás még nem lesz szegény púpos Nátán miatt, aki, ha az Úr nem tüntette volna ki azzal, hogy a szájává teszi, bizonyára mindenkitől megvetetten, koldusként tengetné nyomorult életét. De miért követnél el újabb bűnt, amit ismét takargatnod kellene, s amiről egy másik próféta másik példamesét mondhatna, akit aztán újra magadhoz kellene kéretned és többé ki nem engedned házad falai közül, erről viszont egy harmadik próféta szólhatna a néphez, róla meg egy negyedik, ötödik, és folytathatnám a sort ki tudja meddig még, mert a próféták száma végtelen, az elnémítottak helyébe mindig mások lépnek, az Úr akaratából bármikor újak támadhatnak. Azt pedig magad is tapasztalhattad, király, hogy a nép nem szereti, ha megölik azokat, akik az Úr szája-

ként szólnak hozzá. — Nátán kis szünetet tartott. Egyenesen, állhatatosan nézett a király szemébe; közben mintha tükörben látta volna saját arcát: szürös pillantását, a kettős ráncot két közel álló szeme között, vékony összeszorított ajkát, keskeny cimpájú, de hatalmas hajlott orra alatt. Elégedett volt magával; úgy érezte, miközben beszélt, egyetlen arcizma sem rándult. Alig észrevehető mosollyal tette hozzá: — És persze tudjuk, nem szereti az Úr sem. Elfordítja orcáját azokról, akik ilyet tesznek.

Dávid mellén összefonta két karját: — Ha Saulra gondolsz, próféta, mondd ki bátran.

— Azt hittem, nem szereted, ha hozzá hasonlítanak... — Nátán most újra keskenyre húzott szemmel nézett a királyra. Dávid tekintete észrevehetően megrezdült, önkéntelen mozdulattal a szakállához nyúlt volna, de keze félúton megállt. Ajkait, úgy tűnt, anélkül nedvesítette meg, hogy erről tudott volna. — Saul, úgy vélem, király — folytatta Nátán, látva, hogy Dávid néma marad —, akkor követte el legvégzetesebb eszelenségét, amikor lemészároltatta a prófétákat, varázslókat és jósokat, akiket a nép szívébe zárt, mert a szíve szerint szólottak. Persze Saul azért cselekedett így, mert az Úr megfosztotta őt ép eszétől. Téged viszont éppen bölcsesség miatt fogadott kegyeibe. Ám ki is vethet magából, ha már nem bizonyulnál annak.

Dávid még mindig nem szólt, ajkait harapdálta, maga elé nézett: Nátán sejteni kezdte, a mérleg az ő javára billen, ellentámadásba mehet át. — Az Úr akarata nélkül persze semmi sem történhet — mondta ünnepélyesen. — Magam is az ő akaratából vagyok itt. Hogy üzenetét tolmácsoljam.

— Hát rendben van, próféta — szólalt meg végre Dávid halk sóhajjal: — Halljam hát, mit üzent az Úr?

— Látod, király, így kedves ez az Úrnak. Ha az üzenetét kérned tőlem. Ahelyett, hogy arról faggatsz, milyen példameséket mondtam a népnek.

— Elcelődés helyett inkább ülj le ismét — felelte Dávid a heverő felé indulva, érezhetően kedvetlenül. Újra leültek, ugyanúgy kissé oldalvást, mint az imént, csak valamivel távolabb egymástól. — És arról beszélj, ami fontos. Az Úr üzenetét szeretném végre hallani.

— Vétkeztél, király — mondta Nátán komolyan. — Vétkeztél.

— Erről már volt szó. És az Úr keze bizonyára rám nehezedik...

Nátánt diadalérzet töltötte el. A király szavaiból világosan kitetszik, elfogadja bírójának, tőle várja a büntetést és feloldozást. Vagy inkább a megoldást, a kiutat a helyzetből, amelyben vétke révén jutott. Sőt úgy érezte, Dávid fél, nem annyira tőle, inkább a következményektől, melyeknek felidézéséhez bűne az első lépést jelenthette, mindattól, amire ő, Nátán, a púpos Nátán ébresztette rá. Közvetve tehát mégis tőle fél... Azaz az Úrtól. Tőle a királyok is félnek! Mert hatalmas az Úr!... Közben a sugallatot kereste agyában, hogyan, miképpen is róhatna ki olyan büntetést Dávidra, ami fáj, ami igazán érzékenyen érinti, és ennek ellenére a király úgy érzi, rászolgált, nem áll jogában kivonni magát alóla... Mialatt ismét mereven nézett rá, valamiféle mámort érzett,

a szemmel láthatóan sarokba szorított Dávid látványa megrészegítette. — Úgy látom, most kezded csak érezni valódi súlyát — mondta nyomtatékosan. Időt szeretett volna nyerni, részben, hogy tovább fokozhassa saját delejes hatását, részben, hogy az Úr üzenete megérkezessék. — Mert súlyos a vétked, király. És félelmetes az Úr haragja.

— Ismerem az Úr haragját. — Dávid megpróbálta kivonni magát Nátán hatása alól. — Voltam a büntető kardja.

— És lehetsz e kard áldozata is... — Nátán arra gondolt, milyen nagyszerű lenne összeroppantani ezt az embert. Teljesen. Hogy megérdemelné, abban nem kételkedett. Az Úr egészen biztosan egyetért az azzal a gondolatával, hogy aki csak egy parányit is a maga hasznára fordítja a kezébe adatott hatalmat, s akár a legkisebb igazságtalanságot is képes elkövetni, annak pusztulnia kellene, anélkül, hogy egyetlen szót is szólhasson a maga mentségére. Mert csak a bűn számít és nem az érdem... És ne mondja senki, hogy a hatalom könnyen viheti kísértésbe az embert, ami persze igaz, de nem igaz az, hogy erre tekintettel kell lenni... ellenkezőleg, éppen a hatalmasok vétkeit kellene szigorúbban büntetni... csak... hol az a náluk is hatalmasabb hatalom, amely ezt meglehetné? Az Úrén kívül. Mert az Úr hatalma ugyan végtelen, viszont ő maga távoli, megfoghatatlan, van, de sokszor olyan, mintha nem is lenne... Hirtelen pattant el benne valami, egyszerre zuhant vissza a földre. Esztelenség amit gondolt: az Úr nem üzenheti azt Dávidnak, hogy csak úgy engesztelheti ki haragját, ha elúzi azt az asszonyt (megkövezésére nem is gondolt soha komolyan), megszűnik királynak lenni, elhagyja palotáját, feleségeit, gyermekeit, s halála órájáig koldusként járja az utcákat. A királyok nem mindig értik az Úr szavát. Ha ezt követeli tőlük, sohasem. Fülük bezárul, süketté válnak... A szobában csak a legyek zümmögése hallatszott; meg kellett törni a csendet: — Értetted szavamat, király?

— Értettem, próféta. Azt mondtad, lehetek a kard áldozata is.

— Azt mondtam, király...

— Igazat szólottál. Mindannyian azok lehetünk. Senki sem kivétel az Úr előtt. *Senki!*

Nátán látókörének percmével a hárfát látta. Mondják, hogy a palotából mostanában esténként is hárfaszó hangzik, jutott eszébe. És női énekszó. Minden este, amióta az az asszony itt van a házban. Az a... Fogai összecsikordultak: nem szabad gyengének lennie. Nem egészen... — Helyesen szólottál, király. Senki. Még a királyok sem. — Furcsán roszelőnsnek hallotta saját hangját.

— És a próféták sem...

A hárfán a húrok nagyon feszesnek látszottak. Süket lenne, biztosan, bezárulna füle az Úr szava előtt... Váratlanul mintha mocsárszagot érzett volna. A sós mocsár szagát, amelyben három napon át rejtőzködött. Közben Saul fegyveresei halálra keresték a prófétákat, jószokat, vajákosokat. Házról házra jártak, felkeresték a legeldugottabb falvakat is, benéztek a pásztorok sátraiba. És ha véletlenül eszelőst, nyavalyatőröst találtak, prófétát gyanítva benne, kegyetlenül végeztek vele; nem kímélték a ház népét sem, ha a király hatalmának aláásóit, a nép meg-

rontóit rejtegette. Átfésülték a mocsarat is, közvetlen közelében törtetek a zörgő nád között, lándzsáikkal néha vaktában szúrtak a sűrűbe, miközben ő a víz alatt feküdt, gyötrő helyzetben, nádszálon át szíva a levegőt. Lenne-e erőd ehhez még egyszer, púpos Nátán? ... Egyszerre öregnek, fáradtnak érezte magát. — A próféták sem. Ha hamisan szólanak.

— Hát akkor szólj igazat. Mit kíván tőlem az Úr, engesztelésül vétkemért?

Nátán nem vonta el tekintetét Dávidról; magas, okos homlokát nézte, kissé zavart pillantását, amely mögött mégis ott húzódott legjellemzőbb tulajdonsága: nyílt, értelmes bátorsága. Az Úr mégsem választotta ki rosszul, s ki tudja, bölcs dolog lenne-e tőle, ha végleg ellene fordulna. Ellene, aki legtöbbször mégis az ő akarata szerint cselekedett, s mind-egyedül kegyes volt a prófétáihoz is. És őt már ismeri, ám ha valaki más lépne a helyébe... Végül is, az Úr rendelte úgy, hogy királyok uralkodjanak a nép fölött, érvényt szerezzenek a törvénynek, igazságot tegyenek, megbüntessék a vétkeseket... Talán mert bölcsőbb megoldást ő sem tudott találni... Ez a gondolat megrémítette. Ki kell érte engesztelnie az Urat. Sírva könyörögnie bocsánatért...

— Az Úr kegyes volt hozzád — mondta halkán. — Nem érezteti veled haragja teljes súlyát.

— Az Úr mindig kegyes volt hozzám.

— Amiként te is az ő prófétáihoz.

Dávid ajkai körül finom, enyhén fölényes mosoly játszadozott. Nátán csak most ébredt rá, hogy maga is mosolyog. Összemosolyogtak.

— Az az asszony teherben van? — kérdezte hirtelen.

— Látom, mindent pontosan tudsz, próféta.

— És a te gyermekedet hordja méhében? Vagy a tökfilkóét, aki el-esett Rabba városánál?

— Most is olyat kérdezel, amiről tudomásod van. Az Úr feltételeit akarom hallani. Miért teszed próbára a türelmemet?

— Türelmedet az Úr teszi próbára. — Nátán szándékosan lassan beszélt, már a külsőségek kedvéért sem engedhette meg Dávidnak a sürgetést. — Az a gyermek — mondta szinte tagoltan —, ha megszületik, nem lehet kedves az Úr előtt.

— Értelek, próféta. Az Úr keze tehát reá nehezedik.

— Igen, király.

— Mi lesz vele? Beteg lesz? Nyomorék vagy eszelős?

— Beteg lesz, király.

— Meg fog halni?

— Meg kell halnia.

A király arcán mintha megkönnyebbülés futott volna át: — Csak a nép számára?

Nátán egy pillanatra szánalom fogta el, aztán megkeményítette magát. Éreztetnie kell az Úr szigorát: — Jobb, ha a titok olyan, hogy kipattanása sem változtathat semmit az Úr akaratán. És ez az Úr akaratára!

— Nagyon szigorú vagyok az Úr — mondta Dávid szomorúan.

— Az Úr kegyes hozzád. Utat mutat számodra. A gyermek halála a hatalmad ára lehet. Talán az életedé is.

Dávid lehajtott fejét, leeresztette pilláit; valahogy kiszámítottan megrendültnek látszott: — Tudod-e te azt, próféta, hogy az a gyermek máris kedves számomra? Talán még egyetlen gyermekemet sem vártam úgy, ahogy őt várom. Tudod te, próféta, mit jelent a szeretett asszonytól gyermeket kapni...

Nátán merev maradt: — Gondolod, hogy büntetés lenne számodra, ha olyasmit vesz el tőled az Úr, ami nem kedves neked?

— Ezt nem gondolom, próféta... Csak...

— Nagy volt a vétked, király. A népnek tudnia kell, hogy az Úr keze a vétkes királyokra is lesújt... De hiszen értesz engem. Kezdetől fogva értesz.

— Értelek, próféta. Teljesüljék hát az Úr akarata. Ígérem, hogy teljesülni fog.

Nátán felállt: — Hatalmas az Úr — mondta ünnepélyesen. — Akaratának mindig teljesülnie kell.

Dávid is fölkel, közelebb lépett a prófétához, és a szemébe nézett: — Szavad az Úr szava, próféta. De azt a példamesét a szegény ember báránycájáról nem meséled többé.

— Nem mesélem, király. Az Úr nem akarja, hogy meséljem.

— Köszönöm, próféta — mondta Dávid ismét alig észrevehető mosolylyal. Megkönnyebbülése most félreérthetetlen volt. Nátán e pillanatban ráébredt: ez az ember sohasem volt tudatában a bűnének. Akkor sem, amikor elkövette, és most sem, utólag. Csak a hibájára ébredt rá, és most örül, hogy súlyosabb következmények nélkül megúszta. — Az Úr-nak tartozol hálával, nem nekem. — Aztán mellén keresztbe tett kézzel meghajolt: — És most búcsúzom. Béke veled, király.

— Béke veled, próféta... És várlak. Szeretném, ha a jövőben többször lépnéd át házam küszöbét. Ismét szomjazom a szavad.

Nátán elégedetten látta, a király ugyanolyan mélyen hajol meg, mint ahogy ő is tette. Egyenlő felek tehát... Kilépve a király házából, néhány percen át hitt is ebben. A nap már lebukóban volt a város fölött.

A BARNA LÁNY NYOMÁBAN

ALEKSANDAR TISMA

I.

A barna lányt ugyanakkor ismertem meg, amikor a szökét, valamikor a háború utáni első télen. Éppen hogy leszereltem és felvettek egy nagy belgrádi napilap észak-bácskai tudósítójának.

A tudósítóiroda székhelyéül Szabadkát, ezt a határmenti várost jelölték ki, a városban pedig a Népfront irodáját egy üzletház első emeletén. Itt íróasztalt és írógépet kaptam, amelyen délutánonként és esténként, amikor a tisztviselők már szétszéledtek, lekopogtam a nap folyamán összegyűjtött információkat. Jelentések voltak ezek az akkoriban időszerű eseményekről: a háborús bűnösök feletti ítélezésekről, a lakosság élelmezéséről, a politikai gyűlésekről, a kórházak, iskolák, utak újjáépítéséről.

Tudósítói munkámat nem becsültem valami nagyra, ideiglenesnek, átmenetinek tartottam. Általában véve ez volt az első munkám, mert a háborúig diák voltam, a háború alatt pedig az, ami a többség: természetes fejlődésétől elszakított egyed. Úgy éreztem, hogy ezzel a beugrásokkal az újságírásba pótlom majd a mulasztottakat, hamarosan nevet szerzek, fontos posztra kerülök, sőt talán még tudósító leszek valamelyik világvárosban. Ezt egy kicsit nehéz volt elképzelni a háború utáni téli Szabadkán, hóval betemetett utcáin, kiürült boltjaiban, rosszul fűtött irodáiban, ahová adatokért tértem be, és bútorozott szobámban, amelyet szerencsétlenül a város peremén béreltem ki egy öreg, fukar nyugdíjas házaspártól. Nem engedték, hogy éjjel égessem a villanyt és dohányozzak — félték a tüztől.

Néha, különösen a délutáni órákban, ha az üres irodában felálltam az asztaltól és az ablakhoz léptem, hogy pihentessem a szemem, csüggedtnek éreztem magam. Kint sötétedett, kavargott a hó, s el tudtam magamban képzelni, hogyan ülededik le takarója és terjeszkedik mindenfelé körülöttem, szerte a sík Bácskán, egészen Újvidékig, a Duna partjáiig, ahol családomat és otthonomat hagytam. Ezekben a pillanatokban úgy tűnt, hogy nincs kiút ebből a halotti, szitáló fehérségből, hogy ez megfojt mindent, s hogy előtte értelmetlenek és hazugok a gépbe húzott papíron sorakozó szavaim az iskolák és kórházak újjáépítéséről.

Mégis, kitartóan végeztem munkámat — mert mást nem tudtam —, és amikor úgy láttam, hogy Szabadkán minden vonzó újdonságot kime-

ritettem, elhatároztam, hogy körzetemben ellátogatok két kisebb városba: Topolyára és Zentára. Egy reggel vonatra ültem, és a fűtetlen vagonban himbálózva, egy-kétórás dőcögés után Topolyán találtam magam. Bementem a központba, megkerestem a városházát, bejártam osztályait, és érdeklődtem az elmúlt hetek eseményei után, amikor pedig a tisztviselők — két óraker — egymás után kezdték előttem bezárni a fiókokat, megkérdeztem, milyen összeköttetésem van Zenta felé. Azt mondták, hogy Zentára csak autóbusz jár, s a következő csak másnap reggel indul; Topolyán kellett hát töltenem a nap hátramaradt részét, és ott kellett meghálnom.

Átmentem a városi menzára. Átalakított kocsmá volt ez, mélyén kihalt söntéssel, terítetlen asztalokkal zsúfolva. A vendégek, zömmel tisztviselők, akikkel délelőtt elbeszélgettem, érkezésük szigorú sorrendjében foglalták el helyüket, asztalt asztal után, s így én három kiéhezett, mogorva agglégényhez csatlakoztam. Egy öreg pincér kihozta az ételt, mindannyian gyorsan megettük, s aztán asztaltársaim szólanul felálltak. A többi asztal is gyorsan üresedett, mintha mindenki szökött volna ettől az egyhangú ebédttől, talán valami külön világba, lakásba, szobába, vagy további munkára, esetleg az értekezletek valamelyikére, amelyekről oly gyakran tudósítottam. Én ülve maradtam, cigarettáztam, s nem tudtam, mit tegyek a szabad időmmel.

A teremben sötétedni kezdett, a szürkület meglágyította az asztalok és székek körvonalait, amelyek körül még mindig ott gomolygott az itt meggyújtott, de végig nem szívott cigaretták füstje. A pincér a sötét mögött meggyújtotta a lámpát, és tálcaival a kezében előjött, hogy összeszedje az edényt. Láttam, hogy úgyszólván egyedül maradtam, illetve, hogy rajtam kívül a helyiségben csak egy idősebb, sovány ember ül bőrkabátban, útitáskával, amely hasonlít az enyémre. Az ember szintén felém fordult; néhány néma pillantást váltottunk. Végül aztán kíváncsian fészkelődni kezdett, és átszólt az asztalok fölött:

— Maga sem idevalósi?

Azt feleltem, hogy én sem, és hogy Zentára utazom, de csak holnap, mert előbb nincs mivel.

Szinte boldogan ugrott talpra. — Hát akkor ugyanolyan bajban vagyunk! — És mintha magától értetődő lett volna, felvette útitáskáját, micisapkáját, és áttelepedett az asztalomhoz.

Kezet fogtunk, elmormoltuk a nevünket, cigarettára gyújtottunk. Az ember elmesélte, hogy belgrádi, egy állattenyésztési vállalat felvásárlója, Topolyán hat napon át intézte a berakodást a vállalatnak. Amikor megtudta, milyen munka hozott ide, és hogy ezt egy délelőtt elvégeztem, oldalról rám nézett csillogó zöldes szemével.

— Könnyű magának! Tudja-e, hogy ez a menza az egyedüli tűrhető lokál itt Topolyán? Hát még az éjjeli szállás! Brr . . .

Mintha csak hangsúlyozni akarta volna a rossz jóslatot, hozzánk kacsázott az öreg pincér.

— Zárunk, kérem!

Összenéztünk, aztán határozatlanul hónunk alá vettük a táskánkat. A felvásárló a pincérhez fordult:

— Rendben van, jó ember, de hát autóbuzson kívül nincs másvalami, amin az ember innen Zentára utazhat?

Az öreg alig méltatta egy pillantásra.

— Néha akad valami teherkocsi. De el kell találni az időt...

Begomboltuk a kabátunkat, és kiléptünk a hideg, kihalt utcára. Habár még csak négy óra körül járhatott az idő, kint is érezni lehetett a korai, téli este közeledését: a levegő mozdulatlan volt és szürkés, mintha fátyol borítaná, az utóbbi napokban leesett hó pedig megfagyott, és úgy kopogott a lábunk alatt, mint a kő.

Elbaktattunk az útkereszteződésig, és vágyakozva bámultunk a fából készült útjelző táblára, amelyen a Zenta szó állt.

— Hej, ha valamilyen teherkocsi jönne most erre! — sóhajtott fel a felvásárló, szavaival párafelhöket lökve ki. — Járt-e már Zentán? Nem? Eh! Csak tudná, milyen ott a szálló! És milyen nagyszerű nők vannak! — cuppantott. — Zenta és Topolya olyan, kérem, mint ég és föld.

— Hát gyerünk akkor Zentára, akár gyalog is! — vágtam rá vaktában. Sarkon fordult. — Ebben a csikorgó hidegben?

Vállat vontam. — Hát olyan messze van?

— Azt hiszem, úgy húsz kilométerre.

— No látja! És útközben majd csak utolér bennünket valami teherautó.

Keményen rám pillantott, aztán előrenyújtotta az arcát, mintha a hideg levegőt szaglászna.

— Lehet, hogy igaza van. Gyerünk, és lesz, ahogy lesz!

Tétovázás nélkül megindultunk az útjelző tábla irányában. Kezdetben egymás mellett haladtunk az országút közepén; mivel azonban itt a szekerek kerekei síkos barázdákat vájtak, kisvártatva az út szélére sorakoztunk, ahol a hó porhanyósabb volt, a láb biztosabb. A szürkület rohamosan sűrűsödött körülöttünk, a megfeketedett kerítések mögül láthatatlan kutyák ugattak fel, az ablakokban felpislákoltak a petróleumlámpák. Senkivel és semmivel, sem emberrel, sem járművel nem találkozáva jutottunk ki az utolsó topolyai házakig, ahonnan az út magányosan és egyenesen vezetett tovább a ködbe borult hótakarón át.

Mezők vettek körül bennünket. Ugyanebben a pillanatban az égről fekete lepelként ránk borult a sötétség. Többé már nem láttuk világosan lábunk alatt az utat; bele-belebotlottunk a hóba hengeredett apró kövekbe, bizonytalanul lépdeltünk át a gödröket borító ropogó jégvártyákon. A felvásárló, — előttem lépkedett — dühösen káromkodni kezdett, és én is csatlakoztam hozzá valamivel csendesebb szitkaimmal, habár düh helyett valójában titkos ujjongás töltött el, mert kiderült, hogy a bizonytalanságba indultunk, talán valami kalandba, de mindenesetre túlélve a szokásos napi kötelezettségeken, amelyek, úgy látszott, mögöttünk maradnak, s a lakott település lámpáinak utolsó visszfényével együtt lehullanak vállunkról.

Talán másfél vagy két órát mehettünk, botladozva és káromkodva a magányban és a sötétségben, amikor hátunk mögött valami tompa dübörgés hallatszott fel. Megfordultunk, s az út látható sávjának meghosszabbításában, a messzeség fekete függőnye előtt homályos, de állandó

fényt pillantottunk meg. Örömben felkiáltottunk és visszarahantunk. De nyomban meg is álltunk. A fény gyorsan közeledett, két kancsal gyújtóponttá vált szét, és az a kivehetetlen hang is fokozatosan gépdübörgéssé meg valami jajongó, több szólamú dallá tisztult.

Megvártuk, hogy a fény átöleljen bennünket, aztán fejünk fölé emelt kézzel hadonászni kezdtünk. A fényszórók megálltak, az énekszó této-vázva elhalt. Belerohantunk a fények körül gomolygó párafelhőbe, amely valótlan ölében egy fedetlen fejű embert tartott — szemét eltakarva hajolt előre, hogy jobban lásson bennünket.

Mellé léptünk, és felismertük alatt a traktor durva körvonalait.

— Zentára megy?

Hüvelykujjával szó nélkül hátramutatott a válla fölé, oda, ahol a pótkocsi négyszögletes tömege sötétlett. Megkerültük, és a kerékre, mint lépcsőre kapaszkodva átvettük magunkat a magas oldaldeszán. A traktor megrándult, megindult, s mi is megtántorodtunk, majd a hátsó deszkafal mellé letelepedtünk.

A dal ismét felhangzott. A vezető énekelt, hosszú haja és munkás-zubbonya megvilágítva lobogott előttünk a szélben; de közelünkben még valaki teli torokból kísérte az énekét, ám a hang tulajdonosát hirtelenében nem tudtuk kivenni a sötétségben. Csupán azt éreztük, hogy lábunk valakinek a lába közé gabalyodik, valakinek a testébe ütődik, s hogy a pótkocsiban nem vagyunk egyedül. Csak amikor a kocsioldal pereme alá hajtottuk fejünket és szemünket elválasztottuk a fénytől, amely szembe hasította a sötétséget fölöttünk, akkor láttuk, hogy két férfi és közöttük egy nő ül velünk.

A nő apró termetű volt, és ahogyan megítélhettük, fiatal, szomszédja pedig egy paraszt, szemöldökéig húzott katonasapkával megy egy pufók fiatalember, a vezetőéhez hasonló munkászubbonyban. A fiatalember volt az, aki a vezető énekét kísérte, hátravetett fejjel, behunyt szemmel, mintha egészen beleélné magát és nem is lenne jelen; keze azonban időnként hátranyúlt, és a nő fejét meglehetősen hanyagul átugorva, szűk vállára esett. A nő összerázkódott a súlyos érintéstől, visszalökte a fiatalember kezét saját, sokkal kisebb kezével, mivel azonban nem sikerült neki, ismét megnyugodott, s csak arra vigyázott, nehogy a fiatalember megérintse a mellét: vissza-visszahúzogatta térdére a szoknyát, amely a tusakodásban felhúzódott. Ilyenkor a paraszt, aki egyébként mozdulatlanul ült, felhúzott térdei között valami zsákot szorongatva, hirtelen elkapta a fiatalember kezét, amely a füle körül matatott, és az asszony feje fölött egyetlen lendülettel, egy szót sem szólva, visszalökte ölébe. A fiatalember ebbe szintén beletörődött, de nem hagyta abba az éneklést, egészségesen, teli torokból fújta, még a szemét sem nyitotta ki, s keze, rövid szünet után ismét felemelkedett, hogy kitapogassa az utat a nő válláig.

A néma kis harcot mintegy révületben figyeltem, annyira rázkódott és zötyögött a pótkocsi az egyetlen úton. A pótkocsi utasaitól eltérően a felvásárló meg én szélnek kitett helyet kaptunk, s a szél nyomban belemart arcunkba és fülünkbe, és ruhánk alá bújt. Vacogni kezdtünk. A felvásárló sokáig fészkelődött, mozgolódott, menedéket keresve, míg

meg nem nyugodott, görcsösen összehúzódva a pótkocsi sarkában, fejét a táskájára nyomva, amely minden pillanatban fel-felugrott és vele együtt ismét visszaesett a padlóra. Én egy darabig a hátsó támlának támaszkodva ültem, mivel azonban a tarkóm folyton nekiütődött, lecsúsztam fekvő helyzetbe, a hátamra fordultam, összehúzott lábbal, eltökélten, hogy tűrök. De továbbra sem hagyott el az a kíváncsiságtól sarkallt rajongás, amely az utazás kezdetén fogott el. Rázkódva és vacogva tovább néztem az embereket, hallgattam a jajongó éneket, figyeltem fölöttünk a felhős ég vonulását, teljesen átitavta azzal az érzéssel, hogy egy izgalmas csemény középpontjában vagyok, itt a traktor pótkocsiján, mint valami kis szigeten, amely elszakadt a szárazföldtől, és megindult a nyílt tengeren. Hová? Milyen cél után? És miért éppen ilyen összetételben? Kicsodák is valójában véletlen útitársaim? Nem tudtam. De éreztem, hogy közöttük valami érdekes, nagyon is valóságos, testi dolog történik, ami mintha engem is áthatna, mintha középpontjává lettem volna és bennem hagyná nyers erejének egy részét.

Így zötyögtünk be Zentára: az éneklő traktor pótkocsiján rázkódva, a kihalt országutat egy pillanat alatt hosszú hepehupás utcával felváltva, amelyen a lámpák úgy imbolyogtak arcunkba, mintha árbocokon lógtak volna a felkorbácsolt tengeren. A traktor megállt, az énekszó elhalt, s mi egyszerre a nyugalom csendjébe és szelidségébe zuhantunk. Felemeltem a fejem. Tágas, jól megvilágított városi téren voltunk, magas, hallgatag házaktól körülvéve. A tér közepén egy ovális park feküdt, fehér reliefjére súlyos és ritka pelyhekben lassan hullott a hó.

— Végre! — nyögött fel mellettem a felvásárló. — Gyorsan lefelé!

Felálltunk zsidadt lábunkra, és a kereket ismét lépcsőnek használva leléptünk az összetaposott hóra. A felvásárló sietve a vezetőhöz sántikált, és meginvitálta:

— Jöjjön le maga is, hajtsunk föl egyet a baráti szolgálatért!

A pótkocsiból azonban kihajolt a paraszt, és nemet intett.

— Nem bizony addig, amíg ezt az én zsákomat haza nem visszük!

A felvásárló megvárta a döntést, s amikor látta, hogy a vezető nem törődik vele, vállat vont.

— Akkor rendben van. — Intett neki. — Ha meggondolja magát, megtalál bennünket a Royalban. — És az úttesten át megmutatta nekem. — Arra.

A traktor zakatolni kezdett, megindult, mi meg átmentünk a járdára, és vagy tíz lépést tettünk a házak mentén, majd bekanyarodtunk az egyemeletes épület nyitott, megvilágított folyosójára. A bolhajtásos falak között csoportokba verődött fiatalemberek köröztek, meg néhány lány, valami film jeleneteit nézegetve a kirakatokban, miközben mások a folyosó mélye felé siettek, ahová egy vékony hangú csengő hívta őket az előadásra.

A felvásárló félrehúzott a folyosó falából nyíló üveges ajtó felé. Kinyitottuk, és egy rosszul megvilágított előcsarnokba jutottunk, amelyben enyhe szobalevegő terjeszkedett gázbúzzal keveredve. A félhomályos háttérben lépcsők kanyarogtak fölfelé; a felvásárló feléjük vezetett. Felmentünk az emeletre, egy sor magas, kétszárnyas ajtóval teli folyosóra.

A felvásárló megfordult, mintha elveszítette volna a tájékozódást, aztán bekopogtatott a lépcsőfeljáróval szembeni ajtón. Senki sem jelentkezett. Erre benyomta az ajtót, és egy kicsiny, de magas szobába léptünk, amelyet alig világított meg a csupasz égő.

A szobában, iratokkal zsúfolt asztal mögött, pokróccal borított ágyon egy idősebb, sápadt ember feküdt begombolt, fekete ruhában, gallé nélküli ingben. Szeme fölé emelte a tenyerét, hogy megnézzen bennünket, aztán kelletlenül felkönyökölt.

— Újak?

A felvásárló egy lépést tett előre. — Hát nem ismersz meg, Ilija bácsi? Igaz, hogy most újak vagyunk, de már jártunk itt nálad!

A portás felületesen megnézte, majd harisnyás lábát a padlóra tette, a székhez lépett, aztán arcát fintorítva, nehézkesen leült. Elővette a szemüvegét, orrára biggyesztette, és belenézett az asztalon, az iratok tetején heverő nagy, szétnyitott füzetbe.

— Együtt?

A felvásárló felém fordult. — Lehet együtt is.

A portás továbbra is szemrebbenés nélkül bámult a füzetbe, aztán megnyálazta a hüvelykujját, és lassan lapozni kezdett.

— Későn jöttek — állapította meg, majd, miközben lapot lap után fordított, szórakozottan, szinte énekelve, ismételte: — Későn, későn, későn...

A felvásárló oldalról jelentőségteljes pillantást vetett rám, aztán a zsebébe nyúlt, kivett egy pénzköteget, és kihúzott belőle ötven dinárt.

— Iszunk megint egyet, mi, Ilija bácsi?

A portás váratlan készséggel megragadta a pénzt, és valahová az asztal alá engedte. — Van igazolványuk? — kérdezte megvillantva a szemüvegét. Aztán papírjainkat egyszerűen a füzet lapjára tette, és összehajtottá fölöttük a borítólapot. Kihúzta az asztal fiókját, egy kicsit kotorászott benne, kivette a kulcsot. — Hatos.

Kiléptünk a folyosóra, és nyakunkat nyújtogatva az ajtók fölé erősített, lepattogzott porcelánlemezek között megkerestük a hatost. A szobát bezáratlanul, fületlenül találtuk, betört belső üvegekkel az ablakon. De mindkét ágy, az egyik és a másik oldalon az ablak mellett, dupla pokróccal volt letakarva, s a kagyló fölött a csap, amelyet a felvásárló azonnal megnyitott, bőségesen okádta a vizet.

— Isteni — jelentette ki. — A múltkor egy négyágyast adott, valami katonákkal.

Táskáját az ágyra dobta, intett, hogy én is tegyem le az enyémet, és kituszkolt a szobából.

— Most pedig gyorsan menjünk le megmelegedni.

Már másodszor vagy harmadszor voltam tanúja annak, hogy milyen gyorsan tud átváltozni. Bezárta a szobát, a kulcsot, rám kacsintva, mélyen a nadrágzsebébe dugta, aztán valami gyors kólót füttyörészve leszaladt előttem a lépcsőn. Az előcsarnokban, amikor a kijárat felé akartam indulni, félrehúzott egy tapétaajtóhoz. Az árnyékszékbe léptünk be. Itt megállt a tükör előtt, levette sapkáját, a mosdó szélére rakta, előhúzott egy fésűt, és kezdte kiegyenesíteni ritka, őszes haját, ugyanakkor pedig

a másik kezével megpróbálta elválasztani a koponyájától, hogy hullámos legyen. Ezután megdörzsölte az arcát és rám nézett. — Maga megborotválkozott, de én... — Széthúzta vastag ajkait. — No, mindegy. Amilyenek vagyunk, olyanok vagyunk, Zentának talán jók leszünk, mi? — Felvette a sapkáját, megpöccintette a vállamat, és füttyörészve elvezetett az előcsarnoktól kissé távolabbra, a nedves folyosóra. Amikor a folyosó mélyén kinyitotta az ajtót elébünk tárult a vendéglő terme.

Magas volt, tágas, jól megvilágított, s nekem már első pillantásra kellemes. Falain világos tapéták voltak, meg néhány azokból a nagy formátumú régi képekből, amelyek, akár erdei tájképet ábrázolnak, akár nimfák fürdését romok mellett, a kényelem és a gondolkodás benyomását keltik. Minden asztal fehér terítővel volt leterítve, noha az a kevés vendég csak a hasas vaskályha környékét foglalta el, amelynek ajtaja bátorítón parázslott ezen a télen, amikor általában hiány volt tüzelőben.

Mi is ebben a meleg zugban választottunk aszalt. Levettük kabátunkat, és máris közeledett felénk a két pincér közül az egyik, sima választékkal a fején, fehér blúzban, komolyan meghajolva. A felvásárló körülpillantott.

— Mi van vacsorára? De legelőször is hozzon nekünk egy-egy pálinkát, hogy megmelegedjünk.

A pincér ismét meghajolt, és eltávozott, mi meg gondosan szemügyre vettük a szomszédos asztalokat. Balra tőlünk három tisztült kigombolt köpenyben, mögöttük egy asztalnál két legényke vacsorázott kopott sötét ruhában, egészen a terem mélyén pedig egy szőke fiatalember, majdnem gyerek, meg egy hosszú, hamuszínű hajú, sápadt lány ült; nem volt előttünk sem pohár, sem tányér, és kitartóan néztek egymás szemébe. A másik oldalon, a kályha mögött egy idősebb, elhanyagolt, nyíratlan hajú ember kávé mellett olvasta újságját, távolabb pedig, a fal mellett, két lány ült, egy szőke meg egy barna.

A felvásárló mindjárt felhívta rájuk a figyelmemet. — Látja azt a kettőt ott? Maguk vannak!... Biztosan valami jómadarak. — Mivel pedig a pincér éppen közeledett felénk a pálinkákkal, szemével a lányok felé intett. — A hölgyek idevalósiak?

A pincér a lányok felé nézett, aztán bólintott, és megértően mosolygott. — Azt hiszem, idevalósiak. Gyakran jönnek.

— Társaság nélkül?

— Mikor hogy.

A felvásárló most egész testével a lányok felé fordult. Aztán felemelte poharát az asztalról, és, úgy ülve, meghajolt feléjük. A két lány összedugta a fejét, aztán a szőke hangosan felnevetett, a barna meg szégyenlősen lehajtotta a fejét. A felvásárló megint intett nekik a poharával. — Csak nevessetek. — A pincérhez fordult. — Átjönnének-e a hölgyek az asztalunkhoz, ha meghívánk őket?

— Nem tudom... Megkérdezhetem.

— Kérdezze meg, kérem, de udvariasan. Mondja, hogy Belgrádból jöttünk és unatkozunk társaság nélkül.

Feszülten figyeltük, ahogyan távolodik és egyre közelebb érkezik a lányokhoz, ahogyan feléjük hajol, ahogyan hallgatják, amit mond és

atán mind a kettő felénk fordítja a tekintetét. A szőke összecücsörített ajkait a habozás fitorába rántotta, a barna meg csak nézett bennünket nagy, nyugodt, kissé ferde szemével. Mégis, egyszerre csak felálltak, és mind a kettő a maga oldaláról megkerülve az asztalt megindult felénk. A felvásárló oldalba bökött a könyökével, és felálltunk. Mindkét lány közepes termetű volt, a barna valamivel alacsonyabb és teltebb barátnőjénél, szerényebben is volt felöltözve, sötétkék csukott ruhába, míg a szőke nagyon karcsú volt, különösen derékban, és testhez tapadó zöld ruhát viselt. A szőke fesztelenebbül is viselkedett, elsőnek nyújtott kezet. — Katya. — A másiknak a nevét nem is hallottam, olyan érthetetlenül, határozatlanul mondta ki, és kezének érintése is bizonytalan volt, puha, míg a szőke száraz tenyérrel, erős szorítással fogott kezet velünk, s a zavar legcsekélyebb jele nélkül nézett bennünket tiszta, világos szemével.

— Belgrádiak? — Egy kicsit affektált, de hangjában érezhető volt a tiszteletadás melléköngéje.

— Igen, és nincs társaságunk — fellelte a felvásárló. — És tudják, milyenek a férfiak társaság nélkül: mintha rühesek lennének.

— De hát ketten vannak.

— Hehe, az más.

Hellyel kínálta őket, és leültek: a szőke jobbra tölem. A pincér átnyújtotta az étlapot, a felvásárló meg gálánsan átadta a barna lánynak. — Remélem, maguk ketten velünk vacsoráznak. — A barna bizonytalanul Katyára nézett, ez meg hanyagul beleegyezett. — Hát legyen úgy.

Átvette az étlapot, és eléggé gyakorlottan, hangosan felolvasta; igaz, ezek akkor csupa egyszerű ételek voltak. A felvásárló gyorsan döntött. — Én gulyást eszek és maguk? Akkor mindnyájan gulyást! És maguk is egy-egy kis pálinkát?

— Á, azt nem! — mondta a szőke.

— Szóval akkor bort? Pincér, én maguknál egy hónappal ezelőtt jó fehér karlócai bort ittam. Van még belőle? No, mindegy. Egy liter fehéret szódával, ugye?

Étel és ital mellett gyorsan megbarátkoztunk. A felvásárló meg én a gyaloglás és a nyitott pótkocsin való őrült rázkódás után farkaséhesek voltunk, de a lányok is derekasan nekiláttak adagjuknak: fel is merült bennem a gondolat, hogy átbőjtölték volna az estét, ha nem akadunk rájuk. Pénzben valószínűleg nem bővelkedtek, mert egyikük sem dolgozott, mint ahogy hamarosan be is vallották. — A körülmények még nagyon rendezetlenek — panaszkodott Katya. — Persze különféle ajánlatokat kapunk, de az ember inkább megvárja, míg valami becsületes dologra nem akad, nem? — A további beszélgetésben az is kiderült, hogy Katya foglalkozása táncosnő, s röviddel a háború előtt fellépet néhány belgrádi mulatóban is. — Megint Belgrádba kell majd mennem. Ott sok az ismerősöm. Már néhány meghívást is kaptam.

A felvásárló élénken helyeselt neki. — Belgrád mindig Belgrád marad. Meg hát mit is keresek itt, ebben a kis faluban! — A barnához fordult, és megkérdezte, hogy barátnőjével tart-e, a lány azonban vállat vont. Helyette Katya válaszolt:

— Mária még túl fiatal. — S ezzel mintha tudunkra adta volna, hogy ilyen irányban nincs többé mit kérdezősködnünk.

Valóban, most, így közelről, látszott, hogy a barna lány, noha első pillantásra ezt nem árulta el magáról, jóval fiatalabb a szökénél, aki, akkori becslésem szerint, néhány évvel idősebb lehetett nálam, vagyis huszonnégy-huszonhárom éves. Társaságában ez egy kissé zavart, de csábított is engem. Minden olyan tulajdonsága megvolt, ami abban az időben egy nőnél rajongással töltött el: élénk, rugalmas test, tapasztalatról árulkodó magabiztos mozdulatok, és végül, legalábbis a múltját tekintve, abba a félvilágba tartozott, amelyet, a háborús évek miatt nem érkeztem megismerni, s éppen ezért ellenállhatatlanul felgyújtotta a képzeletemet.

És mindennek ellenére nem viselkedett szertelenül, sőt, úgy tűnt, hogy társam ízléséhez képest túlságosan tartózkodó is volt, szüntelenül dorgálta is, miért nem iszik. Jelentőségteljesen mozgatva szemöldökét, engem is unszolt, hogy legyek szolgálatára, töltsék neki, habár ő szemmel láthatóan a barnát választotta, aki szelídebb, szófogadóbb volt, ajkához emelte a poharát, bármikor is koccintott vele valaki. Talán szebb is volt, feszülő sötét bőrével, észrevétlen mozdulataival. Akárhányszor is találkozott tekintetünk — szemei közelről szürkék és bársonyosak voltak —, meglepett szemének nyíltan érzéki kifejezése, s még az a kérdés is felmerült bennem, hogy talán a felvásárló jobban választott. Én valójában mind a két lányt kívántam, csak hogy a szőke aggodalomba ejtett szinte baráti közvetlenségével. Észrevette, hogy a felvásárló jeleket ad nekem, és odasúgta: — Azt hiszi, hogy én parancsolok a kicsinek, pedig téved — majd elmosolyodott. Ezután már olyan közvetlenek lettünk egymáshoz, mint az orvgazdák, s miután megtudta, hogy újságíró vagyok, mintha teljesen hozzám pártolt volna. Szívta a cigarettáimat, hanyagul meg-megfogta a könyököm, először velem koccintott. S végül is hozzám fordult, amikor már a harmadik üveg bort ittuk, s a terem majdnem teljesen kiürült: — Itt az ideje, hogy induljunk, mit gondol?

Bizonytalanul válaszoltam, nem tudtam, mit tervez, s így javaslatát hangosabban megismételte a többieknek is. A felvásárló először tiltakozott, aztán a barna lány füléhez hajolva, hosszan sugdosott valamit. A lány italtól kissé zavaros szemével maga elé nézve lassan bólogatott. A felvásárló erre felélénkült, többé nem ellenezte, hogy menjünk, odahívta a pincért. Noha tiltakoztam, kifizette az egész számlát, még a kávékat is, amiket a lányok ittak meg asztaluknál.

Felöltöztünk, a lányok a tükör előtt megkötötték kendőjüket, aztán megindultunk kifelé az utcára vezető főkijáraton át. Csendes, néma, fehér éjszaka várt bennünket. Megálltunk a kivilágított folyosó közelében: most már egyáltalán nem fáztunk, az erős étel és az alkohol kiszorította belőlünk az egész hideget.

— Hát akkor fölmegyünk egy kicsit hozzánk? — javasolta a felvásárló a folyosó felé mutatva.

Katya azonban ellenkezett. — Én nem. — És egy lépéssel odébbment.

— De miért nem? — csodálkozott a felvásárló, utána indulva. Aztán hozzám fordult. — Hát ti nem beszéltétek meg?

Mielőtt még válaszolhattam volna, Katya közbeszólt. — Nem beszélünk meg semmit, és nincs mit megbeszelnünk, mert én most hazamegyek.

A felvásárló hol rá, hol rám nézett, mintha segílyt kérne. Elégé bizonytalan hangon kérdeztem meg a szőke lánytól:

— Hát valóban nem jöhet velünk?

Felém fordult, és világos, határozott tekintetű szemével egészen az arcomba hajolt. — Valóban nem bírok. Ma este nem. Máskor, nem mondom. De ma este nem. Kérem, kísérjen haza, egészen közel lakom.

Önkéntelenül is vállat vontam, s láttam, hogy a felvásárló is ugyanezt teszi. A szőke lány karon fogott, és a hosszú utca irányába húzott, ahonnan a városba érkeztünk. Megfordultam, és láttam, hogy a barna lány is utánunk indul, miközben a felvásárló hiába próbálja a karjánál fogva visszatartani.

— Megyünk? — szólalt meg a szőke lány türelmetlenül.

A felvásárló csendesen elkáromkodta magát, és elengedte a barna lány karját.

Kettesével, szótlánul lépkedtünk a kihalt téren át. Katya hozzám simult, és kendőjével megérintette az arcom.

— No, ne haragudj! — suttogta becézgetve, első ízben tegezve. — Talán csak holnap este is itt lesz a Zentán?

— Nem tudom — feleltem, nem dachból, hanem azért, mert valóban nem tudtam, hogy talál-e a kis Zentán több napra való munkát.

— Maradj itt — beszélt rá, tréfásan hízelegve. — Aztán megint ki-megyünk, csak te meg én. Jó?

— Jó.

— Megint a Royalban leszek, úgy nyolc körül.

És mintha mindent elintézett volna, amit akart, eltávolodott tőlem, és meggyorsította lépteit.

Az első sarkon jobbra fordultunk, egy szűk utcába, és átmentünk a másik oldalra. Katya megállt.

— Itt lakok.

— Itt?

— Hát persze. Nem megmondtam, hogy közel van?

Egy kis, földszintes, fehérre meszelt, feltűnően keskeny kapujú ház előtt álltunk. Katya a zárba dugta a kulcsot. — Hát akkor jó éjszakát. — Kezet nyújtott, a többieknek intett. — Jó éjszakát mindannyioknak, és további jó szórakozást.

Kissé fojtottan felnevetett, kinyitotta a kaput, és eltűnt a teljesen sötét folyosón.

A felvásárló meg én összenéztünk, aztán ő a barna lányhoz fordult.

— Velünk jössz?

A lány tágra nyílt szemmel nézett maga elé; vállat vont. A felvásárló erre jelentőségteljesen rám nézett, karon fogta a lányt, és megindult vele az utca másik oldala felé.

— Hát gyerünk.

Visszatértünk, most már hármásban, az üres térre. Eszembe ötlött, hogy teljesül a jóslatom, amely szerint a felvásárló szerencsésebben vá-

lasztott, és amikor a Royal elé értünk, kijelentettem: — Én még egy kicsit bemegyek a kávéházba.

A felvásárló azonban ellenkezett. — Minek, mit akar most a kávéházban! — Egy kicsit eltávolodott a lánytól, és a könyökét el nem engedve, a fülemhez hajolt. — Miattam ne aggódjon, nem vagyok többé olyan fiatal, mint maga. Csak engedjen elsőnek, aztán maguk ketten csináljanak, amit akarnak.

Megint a lányhoz lépett. — Gyerünk, szívem! — Megindult vele be a folyosóra.

Beléptünk az előcsarnokba, üres volt. A felvásárló aggódva nyújtogatta a nyakát a lépcsők felé, és ujját a szájára tette. — Most csendesen. — Elsőnek indult meg fölfelé, én követtem őket. Néztem magam előtt a lány telt alakját, hogyan ring nyugtalanul a kabát szövete alatt. Szó nélkül, zajtalanul lépkedett, ahogyan a felvásárló mondta. A lépcsőfeljáró tetején a felvásárló megállt, és intett, hogy mi is álljunk meg. A folyosó felé fülelt, aztán hozzánk hajolt, és odasúgta: — Lábujjhegyen! — Előresietett, és erősen meghajtott térddel, mintegy lassított ugrásokkal elsőnek érkezett szobánk ajtajáig. A kulcsot már készen tartotta a kezében, csendesén kinyitotta az ajtót, összeesküvő módjára intett a fejével, és belépett. Utána indultunk a sötétbe: nem gyújtotta fel a villanyt.

Csak akkor tette ezt, amikor már mindannyian a szobában voltunk, és miután a kulcsot az ajtó belső oldalán türelmesen a zárba tette és kétszer megfordította. Fújt egyet. — No így! A portásokkal az ember sosincs egészen tisztában. Meg tudják makacsolni magukat... — Még mindig suttogott. — Jobb, ha nem nagyon hallatjuk a hangunkat.

Levetette a kabátját, és én is követtem a példáját. Megfordult, és felfelé fordított tenyérrrel intett a lánynak, mire ő is lassan levetette a kabátját és a kendőjét. Állva maradt azonban, holmiját a karján tartva, s a felvásárló odaugrott. — Erre, szívem. — Kabátját és kendőjét a széktámlára tette, és visszament a lány mellé: — Oltasuk el a villanyt? Mégis ketten vagyunk! — Válaszra sem várva, az ajtóhoz lépett, és elfordította a kapcsolót. Sötétség borult a szobára.

De ez csak látszólagos sötétség volt, csupán néhány pillanatig tartott, míg szemünk hozzá nem szokott a változáshoz és nem alkalmazkodott az utcai lámpa fényéhez, amely valahonnan ferdén szűrődött át a befagyott ablaküvegeken, és szétfolyt a szoba közepén. Miközben az ágyam mellett vetköztem, láttam, hogy szemben velem a felvásárló vetkőzik, köztünk pedig, valamivel távolabb, a szoba közepe táján, a barna lány. Lassan vetkőzött, nyugodt, mintegy szórakozott mozdulatokkal, hosszan gombolta ki a gombokat, amelyek hátul sorakoztak a ruháján a nyakától a lapockacsontok közötti barázdáig, azután lehúzta a fején át, lágyan ide-oda hajlítva a testét, könnyedén mozgatva az arca előtt keresztbe rakott kezét. A ruha felemelkedett, mint valami függöny, s széle alatt felszabadította telt térdeit, amelyekkel a rövid ing végét fogta össze, azután hosszúkás combjait, csipőjét, kígyószerű mozdulatokat végző erős, magas derekét és az elferdített melleket, amelyek a szorítás alól úgy ugrottak ki, mint két labda. Végül elötüntek komoly arcának, össze-

kuszált hajának körvonalai, a ruha meg a levegőn át felröppent a szék felé, mint valami nagy éjjeli madár. A lány megállt, mintha tétovázna, aztán lassan lehajolt, és időnként egyre mélyebbre és mélyebbre hajolva leengedte és levetette a harisnyáját. Felegyenesedett, és egy pillanatig a kezében tartotta őket.

— Gyere.

A felvásárló már az ágyban volt; a félhomályban kivettem a fejét, hegyes orrát, amely meredeken és feszülten emelkedik ki a párnából. A lány megmozdult, először egészen lassan, mintha csak meglendült volna a parancsoló hangtól, aztán úgy tűnt, hogy lábujjhegyen hirtelen megiramodott a szobán át. Az utcai lámpa fénycsóvjája egy pillanatra végigpásztázta erős lábait, csípőjét, szétfolyt széls hasán, megragadta egyik meztelen karját, mellét az ing alatt, besugározta mozdulatlan arcát, majd elengedte. Az ágy megcsikordult.

Én szintén lefeküdtem, hátamra fordultam, betakaróztam a takarókkal, és fejem alatt keresztbe raktam a kezem. A csillogó félhomályba bámultam, a szoba közepére, ahol most semmi sem mozgott, de minden figyelmen izgatottan a felvásárló ágyára irányult, az ablak másik oldala felé. Az ágynemű ott csendesen, egyenletesen, majd időnként szaggatottan suhogott; nyikorgott a matrac, fűrészelt a deszka, sípolt a lélegzet. A hangból találgattam, mit művel a lány testével, és fékeztem a magamét, hogy kiállja a halasztást. Egy pillanatig sem voltam féltékeny a felvásárlóra, mintha már előre tudtam volna valamit; még azért sem nehezítettem rá, mert elsőnek jutott a lányhoz. Csak ígéretére emlékeztem: — Nem vagyok többé fiatal... aztán maguk ketten csináljanak, amit akarnak —, ezt az ígéretet a maga természetes indokoltságában fogtam fel, gyanakvástól mentesen, de minden hálaérzet nélkül, mint valami teljesen valóságos és mindannyiunk számára elfogadható dolgot. Még kevésbé törődtem a lány indítékaival; valójában egyáltalán nem gondoltam a lányra, mint az akarat és a döntés tartalmazójára, hanem csak testére, a félhomályban elkapott körvonalakra, nyugodt, nőiesen lágy mozdulataira. Biztos voltam, hogy úgy lesz, ahogyan a felvásárló mondta, mintha ez csak tőle függött volna, és mintha a lány meg én csupán ígéretének végrehajtói lennénk. Bátorított-e ez a részegség? Vagy a lány részegsége bátorított, szemének az a párásága, amit még a kávéházban észrevettem? Vagy észrevettem valami mást is, valamit, amit így fekve többé már nem is idéztem a tudatomba, annyira egygé forrott velem: talán valamit a tétovázásából, miközben a szoba közepén vetkőzött, és még nem hallotta a hívást a felvásárló ágyából?

A suhogás végre megszűnt, a félbeszakadt mozdulat csendje uralkodott el, aztán nyálkás, öreges köhögés hasított bele. A felvásárló rekedten sugdosott valamit a lánynak, ő meg csendesen suttogva válaszolt. A matrac feljajdult, az ágynemű megmozdult, és a félhomály felhullámzott, mint a tó vize, ismét magába fogadva a lány testének körvonalait. A fény körüllobogta, mint a tűz, most a fejétől lefelé, teljesebben és hosszabb ideig, mert lassan lépkedett, egész talppal, tompán dobbanva a szőnyeggel borított padlóra. Eltűnt a szoba mélyében, ahova a fény már nem jutott el.

Szemben az ágyon megzizzent valami: a felvásárló nyújtózkodott, igazgatta a takarót. Ugyanebben a pillanatban a szemben levő sarokból vízcsobogás hallatszott fel.

— Nem alszik még? — Ezt a felvásárló kérdezte mormogva.

— Nem.

— Akkor rendben van. Legyenek csendben.

Hosszan ásított egyet, és kettőt-hármat a párnára ütött. Aztán nehézkesebben és óvatosabban, fáradtságtól és bortól zavaros, álmos fejével magabiztosan ráereszkedett.

Ugyanebben a pillanatban megéreztem, hogy a lány elhagyta a szoba sarkát és az ágyam közelébe érkezett. Felültem, és a fénycsőva mellett a sötétbe bámultam, ingének fehérségét keresve, de semmit sem láttam. És mégis, tudtam, hogy közeledik, abból, hogy a víz megszűnt csobogni, meg valami csendes, de egyre határozottabb zajból, amely csak tőle származhatott. Egyszerre megpillantottam. Közvetlenül előttem állt, szinte fölöttem, a sötétség reliefje a félhomályban, amely csak alig észrevehetően ömlött el a váll feszült bőrén, és valami eltévedt sugár alatt két tejpecsétet rajzolt ki a mell hajlatán. Kinyújtottam a kezem, és megérintettem. Meztelen volt.

Az ágyba húztam, vagy pedig ő maga siklott az ágyamba, magam sem tudom; mint ahogyan ezen az egész éjszakán nem tudom majd különválasztani szinte egyetlen további mozdulatomat sem a barna lány mozdulataitól. Attól a pillanattól kezdve, amikor ott a sötétségben, az ágy szélén át, megérintettük egymást, mintha összeragadva, egybefonódásunk áramától összeforrva egymásra merültünk, egymásba süllyedtünk volna, mint két folyó a torkolatnál. Még ma is emlékszem a csodálatos könnyedségre, amellyel az egész lányt nyomban átöleltem a dereka, a válla, a melle és a csipője körül, anélkül, hogy kezemmel, tenyeremmel, bőrömmel bárhol is egy egyenetlenséget, anyagának ellenállását éreztem volna; — mintha álomban mozognék, vagy pedig ébren fognám a saját testemet —, és ugyanebben a pillanatban, nem tudni, mikor és hogyan, már átöleltek karjai, átölelt meleg teste. Hogyan találkoztak ajkaim az ajkai-
val, éhesen és biztosan, mintha ételbe harapnék, amit magam elé emelek, és hogyan süllyedtem a nyomban megtalált harmónia hangtalan kiáltásával ezekbe az ajkakba, ebbe az ölbe. — Az a harmónia, az a kölcsönösség, amelyet ezen az egész éjszakán át építettünk, és amely után ujjongva rohantunk, hogy újból és újból élvezzük megtalálásának gyönyörét! Olyan volt ez, mint a váltakozás egyfajta játéka, a meleg és a hideg játéka, vagy a sötét és a világosé, a fájdalomé és a balzsamos enyhülésé, játék, amelyet mintha mi találtunk volna ki először és fáradhatatlanul folytattunk volna, elragadtatva ragyogásától és váratlanságaitól, és ugyanakkor megindultan, hálásan egymásnak, mert éppen csak felfedezett szabályai mindkettőnkben csalhatatlanul azonosak. Reszketünk együtt, és szoritottuk egymást, együtt zuhantunk a vágy szakadékaiba, és a megvalósítás zokogó görcsével ismét együtt merültünk fel és nyújtóztunk el a fáradtság enyhe partjain. Elég volt egyetlen mozdulatom, hogy a lányban pontosan azt a mozdulatot idézzem elő, amely a vágy csalétkeként ösztönözte; vagy nem is volt szükség mozdulatra sem,

hanem csupán sejtésre, szinte csak az éppen formát öltő gondolatra. Alighogy megéreztem ajkaimban a vér meleg áramlását, ugyanebben a pillanatban a nyakamra vagy a vállamra tapadó ajkai felduzzadva és forrón közeledtek az enyéimhez, hogy elfogadják; éppen hogy csak megmozdítottam a kezem, hogy jobban, szorosabban magamhoz vonjam, és ő egész felforrósodott bőrével hozzám tapadva már megelőzött; amikor pedig bennem a gyönyör ellenállhatatlanul felemelkedett oda, ahol úgy tűnik, hogy már csak a megsemmisülés, egyfajta meleg, élő halál tudja megszüntetni, ő egyszerre vágyának akaratával, mint valami roppant erős szivattyú, magába szívta, kiitta, teljesen kimerítette, megkönnyítette. Szédülten zuhantunk a pihenésbe, összefonódva, egymáshoz tapadva, forrón, test test mellett. Éreztem, hogy tehetetlenül zsibbadok, elalélok, és ugyanebben a szinte észrevehetetlen pillanatban, amikor az álom láthatatlan ölébe vont, érzékeim utolsó, éber csápjai az enyéim mellett átvették a lány testének, karomon nyugvó fejének öntudatlan nyugalomba ernyedését. Aludtunk. És aztán — egy vagy tíz perc után — ismét kezdtem jelen lenni a saját testemben, s miközben az első, még álomtól sugallt, szinte akaratlan mozdulatra készülődtem, amellyel a lányt gyengéden felébresztem, éreztem az ő álomittas, de már biztos, odaadó közeledését. Mint úszók a pihenés után, ismét egymás felé vetettük magunkat. Megkerestem az arcát, a hasát, a kezeit, a melleit, és izgatottan győződtem meg róla, hogy mindezek a kincsek közelednek hozzám, álám kerülnek, hozzám tapadnak, arcomhoz, hasamhoz és kezemhez és a mellemhez, valóságosan, mint a valóság és felfoghatatlanul, mint ahogyan azt vágyam elképzelte, és hogy ölelésünk boldog lesz és szép, mint minden előző.

Egy ilyen ölelés után felkeltem, gondolva, hogy majd nyújtózkodom vagy vizet iszom. A lányt arcon és homlokon csókolva óvatosan kiszabadítottam magam karjainak kötelékeiből, lassan lelöktem a takarót, és leereszkedtem a szoba padlójára. Körülöttünk mindenütt csend uralkodott, csak a szemben levő ágyból hallatszott az alvó vékony sípolása. Megindultam a sarokba, a mosdó felé. Tudtam, hogy a szobában nagyon hideg lehet, a hideget azonban nem éreztem, semmit sem éreztem, még a testemet sem, mintha hosszú játékunk tisztítóüzében önállósult volna törvényeitől. Valójában nem is voltam szomjas, csak szükségét éreztem a szünetnek, de nem a testinek, hanem valami belső cezúrának, hogy meggyőződhessenek róla, igaz-e az, amit átélek. Miután a csap alatt megittam néhány kortyot, megálltam a sarokban. Elöttem feküdt szobánk: egy fénycsóva és körülötte a félhomály patkója, amelynek végein két ágy sötétlett. Az egyikben a barna lány feküdt és várt engem, a másikban a felvásárló aludt, türelmesen átadva magát ismeretlen álmainak. Aladtunk, lent, annak a fénynek a folytatásában feküdt a föld: a város, házaival és utcáival, amelyek szántóföldek felé vezető utakban folytatódtak. Ezeknek az utaknak, ezeknek a szántóföldeknek a meghosszabbításában voltak mindazok a helyek, ahol éltem, illetve jártam, ahol a háborúban rettegettem, ahol diadalmaskodtam és epés kérdéseket tettem fel magamnak; ott volt valahol az a hely is, ahol majd egyszer meghalok. De most egy szállodai szoba félhomályában álltam, mint az összes elmúlt és el-

jövendő mozgások középpontjában: mint valami erdei tisztáson, amelyről kilátás nyílik előre is, hátra is, mindenfelé. Abban, ami elmúlt, nem volt mit sajnálnom, és kész voltam továbbindulni; készségem, ennek felismerése szomorú, de egészséges büszkeséggel töltött el.

Megindultam az ágyam felé. Sötétségben feküdt, csupán körvonalai emelkedtek ki, egyszerű, szögletes körvonalai, mint a koporsóé. De amikor az ágy fejéhez értem és előrehajoltam, a sötétség gyomrában felsejlett előttem két, felém emelkedő fényes kar és közöttük a lány éber arca, nyugodt vonásaival, tágra nyílt, bársonyos szemeivel. Ekkor nagy gyengédség fogott el iránta: mert itt van, ébren van és vár engem; mert kész és vágyódik az után, hogy a megvilágosodás és önmagunk kiteljesülésének éjszakáját végig valóra váltsa velem. Melléje feküdtem, és átöleltem, átfogtam karommal, mintha visszatartanám, védeném őt és magam ettől a közeledő végtől; ő meg, mint addig is, mindjárt megértette, szorosan átkarolt, és nedves arcát a mellembe fúrta. Kétségbeesett erővel csókolóztunk, amilyent az életben sem eddig, sem ezután nem ismertem meg, nem fogtam fel. Azután alétan elernyedtünk, és nyomban elaludtunk. Amikor felébredtünk, már világos nappal volt, egymásba fonódva feküdünk, a felvásárló pedig szemben, az ágy mellett felegyenesedve húzta fel a nadrágját csikos pizsamába bújtatott hosszú lábaira.

Aztán minden valahogyan túlságosan gyorsan játszódott le, vagy legalábbis nekem úgy tűnt, akit a zavartalan élvezet, az éjszaka folyama elkényeztetett. Szemünket dörzsölve felültünk az ágyban, a felvásárló meg sandán végigmért bennünket.

— Ti aztán jól kiugráltatok magatokat az éjszaka, haha?

Nevetését köhögés szakította félbe, s így elkomolyodott; nadrágját gombolva mosdani indult.

Mi ketten, mintha szégyelltük volna magunkat előtte, kihasználtuk a pillanatot, hogy kiugorjunk az ágyból és magunkra húzzuk a ruhát; aztán szintén hamarjában megmosdottunk, lökdölözve a szűk mosdó előtt, ami mindkettőnket megnevettetett.

A felvásárló hozzánk lépett, és csendesített bennünket:

— Halkabban! Halkabban! Éppen most fogjanak meg bennünket?!

Amikor a lány megindult, hogy kabátjában megkeresse a fésűjét, menet közben megpaskolta kipirosodott arcát.

— Jól érezted magad velünk, mi? Eljössz máskor is?

A lány tréfásan elrántotta az arcát, de foga között a hajtűvel, tarkója felé emelt kézzel kérdően nézett rám.

Oda akartam szólni neki: „Ma?” Ugyanebben a pillanatban azonban eszembe jutott, hogy találkat beszéltem meg a szőke lánnyal, és bizonytalanul elhallgattam.

A felvásárló felvette az asztalról a lány kabátját, rásegítette, és az ajtó felé tuszkolta.

— Csak csendesen! És ha valaki valamit kérdez tőled, mondd azt, hogy keresni jöttél a barátnődet, de nem találtad. Értetted?

Ismét megpaskolta, de most hátulról; én odaléptem, és ügyetlenül megcsókoltam a halántékát; a lány kinyitotta az ajtót, aggódva körülkémlelt, és kisurrant.

A nap folyamán és később is, hosszú időn át, gyakran megjelent a szemem előtt a barna lány képe: hogyan távozik gyorsan és engedelmesen, miután a fogai közé szorított hajtűn át azt a kérdő pillantást vetette rám. Miért nem állítottam meg ott az ajtóban? Miért nem mondtam meg neki, hogy az az élvezet, amit nekem nyújtott, amelyet — tudtam — egymásnak nyújtottunk, egyedülálló volt és mély és hogy hálás vagyok neki és hogy ezt újból még sokszor és sokszor át szeretném élni? Miért nem mondtam neki azt a „ma estét”, amit biztosan elvárt tőlem, de ő, lány létére és hálótársunk jelenlétében nem mondhatott ki? Miért? Valóban a szőke lány miatt? Vagy a felvásárló miatt, aki a kerítő szerepétől felbátorodva kisajátította azt a jogot, hogy úgyszólván kiteszolja a szobából? Azt hiszem, hogy ez miatiuk is volt, vagyis a határozatlanság, ügyetlenség, illetve pontosabban szólva: büszkeség miatt, ami gyakran akkor bénít meg bennünket, amikor nem is remélve és meg sem érdemelve elérünk valamit. De volt ennek még egy oka. Azt, amit a barna lánynak kellett volna mondanom, akkor még nem tudtam. Eggyéolvadásunk a sötétségben túlságosan is boldog és teljes volt ahhoz, hogy akkor felmérhettem volna értékét. Az érték összehasonlítással állapítható meg, s így az ő értéke tudatomban csak fokozatosan emelkedett, a bennünket elválasztó és mindinkább eltávolító idő múlásával.

A felvásárló rám kacsintott, és, befejezve az öltözködést, még egyszer a tükör elé ugrott, hogy lesimítsa a haját. Együtt léptünk ki a szobából, és elindultunk, hogy átadjuk a kulcsot. A portásszobában az esti öreg helyett most egy fiatal, pattanásos lány ült a bejelentőlapok kitöltésével foglalatcskodva. Értetlenül nézett ránk: nevünk nem volt a vendégek listáján. Végül aztán a leleményes felvásárló utasítására megkereste és megtalálta igazolványainkat a füzetben, ugyanazon a helyen, ahová az éjjel tették őket, és megnyugodott.

— Tovább maradnak?

Én igent mondtam, a felvásárló azonban megingatta a fejét. A lány megkérte, hogy fizesse ki az ágycát, és ő ezt meg is tette.

Szóval nem maradunk együtt! — a felismerés szinte fájdalmasan érintett, mert megmagyarázta, miért nem hívta meg a felvásárló a barna lányt a következő estére, ami miatt azután én sem hívtam meg. Egyszerre csak megérezttem, mennyire idegen nekem; és a közeli elválás ténye előtt, úgy látszik, ő is ugyanezt állapította meg rólam.

— Hát akkor maga is a kávéházba jön reggelizni?

Azt mondtam, hogy inkább egy cukrászdát keresek.

— Rendben van.

Megemlítettem, hogy tartozok neki a tegnapi vacsora költségének a felével, és ő habozás nélkül bejegyezt, hogy kifizessem. Lementünk a lépcsőkhöz, és az előcsarnok félhomályában megállva, lagymatag kézszorítással elbúcsúztunk.

— Hát egyszer talán még találkozunk, nem? — tette még hozzá. — A lány meg nem volt rossz, mit szól hozzá? Egy kicsit még vad és ügyetlen, de azért — micsoda test! — Három ujját összefogta a szája előtt, kifordította a szemét, és hangosat cuppantott, aztán sarkon fordult, és eltűnt a tapétaajtó mögött.

Én az ellenkező irányban mentem ki, a mozikirakatos folyosón át. Kint hideg volt, a szél porhót kergetett a téren. A park felé pillantottam, és megíáttam a két mellékutcára nyíló nagy épületet, kupoláival; a bejárati lépcsőket megszálló emberek tömegéből megállapítottam, hogy ez a városháza. Hátat fordítottam neki, egyszerre fáradtságot és undort éreztem a tömeg iránt, amely bonyolult anyagi ügyeivel tölti meg a főjtő levegőjű irodákat, ahová hamarosan nekem is be kell lépnem az én, igaz, másnylen, de mégsem kedvelt feladatommal. Elindultam a másik oldalon, a park mellett, és egy széles utcára érkeztem, azon át pedig kisvártatva a folyó kihalt partjára. — A Tisza! A jégtáblák szemtelennül lovagolták a sötét vizet, a nap szikrázott, a szél szemembe fújta a havat, és éhes voltam; megértettem, hogy egészen téves irányban indultam. Visszamentem a térre, és körüljártam. Szemben a Royallal, egy több emeletes épületben felfedeztem egy tágas, gyengén fűtött cukrászdát. A kályha mellé ültem, és a fasarkú cipőjében csattogó, göndör hajú, apró természetű kiszolgálólánytól reggelit rendeltem. Aztán átmentem a városházára. Kopogtatás az ajtón, mosolygós bemutatkozás, notesz és ceruza. A főnökök, mint általában, szinte valamennyien távol voltak, a kiéhezettnek és közömbösnek látszó tisztviselők:ből pedig semmi érdekeset nem lehetett kiprészelni. Délben ebédelni mentem a Royalba. A felvásárlót nem láttam. Felmentem a szobámba, és az ágyamba fekvőttem, de a majdnem árvirrasztott éjszaka után furcsamód nem tudtam elaludni. Az ágy valahogy nedvesen hideg volt, és amikor a takaró alá húzódtam, főjtő büzt éreztem, lehet, hogy attól a sok testtől, amelyek vele takaróztak, reszketve vagy izzadva, egyesek talán szeretkezve is, mint mi; és úgy tűnt nekem, hogy ebben az oly kellemetlenül emsékeztető bűzben a barna lány illatát is érzem mint könnyed, meleg lehetet, amelyet a sokaság megdermedt illatai elfojtanak. Miért nincs most itt? Itt lehetne! Később ez a sopánkodásom egy másikkal cserélődött fel, mert új szobatárs lépett a szobámba, egy szőrös, hallgatag vasutas. Hogyan fogok vele megegyezni, ha estére el akarom hozni akár a barna, akár a szőke lányt?

De ez az aggodalmam is feleslegesnek bizonyult.

Amikor este beléptem a Royal éttermébe, nem volt ott sem a barna, sem a szőke lány. Egyetlen lány sem volt ott: a kályhát kizárólag férfiak ülték körül beszélgetésbe mélyedve, s közöttük ugyanannál az asztalnál, mint az előző estén, felismertem azt a magányos újságolvasót. Vacsorát rendeltem, és lassan megettem, minden ajtónyitásra egyre izgatottabban fel-felkapva a fejem. Dühített, hogy ingatag vagyok, és dühös voltam a szőke lányra is, mert becsapott. Ahogyan az idő telt és a terem is lassan ürült, már nem is gondoltam rá vágyakozással; most már csak hibám okozóját láttam benne: hogy nem hívtam meg a barnát. Magányosan ülve és magam elé képzelve a hideg szobát, a vasúttal, mint szobatárssal, heves vágy fogott el a barna lány után, közelsége, forró, biztos ölelése után. De tudtam, hogy a lányra czentül már csak pusztá véletlen útján találhatok rá. Vagy a szőke lány közvetítésével, aki biztosan tudja, hol a barna. A gondolat mintha villámcsapásként ért volna, azonnal felálltam és fizettem.

Türelmetlenül megindultam a téren át; befordultam a mellékutcába, megtaláltam a keskeny kaput. Be volt zárva. Megzörgettem. Senki sem jelentkezett. Sokáig álltam a ház előtt, vertem a kaput, sétálgattam, vártam, megint zörgettem, mindaddig, míg észre nem vettem, hogy az egyik ablakból távoli visszfényként világosság szűrődik ki. Megkopogtattam az ablakot, és néhány pillanat múlva megnyílt, szűk keretében pedig egy fésületlen, nagy, dühös női fej jelent meg.

— Mit akar?

Azt mondtam, hogy be szeretnék menni Katyához.

— Nincs itt semmilyen Katya! — Az asszony be akarta csukni az ablakot.

De én olyan kétségbeesetten kezdtem hadonászni a kezemmel, hogy az asszony mozdulata megállt a levegőben, aztán ismét elengedte az ablak-szárnyat. Azt mondtam, hogy Katyát éppen az éjjel kísértem el pontosan eddig a házig. És leírtam a lányt. Az asszonynak erre eszébe jutott.

— Á, hát ez a Katica! — Nemet intett. — Nincs itthon.

— Biztos benne?

— Éppen most voltam kint az udvaron, és láttam, hogy sötét van nála.

Lázasan gondolkoztam.

— Talán lefeküdt?

Az asszony azonban elnevette magát, telt nagy mellei hullámozottak.

— Katica? Ilyenkor? Biztos lehet benne, hogy nem feküdt le!

— Hát akkor semmi. Jó éjszakát.

Letörtén tértem vissza a Royalba, és még egyszer bementem a terembe. Szinte mindegyik lámpa el volt oltva, a vendégek közül csak az újságolvasó ember maradt: hátradőlve a dologtalan pincérral beszélgetett. Ez meg, amikor meglátott, megmerevedett, és elébem indult, de intettem, hogy nem maradok. A folyosón és az árnyékszéken keresztül kimentem az előcsarnokba; felkapaszkodtam az emeletre. A szobában a vasutas már a falnak fordulva feküdt: lehet, hogy már aludt.

Lefeküdtem én is, nyomban elaludtam, másnap reggel pedig kimentem az állomásra, és felültem a szabadkai vonatra, hogy az összegyűjtött anyagot feldolgozzam és elküldjem a lapnak.

Hornyik György fordítása

(Folytatása következik)

AFORIZMÁK

BOGDANFI SANDOR

Négy szemközt sok szemmel

Mindent neki köszönhetek, azért nem köszönök neki.

*

A vén lusta fráter elhatározta, hogy átadja a helyét egy fiatal lustának.

*

Ha valaki minduntalan beléd rúg, csak azzal vigasztalhatod magad, hogy előbb-utóbb megfájdul a lába.

*

Hétfőn meghalt, és csak akkor derült ki, hogy minden hétfőn új életet akart kezdeni.

*

Semmiféle transzplantációval sem lehet segíteni azon, akinek nincs bőr a képén.

*

Az elégedetlen ember holtában sem fog beletörődni abba, hogy a másiknak nagyobb a sírköve.

*

Az ember szereti az állatot: gyakran megsimogatja, gyakran megeszi.

*

Hiába kérded tőle, miért köp rád, ha az illető nem tud beszélni, csak köpni.

*

Az elembertelenedett embernek az a baja, hogy elállatiasodott.

*

Némely ember jó és nemes, csak ügyesen titkolja.

*

Az ember tíz ujjal lop, viszont csak egy ujjal figyelmeztetik, hogy nem szabad.

*

A gonosz embernek, ha legyengül, nem új szív kell, hanem új epe.

*

A szívátültetés korszakában ne csodálkozzunk azon, hogy némely embernek ököl van a szíve helyén.

*

Ha megrokkansz, úgy megváltozol, hogy régi barátaid nem ismernek rád.

*
Az ember nem mindig vallja be szívesen, hogy ártatlan.

*
A nemi felvilágosítás csupán sötétben élvezhető.

*
A leggonoszabb ember is mosolygó csecsemő volt a kezdetben.

*
Erős akarattal és kellő szorgalommal bárki elérheti, hogy jelentéktelen maradjon.

*
Felfelé ívelő útján az ember gyakran eljut az asztal alá.

*
Az anyanyelv szabad használata mindenütt biztosítva van, kivéve a házasságban.

*
Fütyülünk az öregekre, ha van jó fütyülőnk.

*
Az emberevő az egyetlen, akiről biztosan tudjuk, hogy szereti az embereket.

*
Azt hittük róla, hogy szárnyal, ám kiderült, hogy csak pipiskedik.

*
Az ember olykor szájtátva kénytelen megállapítani, hogy a másiknak van igaza.

*
Műfogsorral is egész jól bele lehet harapni a másik emberbe.

*
Nem mondott semmit, de túrhetetlen hangnemben mondta.

*
A fejlődés során némely ember gorillává változott.

*
Az emberiség szaporodva gondolkodik és gondolkodás nélkül szaporodik.

*
Egynémelyik, ha leköpi őket, megszépülnek.

*
Kezdetben nem volt rossz ember, de továbbképezte magát.

*
Megetetett bennünket mindenfélével, s végül jóllaktunk vele.

*
Az eszét irigyelték, a nyakát törték.

*
A mindenséggel mérte magát, de rossz volt a mérlege.

*
Oly gyenge a látásom, hogy már a legnagyobb embereket sem veszem észre.

*
Mindent a második énje érvényesült — első énje nem is volt neki.

*
Olyan mohó, hogy forrón eszi a fagyaltot is.

A kiváló jós már délután jelezte, hogy nemsokára este lesz.

Korunk legnagyobb kutatói: a vándorok.

Te vagy vállalatunk pillére, mondogatták neki, mignem összeroskadt.

Önmagát áltatta — ez élte.

Megismerkedtem egy mai lánnyal, de akkor már tegnapi volt.

Vakon csak azt lehet szeretni, akit látunk.

Eladta a becsületét, de nem adtak érte semmit.

Az ember általában nem szívesen vesz részt a saját temetésén.

Ki van a háttérben? — kérdezik azok, akik a háttérben vannak.

Megbízható forrásból értesült, hogy megbízhatatlan.

Vannak emberek, akikbe nem ajánlatos beleharapni, mert romlott a húruk.

Hosszú ideig jó állása volt, aztán hosszú ideig ült.

Jaj az embernek, ha csak anyakönyvi kivonattal tudja bizonyítani, hogy él.

Lóhátról beszélt velem, s akkor láttam, hogy ló.

Arról, hogy rossz a szíved, nem az orvosi rendelőben értesülsz, hanem a lépcsőházban.

A bors is megdrágult, úgyhogy egyre nehezebb borsot törni valakinek az orra alá.

Kezdetben tudást és tapasztalatot gyűjt az ember, később csak bélyeget.

Embernek vallja magát, de kilóg belőle a lóláb.

Mindig ott volt, ahol szükség volt rá, vagyis sehol.

Boszorkányok nincsenek, de eggyel-eggyel azért találkozik az ember.

A szabadesés törvénye nem kötelez, hogy mindenki előtt hasra essél.

Nemcsak a padlóra köpni tilos — az emberre is.

Némely ember akkor is csak rosszat mond a távollevőkről, amikor jelen vannak.

A látszat csal, de mi is csaljuk a látszatot.

Meghalni nem könnyű, mégis mindenkinek sikerül.

Új szívet csak az kaphasson, akinek volt szíve.

Művész a vészben

Ha drágul is a piac, ez az író mindig talál olcsó témát.

A meztelen énekesnőnek hiába gyönyörű a hangja, ha mindenki csak a keblét nézi.

A bátor író kész meghalni is, csakhogy végre jót írjanak róla a kritikusok.

A mai ember csak az olyan mesét szereti, amelyben bárány falja fel a farkast.

A szerelemhez az írónak elég a töltőtoll, az olvasónak más is kell hozzá.

Egyesek a harangot verik félre, mások a kolompot.

Az éles bírálat, mint a penge, rozsdásodik.

A sok olvasástól vagy műveltté, vagy disznóvá válik az ember.

Olykor azért nagy a lárma, mert a költők elhallgattak.

Hattyúdalát szerette volna megírni a költő, de csak a pulyka hangját tudta utánozni.

Némely író azt hiszi, hogy elefántcsonttoronyban él, holott a pince mélyén kuksol.

Csak akkor ér valamit az elkötelezettség, ha nem kötelező.

A rossz könyvek bizonyítják, hogy az író is érheti baleset a munkahelyén.

A könyvet el kell adni, az író nem.

A hitvány író számára nem a kiadás fontos, hanem a bevétel.

Óvakodj azoktól, akik nemcsak bankjegyeket vonnak ki a forgalomból, hanem írókat is.

Minden ember élete kész regény, csak egyeseké olvashatatlan.

Az írók versengésében is megtörténik, hogy egy-egy író lófejjel győz.

•

Némely író olyan közel jut a valósághoz, hogy beleüti a fejét.

•

A szabadságról csak azt érdemes megírni, amit nem szabad.

•

Közönséges hamisító az az író, aki a meztelen igazságot rongyokba öltözteti.

•

Némely művész napokig töpreng, hogy eszébe jusson valami, aminek nincs semmi értelme.

•

Manapság az a szép vers, mely érdekből tetszik.

•

Némely író csak akkor hatol az emberi lét legmélyebb rétegeibe, amikor nagy szüksége van pénzre.

•

Az irodalom és a valóság régi házastársak, de már benyújtották a válópert.

•

A jó költő áramszünetben is tud megrázó verset írni.

•

A regényekben egészen jó házaseletet lehet élni.

•

A szorongásokkal küszködő költőn csak egy dolog segíthet: a hashajtó.

•

Az író csak művészetének felelős — ha nőtlen.

•

A félművelt művész veszélyesebb, mint a félművelt kontár.

•

Ez az író toronymagasan áll fölöttünk, de csak ha felmegy a toronyba.

•

A költő a csillagokat ostromolta — őrmester lett belőle.

•

Az író nincs fából, itt-ott mégis elfűrészelik.

•

Nehéz egy fejjel kimagasodni azok közül, akiknek nincs feje.

•

Az ön- és közveszélyes költők feladata, hogy énekeljenek az ön- és közveszélyes világról.

•

Ez a költő műveivel takarózik, azért meztelen.

•

A társadalmi problémákkal szembenéző író nem mer a szemembe nézni.

•

A falon függő festményt figyelve megállapítottam, hogy a fal szép.

•

A halott íróról olykor száz év múlva derül ki, hogy még él.

*

Ez az író a klasszikus irodalom emlőin nevelkedett, de fejjéppel dolgozott.

*

Ez a költő folyton a forradalomról énekel, de nem ismeri a hangjegyeket.

*

A politikus íróról megállapította a kritika, hogy jó politikus.

*

A hulladékgyűjtőt főleg a komoly, vastag könyvek érdeklik.

*

A jövőt könnyebb megírni, mint a múltat.

*

Az idős írók és a fiatal írók ádáz harca sok sajtóhibával végződött.

*

Sok nagy művel találkoztam, de az utóbbi időben egy villanyszámla volt számomra a legmegrázóbb olvasmány.

*

A papír, ha szerelmes, mindent elűr, kivéve a szakítást.

*

A mindenséggel akarta magát mérni, de csak a mindenességig jutott el.

*

Azt hittük róla, hogy üstökös, és tényleg lezuhant.

*

A festőművész addig mutogatta a képeit, mígnem ráfogták, hogy kép-mutató.

*

Az utánzó íróról kiderült, hogy nem majom.

*

Ismerősöm folyton azzal ijesztget bennünket, hogy ő költő.

*

Az irodalom is lehet ürügy arra, hogy valaki ne írjon semmit.

*

Egynémelyek manapság a dührohamot is vitacikknek nevezik.

*

Egykor halvacsorákon intézték az irodalom ügyeit, de ebből a korból nem maradtak nagy művek, csak nagy szálkák.

*

Kiderült, hogy kis kövér ember is lehet kimagasló alakja irodalmunknak.

*

A nagy emberi dráma azzal kezdődik, hogy az ember reggel felkel.

*

Némely nagy író csak a kis honoráriumokról szeret beszélni.

*

Irodalmunk egyesek szerint gyökértelen, mások szerint csupa gyökér.

*

Csak akkor szabad lázasan alkotni, ha a hőmérő kéznél van.

*

Az a jó író, aki először mondja ki azt, ami másoknak már ezerszer eszébe jutott.

*

Csodát akart szülni az író, s végül három gyereket szült.

*

Az író—olvasó találkozó legsikerültebb formája az, amikor az író otthon ül egyedül és ír.

*

Az író képtelen szembenézni a valósággal, ha az a háta mögött van.

*

Szellemi szeméttel táplálnak bennünket, mégis hizunk.

Szemponatok és egyéb pontok

Pontosan meg tudta mondani, hogyan kell dolgoznunk, aztán tovább pihent.

*

A festék nem oka, hogy manapság sok a kétszínű ember.

*

Az önbírálat nem azt jelenti, hogy csak ön bírálhat.

*

Védeni kellene azokat a műemlékeinket is, amelyek két lábon járnak.

*

A citrom is tönkremegy, ha kifacsarják, mint a citromot.

*

Az emberek és közösségek nehezen találják meg az egymáshoz vezető autótutakat.

*

A naplopók sajnos nem külföldön, hanem itthon dolgoznak.

*

Mindig a fejét tömik az emberiségnek, holott a hasa üres.

*

A társadalmi rétegek közötti távolságokat nem lehet megtenni autóval.

*

Az élcsapat mindig élen jár, olykor a kés élén.

*

Az ember nemcsak termel és fogyaszt, hanem szeret és sír is.

*

Gyöngye pillanataiban a hóhér is szemlesütve végzi munkáját.

*

A forradalom fecsegői nem új világot tárnak fel, hanem új szájakat.

*

Nagy különbség, hogy valaki alkotó része a társadalomnak, vagy csak alkatrésze.

*

Azt hiszed, hogy élsz, közben a másik szobában már eltemettek.

•

Egyesek toronymagasan állnak, mások toronymagasan ülnek fölöttünk.

•

A gyors haladás nagyon koptatja a cipőtalpat.

•

A tisztaság mindinkább csak azoknak az erénye, akik ritkán fürdenek.

•

Gyékénnyel nem szabad egy gyékényen árulni.

•

Ne verekedj azokkal, akiknek nem a harc fontos, hanem a zsákmány.

•

Az a legnagyobb tömegsír, ahol a világ megoldatlan problémái nyugszanak.

•

Az emberek nem vezetőknek születnek, hanem csecsemőknek.

•

Aki azt állítja, hogy egyedül neki van igaza, egyedül ő következetes, egyedül ő haladó — azt egyedül kell hagyni.

•

A vérbeli lázadó szentül hiszi, hogy egy szál gyufával lángba tudja borítani a jéghegyet.

•

Hamis az a képlet, mely szerint a világ csak felelősekből és felelőkből áll.

•

Jaj annak, aki a forradalmi évfordulón csak arra tud visszaemlékezni, hogy mennyit keresett.

•

A hólyagnak csak addig érdemes hízelegni, míg el nem pukkan.

•

Bürokraták fellelhetőek fölöttünk, alattunk, mellettünk és — bennünk.

•

A csüggedés az erőtlenség erőforrása.

•

Aki minden emberbe beleharap, előbb-utóbb húsmérgezést kap.

•

A malacok is malackodnak, de legalább nem adnak ki képeslapot.

•

Ha a szocializmus minden bajt meg tudna szüntetni, nem is lenne szükség szocializmusra.

•

Ma már nyilvánvaló, hogy nemcsak szocialista rend létezik, hanem szocialista rendetlenség is.

•

A háború azért embertelen, mert emberek csinálják.

•

A nemzeti érzést illik megkülönböztetni a nemzetiszínű érzéstől.

Az osztályharcosokról nem mindig tudjuk, hanyadik osztályba járnak.

Fejjel menni a falnak csak akkor érdemes, ha nincs fal.

Ne akard lerombolni a hegyet, ha nem tudod, mi van a hegy mögött.

A pesszimista szerint most kezdődik a világ vége, az optimista szerint most végződik a világ kezdete.

Az ember és a gép bonyolult viszonyára egyesek csak akkor döbbennek rá, amikor először kapnak gumidefektet.

A holdkórosság lám nem betegség többé, hanem természetes állapota az emberiségnek.

Vigyázzunk, nehogy bátraknak kiáltsuk ki azokat, akik mernek hazudni.

Vagy azért drágult meg a hús, mert kevés az állat, vagy azért, mert sok.

Helytelen az, ha osztályösszefogás helyett osztálytársak fognak össze.

A kígyót hiába veszed fel a pártba, ott is marni fog.

Hiába írod zászlódra a legszebb jelszót, ha a tömeg nem tud olvasni.

A fáklyáról kiderült, hogy csak gyufaszál.

Némely elvtárs számára a szocializmus nem cél, hanem célpont.

Amíg van áram, hinnünk kell a fényes jövőben.

A rendszer kitűnő, csak használat előtt fel kell rázni.

A szocialista társadalomban nem illik tőkét kovácsolni valaki ellen.

Parancsra tette, amit tett, de nem tett semmit.

Némely ember egyedül a pocakjával tudja bizonyítani, hogy régi forradalmár.

El kellene érni, hogy ne csak a munkanélküliek szeressenek dolgozni.

Emléktáblával kellene megjelölni egy helyet, ahol nem történt soha semmi.

Rége minden jobb volt — most még jobb.

A rossz gépkocsivezető folyton a kormányt szidja.

Szögesdróttal nem lehet meggyőzni az emberiséget arról, hogy a szögesdrót rossz dolog.

Fogyasztók lettünk mindannyian, de ez semmiképpen sem jelenti, hogy többé nem vagyunk emberek.

Egy követ fújtak, és abból a kőből villát építettek maguknak.

Az öngazgatásban és tánc közben jól vigyázz, mert sose tudhatod, kinek lépsz a tyúkszemére.

A vakmerő újságíróról kiderült, hogy csak vak.

A zsarnokot rendkívül bosszantja az a tény, hogy ő is ember.

Egy ember, aki nem csinál semmit, elhatározta, hogy sztrájkba lép.

Tegnap este otthon egyedül tüntetést rendeztem magam ellen.

Egy halvacsorán a nagy halak megállapították, hogy a kis halakban sok a szálla.

A nemzeti hagyományok közül némely ember csak a lustaságot őrizte meg.

Hason csúszva lehet a legkönnyebben felmászni az uborkafára.

Az halad előre a leggyorsabban, akit kergetnek.

Ostorozni kell a rendet, de az ostorokat is.

Az öregek nem annyira az állásukat, inkább a reumájukat szeretnék átadni a fiataloknak.

A tanulságot egyesek az ember fizetéséből vonják le.

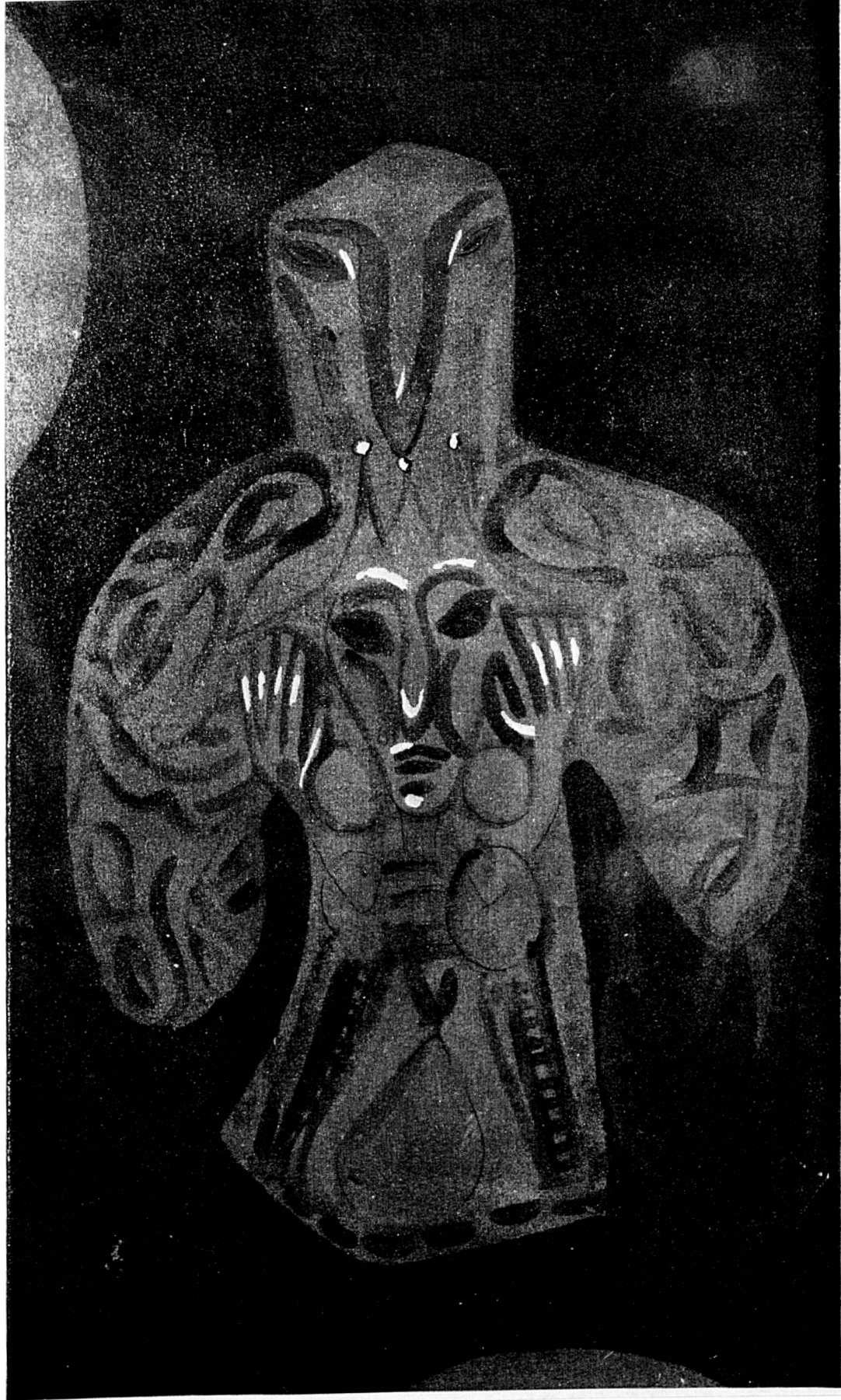
Háromszor kukorékolt a kakas, aztán levágták.

A döglött oroszlán még mindig tiszteletreméltóbb, mint az eleven kukac.

Nyelvelésében is él a nemzet.

A patikusok örömmel észlelik, hogy közéletünkben mind több idegcsillapítóra van szükség.

Az ifjú lázadók megszépítik az egykori lázadók öregkorát.

Némelyeknek szemet szúr, hogy az emberiség még mindig felülről szagolja az ibolyát.

•

A nagy időknek ő mindig csak tanúja akart lenni, nehogy vádlott legyen.

•

Ha te már csak pattintani tudsz, engedd robbantani a fiatalokat.

•

Valamikor összeesküvést forraltunk, most feketekávé.

•

Új megvilágításban a probléma olykor egészen sötétté válik.

•

A koldusbot és a sétatálca közeli rokonok.

•

Némely főnök a problémákat csak általában érinti, a titkárnőt konkrétan.

•

A tőke már csak azért is gyűlöletes, mert hiányzik.

•

A közélet is végződhet közhalállal.

•

Manapság némely pártnak is fáj minden tagja.

•

Az emberevő is lelkes tagja a fogyasztók társadalmának.

•

Ne csodálkozzunk azon, hogy a kanáltulajdonosok nem kedvelik a vilatulajdonosokat.

•

Üléseinkre az jellemző, hogy egyesek igazoltan hiányoznak, mások pedig igazolatlanul jelen vannak.

•

Bármilyen drága a hús, mindenki süti a maga pecsenyéjét.

•

Igen veszélyesek azok a közismert tények, amelyek nem közismertek és nem is tények.

•

A lázadó napja rendszerint aszpirinnal végződik.

•

Az ember hiába próbál fejebb jutni a számárlétrán, ha fent már tele van szamarakkal.

•

APOTEÓZIS

Recitativo

DEAK FERENC

I. tétel: Szikra
 Kék páriák csoportja
 Fehér páriák csoportja
 Vörös páriák csoportja
 Felsőgek csoportja (hangszóróból)
 A Vak erő csoportja
 Az eszme megtestesítői
 Szikra

II. tétel: Métély
 A páriák mindhárom csoportja,
 A Vak Erő csoportja
 Az Eszme megtestesítői
 Szikra
 Métély

III. tétel: Az Ember
 A páriák mindhárom csoportja
 Az Eszme megtestesítői
 Az Ember

IV. tétel: A páriák próbatétele, avagy: a vértanúk
 A páriák mindhárom csoportja
 Az Eszme megtestesítői
 Anya

V. tétel: Élők és holtak
 Páriák mindhárom csoportja
 Az Eszme megtestesítői
 Anya

VI. tétel: Csaták
 A páriák mindhárom csoportja
 Az Eszme képviselői
 Ifjak
 Munkások
 Az Ember

Kék 1.: I. tétel: Szikra
 Avas, penészes tárnáid,
 ember, életre,

de halálra se visszhangoznak már.
 Botorkálj gondolataid
 pusztáin,
 ereszkedj le
 tested csatornáiba,
 szólaltasd meg
 zsigereid ocsmány zenéjét,
 a savas-lúgos
 barlangjaidat
 járd végig vakon.

(rövid csend, kuvik)

- Fehér I.:** Petéből ösöd
 kikeltett,
 s mert a
 nemzedéke vagy:
 nem választhattad őt...
- Vörös I.:** Hova rakott le,
 vermeknek ajándéka,
 néma nyiroknak áldozata,
 fekete szeleknek táncosa —
 Te!?
- Fehér II.:** Pállott ujjaid hegyén
 Ott még a vörös permet:
 fele ereidből termett,
 fele idegen...
 Háborúztál is!
 Láttál húst,
 húst,
 frissen mészároltat
 és láttál
 feldúltan
 ezer ápolt kertet.
- Kék III.:** Elkékölsz, remegsz:
 ordítani se tudsz már.
 Ezt a gyermeket
 te meg nem szülsz —
 veled együtt a kor
 őt is elvetéli.

(kuvik)

- Vörös II.:** Veled együtt:
 Tizenkilenc
 tizenkilenc.
- Vörös III.:** Kormos koronájú
- Fehér III.:** Eperszín dolmányú
- Kék I.:** Szederjes ajakú
- Vörös I.:** Vastöltött bokájú
- Fehér I.:** Ólomfogazatú
- Kék III.:** Acélbordázatú

Kék II.: Hollóröptű,
hollótollazatú
Fehér II.: Kaszálgató kegyenc
Vörös I.: Tizenkilenc
tizenkilenc

(katonazene)

Fehér I.: Tudok a fényről

(csend)

Vörös III.: Kormos koronájú
Fehér III.: Eperszín dolmányú
Kék I.: Szederjes ajakú
Fehér I.: (főlkiált)
Tudok a fényről!
Kék III.: Acélbordázatú
Kék II.: Hollóröptű, hollótollazatú
Fehér I.: (főlordít)
Tudok a fényről!!

(csend)

A mocsarak alatt
valahol
a kőszáló bűzön túl,
túl a kerteken,
az el nem fogyasztott mérgen,
a nem csókolt szeretőn,
a láttatlan gyermekén,
a bakafegyelmen
és főbelövetéseken túl —
én
tudok a fényről.
Szemem nem látta,
bőröm nem itta,
fogam nem villogtatta,
hajam nem rejtegette,
de tudok róla.

Vörös III.: Kormos koronájú,
Fehér III.: Eperszín dolmányú,
Kék I.: Szederjes ajakú,
Vörös I.: Vastöltött bokájú,
Fehér I.: Gyöngyforgács!

(hirtelen csend)

Itt a tenyeremben!
Üstökös gyalulta
ránk a végtelenből!
Fény! Fény! Fény!

(csengő hangeffektusa)

Vörös I.: *(fölvesszi a szöveget)*
 Tudok róla.
 Járt már,
 járt vak szememben,
 volt itt
 ebben a veremben.
 Előbb gyöngyházzsín,
 aztán patyolatfehér . . .

Fehér I.: Szavaim gyapjújában
 védem, melengetem!

Vörös I.: Ököllel nem nyitod,
 kapuját.
 Még nem nyitod
 se gyémántkemény
 zárját-závárzatát.

Kék I.: Tudom én is:
 Erőszak megöli

Kék II.: Erőszak taglózza

Kék III.: Leheletem házában
 van a nyoszolyája

**Vörösek
 kórusa:** Törd ketté
 háncsát
 szabadon!
 Kérd vissza
 mécsed,
 hatalom!
 Pikkelyét
 szórd szét,
 szanaszét!
 Szép szemét
 óvd meg
 lesből
 nyilazóktól!

**Kékek
 és vörösek**

kórusa: A kor el nem vetélhet
 se téged,
 se fényes gyermeked!
 Láng vizében fürösztí,
 edzi meg
 a páriák népe
 friss értelmeket.

Mindhármas

kórusa: Sarjad a vetés lábatok alatt,
 a parázs-mag lassan megdagad.
 Sziklahantok tarkója elpattan, megreped;
 várjad, világ, az új aratókat!

(csend — erős, velőig ható hangeffektus)

Szikra: Mekkora az út
 a gyökértől az égit?

Hajszálerekben miként
 lüktet az áram
 s hogyan perzsel
 a vörös szín,
 ha tenyérbe öntik?

(rövid szünet)

Pattan a rugó,
 s mit rákapcsoltak
 tehetetlen,
 lehanyatlík,
 bele az űrbe

(rövid szünet)

A szikra nem féreg,
 hogy lassan eméssze meg
 a lomha anyagot!
 A szikra
 idegről pattan el;
 kemény vetése a tűznek.

(kezdődik az Eszme kísérőzenéje)

Epidermiszeden
 millió árokban:
 a pórusokban
 gránát forog,
 sistereg,
 emelgeti farát
 e fene rúgós ló!

(az Eszme zenéje előtérbe jön)

Csak az Eszme hiányzik még,
 hogy hasadjon
 a rothadt kelme
 e hatalmas testről!

(az Eszme zenéje)

Páriák

kórusa:

Szikra!

Szikra:

Érdemetek vagyok.

Páriák

kórusa:

Szikra!

Szikra:

Csak Szikra!

Páriák

kórusa:

Térben, időben a miénk.

Szikra:

**Vár a robbanóanyag,
 vár, mint a részeg szerető!
 Vár, hogy szétlökjem
 az anyag szövetségét**

Induljak?
Menjek?
Tétovák tétovája!!

Feleségek
csoportja: Tűz!

(sortűz)

Fehér III.: (megtörve, bizalmatlanul)

Ki látta a fényt?

Fehér I.: Én

Vörös I.: Mintha láttam volna.

Kék I.: Egy pillanatra csupán
két sortűz között.

Szikra: (elkeseredetten)

Vegyél föl a sárból,
vegyél magadhoz,
míg el nem veszited
a hangod,
míg össze nem téveszted
az irányokat,
míg izmaidban még
ott a tűz reflexe,
vegyél,
vegyél fel, míg Szikra vagyok a szemedben.

II. tétel: Métély

Erő III.: Szép!

Fehér III.: Én azért
nem tagadhatom le:
az üstökös itt van
a homlokomon.

A vak erő
csoportja:

A pánt ereszt,
a lényeg elszivárog.

Szikra: Romra szálljak?
Holló nem vagyok!
Virágra?

Lepke sem vagyok:
Hova szálljak?
Hol bújjak meg?
A lelketek csenevész bokraiban

Fehér I.: A pillanatot vártuk.
Azt az igazit,
amikor az ember megérett
saját gyarlóságára
és erejére.
A pillanatot,
amikor már nem áll ellen
benne a vére.

(az Eszme zenéje)
(ágyúdörgés)

Szikra: Varsó!!!
 A robbanóanyag,
 a kihasználatlan,
 az elfelejtett!
 Most nézzetek
 szembe vele,
 most reped a föld
 alattatok.
 Most zsidbad el
 az agy,
 s harap
 a szabadon kószáló eb,
 a négylábú harag.
 Töröld az ingadozókat,
 hasítsd le
 szófogadatlan
 karodat!

(ismét fülsértő, agyat átjáró hangeffektus)

III. tétel: Az ember

(Csend. Akkor Tito beszél. Figyelem: igaz, hogy a harmincnyolcas évről van szó, de az ő hangját halljuk. Utólag pontosan beleépíteni egy olyan részletet, ahol a Párt segítségéről beszél.)

**Páriák
 kórusa:** Föld!
 Tenyészet földje!
 Levegő!
 Kártékonyok tere!
 Ezért:
 mozgasd meg a köveket:
 a csillámot, palát, gránitot,
 motozd meg
 az erdők lombját,
 cédrusok zöldfekete
 gyászát kémleld,
 a folyó kanyarját kövesd,
 törd ketté a kapott falatot,
 virrasszad éjszakákon át
 a dögöket;
 most mindenből kikel
 ellened a gyűlölet.
 Ez a pillanat,
 ez a perc
 meg nem ismétелhető,
 mire aludnál rá egyet,
 elfut öt emberöltő.

Vörös III.: Vállaid hidak pillére,
 tested vad áram öleli,
 szemed jeleiből
 az egész teremtés ért.

Fehér II.: Nem ittál,
ne tántorogj!
Tenyeredből
gyermekek s őzek,
ha enni, inni kérnek,
jegyezd meg:
ők még
senkitől se félnek.

(Figyelem: most kezdődik a nagy készülődés. Dramaturgiai megoldásban is kiemelni ezt a nagy események előtti intim, de feszültséggel teli készülődést.)

Kék I.: Vánkosom?
Vánkosom sose volt;
állva aludtam,
akár az erdő,
vagy a mének,
körmöm gyöngyházzsín ajtaját
azért feltépték.
Tarkómat
jéggel zúzták,
fogaim kerítését
lábbal döngették.
S én most hazatérek.
Nekem haza kell térnem,
mert tudom hogy énekel
a néma
az elnémított lélek.

Kék II.: Hírét találok
az ősznek ablakomban,
hírét a szüretnek
s hogy a család otthon
várna,
de fél
ahogyan kedveseink
nem magukért félnek.
Hírét az ősznek:
ahogy visszafordul,
akár a madár:
délnek.

Fehér I.: Este van,
s ilyenkor
már mindenki a holnapra készül.
Matat a mama,
készít ezt-azt —
így van ez máshol —,
s a gyermek ásít,
az öccs szeme tágul;
benne a képzelet
s a maradók irigysége.
Igen: így van ez máshol,
de én egyedül vagyok,
üres falak közt

nincs mit csomagolnom,
 nekem már megérkezett a holnap.
 Felkelek,
 s megyek neki,
 neki a fekete
 a fekete lucskos
 őszi szélnek.

Vörös I.: Intézem, amit lehet:
 az újszülött lányomnak
 valahonnan tejet...
 Mert elapaszt
 minden forrás,
 és szíve az anyának.
 Intézek még valamit:
 ragasztót, ha jönnek a legyek.
 Mert százával jönnek,
 tudom,
 a legyek!

Fehér III.: Egy szippantásnyi
 és szám nedvétől kialszik a tűz,
 végigégett még egy...
 Csak úgy:
 egy a sok százból.
 Komolyan,
 nem gondolok semmi másra,
 arra se,
 hogy ez volt az utolsó.
 Csupán, hogy ez
 egy a sok százból.
 Most eldobom,
 lehet, hogy rá se lépek,
 ne gondoljam,
 hogy kialudt végleg —
 hátha ég, ott valahol
 a lelkében.
 Nem, én semmi másra
 nem gondoltam.
 Komolyan!
 Mert nem félek,
 mert igazán félek!

*(Repülőzűgás erősödik. Ismét egy részlet Tito beszédéből,
 méghozzá olyan, ahol az ország védelméről van szó. Bombák
 hullanak, Belgrád, 1940. április 6.)*

Páriák
 kórusa: Foglalkoztatok mindennel,
 sertéskereskedéssel
 és emberélettel,
 és emberélettel
 foglalkoztatok ti,
 felségesek!

(bombák, sírás-rívás, zűrzavar)

Fehér III.: Százezer részre pattan most az anyag,
lelkét, velejét a korom befedi,
céltudatosan lapul meg a sejtben
a nyirok,
a szem holtában is félti a *Napot*,
s az ég asztaláról a kristályt leszedi,
mert másznak már
az ízelt lábú vad rovarok.
Értelem!
Mekkora kisülés esett vonalaidon,
mert:
egyetlen biztosíték épen nem maradt.

IV. tétel: A vértanúk
(zenei átmenet, menetelés, csend)

Vörös I.: Nézed?
Nézzed!
Tágra meredt szemmel
nézd ezt,
figyeld, ahogy homlokomon párát ver a kín.
Nézzed!
Ezt az egyet megteheted:
én helyetted állok talpra,
és helyetted lélegzek elfulladva,
és gyomromban csak az ólom,
amit érted és helyetted is
kaptam.

(főlordít)

Én tehelyetted!!!
Te moziba még
vagy a ligetbe,
és hallgatod,
hogyan csicseregnek
az éj madarai.
De én helyetted
most gyilkos jánosbogarakat lesek,
ahogy elzúgnak fejem felett

(főlordít)

Én tehelyetted is gyilkolok,
mert *én itt* vagyok még
s te már rég ezen túl.
Mekkora szerencse,
hogy találkoztunk,

(csendben)

de helyettem te
semmit ne tegyél.
Soha semmit,

mert a szabadság
minden más, csak
nem romantika.

(lövés)

Fehér I.: Hogy változnak a mércék,
s az érdemekből hogyan lesz holnap titkolnivaló.
Az ember páfrányokon csörtet át,
aztán később
visszajön érte,
s dísznövényként
vázába rakja.

Vagy:

várod, hogy a hold fölvilanjon,
fegyveredből akkor kiöntöd a tüzet,
aztán később visszajössz,
és eszedbe jut róla
— a holdvilágról —,
hogy fiatal vagy.

Kék: II.: Boldogsul-e valahogy, kisleány?
Anyádnak mindkét keze oda . . .
Fogódz a tárgyakra,
s lassan lépés lépés után:
menni fog.
Mert járnai én már nem taníthatlak,
bátyád, nénéd nincs,
se szomszéd, se jó idegen,
csak a tárgyak maradtak,
kapaszkodj meg,
és tanulj meg járni, járni! Kisleány.

(lövés)

Vörös III.: Csak a pillanat
Ez.
Épp most várom be,
és utána zárul a pillám kapuja.
Ez a határ,
mely a kettő közt van,
s mely oly rövid,
szűk,
iszonyatosan egyforma,
s ebből az a folyamatosság:
a *tervek* és a *kész tettek*.
A kettő közt találsz meg majd,
ahogy megrekedtem,
s a hang,
amely félig elröppent —
ki tudja hova,
a másik fele
valahol a tudómban maradt.
Csak ez a pillanat,
amit most az *életért* állítanak be

szolgának.
 De nem lehet,
 értsd meg, hogy nem lehet.
 Ennél több is van
 az emberben.
 Fene tudja, mi.
 Előbb volt,
 mint ez a perc,
 később,
 mint a következő.
 Ne haragudj,
 hogy butaságokat beszélek,
 de így van ez,
 mikor a pillanat pórázon tart,
 s csak azt mondhatom,
 amit megenged.
 Szeretném,
 ha nálam lenne a fényképed,
 De ne gondoldj semmi rosszra,
 ó, igazán ne!
 Mert boldogan mondhatom,
 hogy én
 ebben a másodpercben még
 él...

(lövés)
 (Eszme zenéje)

Anya: Én tudom.
 Az erőszakkal szemben
 nincs párbeszéd.
 Kezedben virág, könyv
 vagy a piaci kosár,
 és ő odaáll eléd.
 És... nincs párbeszéd.
 Csak azért nem mondok
 semmit most
 se gyermekemről,
 se háborúról,
 se igazságról,
 se kegyelemről.
 Én már megmondtam mindent.
 Se bennem,
 se kívülem
 semmi gyanú,
 közönséges léghiány —
 azon túl,
 hogy értelmem
 nem szenved semmiféle kórtól.
 Jön a kegyetlen gyalu:
 serceg, sziszeg alatta az anyag.
 Tudom már, mi lesz belőle.
 Azt is tudom,
 kinek dolgozik serényen a mester.

A szög mellett aztán,
 ha leszögezik,
 a deszka kissé megreped.
 Vagy ha csomós a fa:
 lepattan egy darabka.
 Ezen aggódok most lám:
 a deszka anyagán.
 Később még megfeddem magam,
 egy anya ilyen ne tegyen
 se békében,
 se háborúban.
 Főleg, ha tudja,
 mint én:
 hogy az erőszakkal
 nincs párbeszéd.
 Csak erőszak van,
 és marad benned
 egy csúnya nagy lék,
 mikor eltemeted a fiad.

V. tétel: Élők és holtak
(harsonák jelzik a szabadságot)

Kék I.: Megvirradt, és én
 mintha végleg elfeledtem volna:
 mi a mosoly.
 Egyszerűen:
 hiányzik izmaim,
 idegeim szövetekéből;
 pedig az öröm végtelen.
 Érzem, hogy nálamnál
 ezerszer nagyobb,
 hogy elveszek benne,
 mert a Nap szemében
 szeplőnek is kicsi vagyok.
 Bocsássatok meg,
 ha éjjelenként néha
 riadtan fölugrok,
 ha esténként
 leselkedve járom
 csendes utcáitok;
 a testem már megérkezett,
 de az ösztön,
 az leragadt.
 Ez is olyan,
 mint a mosoly:
 hiányzik a lazaság
 a szívből is.
 Ti maradjatok csak,
 maradjatok őrhelyeiteken.
 Ami hiányzik nektek —
 százszor úgy énnékem.

Fehér III.: Ballangók járnak utamat újra.
 Viszi a szél, és görög a végtelenbe.

Szeretnék szép és okos —
tudós szavakkal bánni most,
de ügyetlen
és bátortalan még a dadogásom is.
Rászállt valami szóches madár
a lényegemre.

Vörös I.: Ha találtok valahol
egy rozsdás tűt s egy
darabka cérnát,
tudjátok-e majd,
mit kell foltozni legelőbb,
mert én nem tudom;
körülottem rongyos már a levegő is...
Akinek keze van,
helyettem is parolázzon
cimborákkal, rokonokkal.
Akinek szeme van:
könnyezzen
a viziontlátás öröme,
akinek lába van:
táncoljon —

Vörös III.: Ne, ne vágj neki a folyónak!
Jege reped már a gondolattól is.
Maradj a túlparton,
mi elegen vagyunk itt — holtak —
lenn a mélyben.
Te maradj a túlparton
értünk cserében.

Kék II.: Miért
káprázik a szemem?
A szem,
amely már rég nem lát —
mégis:
mintha millió színes éke lenne
a hegyeknek,
csillog és csilingel a völgy,
akár egy köddel telt pohár, úgy ébred
hajnalonként.
Es ezen túl:
az a csend, amiből
a ti csöppségeitek születnek...
Nem értem, miért a szemrchányás,
halottnak lenni,
gondoljátok,
komótosabb.

(gitárszólo)

Fehér I.: Egyetlen szárnyékban tízen,
talán még tetvesen is,
de tízen egy szárnyékban, és együtt.
Én nem kívánom, hogy rám bárki is emlékezzék,
csak arra gondoltam:
hogyan ez az igazi élet,

így már lehet kezdeni:
 ... (?) tetvesen, egy földél alatt,
 ha jön a vihar.

(gitárszóló, az Eszme zenéje váltja fel) (Figyelem: ez a néhány sor a legkomolyabb, a legmegfontoltabb válasz és buzdítás a letargikus hősök számára, és ezt csak az Anya tudja elmondani, lassan, megfontoltan, de áthatón.)

Anya: Ha vak volnék, világtalan,
 én akkor is tudnám az utakat.
 Élő emberek útját tudnám!
 És érteném a törpe szavakat,
 meg az óriásokat is,
 ha süket lennék
 és ha néma lennék,
 én most himnuszokat
 meg költeményeket
 meg vad nótákat sikeríténék!
 De se vak,
 se süket,
 de néma se vagyok —
 így hát eget-földet megrázóan
 HALLGATOK,

(a munka dala jön be)
 VI. tétel: Csaták

Ifjak: Tudunk a fényről,
 a szikráról,
 tudunk ezer szikráról!!!

Páriák: *(harcosok)*
 Beszéljünk csendben
 az eredőkről.
 Csendben
 a gyökerekről.
 Halkan, tisztelettel
 a véres ékezetéről,
 szilánkokról
 és érdemeikről.

Munkások: Zakatoljunk
 a kerékről
 a lendítőről,
 ahogy forog
 és az acélról,
 ahogy morzsolódik,
 ahogy ropog.

Ifjak: Klcsit hiú aggokkal
 parkban ülni,
 utazni száz kilométereket,
 és egyetlen szavuk sincs
 a véletlenről.
 Élceldni önmagunk számára.

Kertekről körmölni
 jelentést a kertésznek,
 húsról a hentesnek,
 virágról az alatta nyugvó
 megboldogultnak.
 Becsülettel —
 egy lépéssel odébb megyünk.
 Bocsánat.
 Azért még
 se Senecát,
 se Marxot nem tagadjuk.
 Törvényeikben nekik
 magunkat megadjuk.
 De becsülettel —
 egy lépéssel odébb megyünk.
 Bocsánat.

Munkások: Közelebb jött a gép,
 s ha lélegzik,
 lúgos szavakat ad kölcsön,
 aztán a percenttel együtt
 holnap visszakeri.
 Tisztán: veled együtt.
 Elvégre valamiből
 meg kell a gépnek élni.
 Ezért a frázisokat zabálja,
 és a műszak nyelvét beszéli.

Harcosok: A rendről van szó
 s a számadásról,
 mit egyenként senkitől se kértünk.
 Matematika az egész.
 Rétegről rétegre ugyanaz.
 A mozdulás lehetőségét
 vegyészek elemzik,
 mert egy grammot,
 egy miligrammot le nem adunk
 az értékéből.
 Ez a mi tudományunk,
 s ha konokul szavatoljuk a sikert,
 nem csoda,
 mi bátorságért
 és tanácsért
 temetőkhöz járunk.

Ifjak: Mikor ti ifjak voltatok,
 meg később már —
 megvolt a történelmi
 nagy-nagy szelekció.
 Mi vállalnánk,
 felelősséggel vállalnánk a miénk,
 de ne legyen aztán
 vaklárma, riadó.
 Most — bocsánat:
 egy lépéssel tovább megyünk.
 Várnak bennünket,

igazán várnak —
a srácok.

(Beat-zene. Lassan elhalkul. Ismét Tito beszél a Párt egységeről, a fiatalokról, két mondat az egész, visszhangosan megismétlődik, s ebbe épül a zárózene.)

EUSTACHIUS

BRASNYO ISTVÁN

Nem úgy jövünk most már
a vadászatokból, mint azokban
az időkben — a kíséret száma
manapság érezhetően megcsappan,
s a kalpagokról lemarad
a daru- vagy kócsagtoll is,
(ó,
a hosszú ívben aláhulló strucc toll!)
bíbic-, ritkábban nádiverébszárny
van a szalag mögött —
de mindenki zergetollat akar
már az első látásra
és hajlott karimájú epezöld kalapot;
nők többé nem vesznek részt
semmiféle vadászon,
mintha kivestek volna
a világból e karcsú lovasok:
a férfiak viszont idegesek —
a zsákmány általában semmiség.
Inkább Eustachiust választjuk
ma, Eustachiust, a római,
mint Hubertust, a főpapot.
Nincs mit gondolkozni,
egy pillanat sem kell töprengésre,
hiszen megszokhattuk;
igen, Eustachius az,
az elemzések mutatják,
ő az, aki megfelel:
gyilkos, fenekedő, római —
és nem, mint legtöbbször gondolnák,
Hubertus, a pap.
Bár sok mindenben megegyeznek
főleg napjainkban,
amikor a földből kiásott krumpli is,
mondja a statisztika,
leginkább fenevadat formáz
— zárt szemekkel, karcsún, s egy
polip nyúlánkságával —,
kisebb számban baktert,
dárdavetőt, Vénuszt.

És a szakácsok hámozókéssel
 a kezükben kérdőíveket töltenek ki,
 miközben hatalmas
 vadászatokról álmodoznak
 — vadászat e fenevadakra —
 a savanyú krumplisaláta felett,
 a csodáról pedig, mely
 akkor esett, egyformán hamisan
 nyilatkoznak
 mindegyik újságnak, agyafúrtnak,
 bár egy madarász helyét meg
 nem állnák, nem hajthatnak fel
 vaddisznót, míg zsírral öntözik
 a sertésbordát,
 megszeppenve és gyáván.
 A csoda — vallják a szakácsok —
 szombati napon történt;
 a régi naptár szerint és pontosabban
 előbb
 tizenhárom nappal
 (a gregoriánus naptár szerint
 viszont épp szombaton),
 miképp az imperátorokat és
 mind a vértanúkat
 valójában legalább tizenhárom nappal
 később gyilkolták meg, ha józan
 ésszel utánaszámolunk.
 C. I. Caesart például
 mai idő szerint
 március huszonnyolcadikán
 délben, a szenátusban,
 ebédszünet alatt, amikor
 a szenátorok ebédelni mentek
 és a rokkantak elhagyták a Forumot,
 ő viszont, Caesar,
 épp az állampénztár felé iparkodott:
 sohasem fogjuk megtudni,
 mily fortélyos szándék vezérelte.
 (De a csoda, amaz,
 és jóval utóbb, természetesen
 áll. Még ha a szakácsok
 idővel ütik el az időt
 a kérdőívek felett,
 rosszal tetézve a rosszat,
 akkor is.)
 Miért nem arról szólnak, ha már
 oly pontosan emlékeznek,
 mi történt ott, azon az éjszakán,
 a tisztisátrak között,
 a centuriók fűtött, cippzáros
 sátra előtt,
 ha már oly pontosan emlékeznek?
 Épp ezért esik választásunk
 az egyik őrszemre, Eustachiusra

név szerint,
 civis romanus,
 ma szent
 (jelvényei: sörényes sisak,
 kopja és rövid pengéjű
 római kard vagy ökörfej),
 aki állítólag a szarvast látta
 és a teljes elsötétítés ellenére
 sem ejtette el
 a szarvast fényforrással agancsai közt,
 hanem életére tört a hadnak
 s az ikrek anyjának (szürke farkas),
 ostoba élményeit szeltében
 mesélte; a bordélyban
 katonáknak s tiszteknek,
 míg a tyrannus (a harminc
 tyrannus egyike) fülébe nem jutott
 (uralkodott harminchat napot
 kitűnő besúgók segítségével),
 akkor szurokkal leöntötte
 és elégette magát.
 Nevezzük ezt ma, amin átesett,
 jobb híján keresztségnek.
 Mjért nem erről szólnak
 a szakácsok és a dietetikusok,
 és közben vajon miért
 sápadoznak a kicsi kukták
 a történelem színpadán,
 oly sűrűn pillogatva
 a káposztafőzelékbe?
 De miképp lett akkor vadász
 ez a hős, ahogy a szakácsok
 ezt ma állítják, míg
 pincebogarakat csapdosnak
 a krumplis- és liszteszsákok alatt,
 amíg körmüket rágják,
 a hajszálat a levesből eltávolítják,
 vagy fejükön
 helyrebillentik a félrecsúszott
 fehér főveget?
 Miképp változtatni a tényeken,
 ha az eseményeket másképp nem
 lehet elodázni,
 se megnyugtatni
 a nyughatatlan kedélyeket;
 a spanyol szakács — mondja
 a főszakács, s rá figyelni kell,
 ha az étlapba beleszól,
 ha új receptet kreál —,
 az, akít ott láthatnak, ni, aki
 zöldborsóval foglalatoskodik,
 különben is írja a homlokán:
 cook spains,
 nos hát az egy ízben

marihuanacsempészésért és a vendégek
ételébe adagolásáért
már ült;
nyilatkozatát tehát nem szabad
figyelembe venni,
legalábbis annak a kornak nem,
mely mindig
hálásnak mutatkozott és híve volt
a tarka vagy színehagyott
igazságoknak:
az az ember mindig hazudik,
a holtak vallomásával is
visszaélne, közben
állandóan eltolja receptjeit.
Ítéld meg, kérem,
mit főz ez az ember,
semmi jót — pedig minduntalan
a körmére nézek.
Ezért esik ma válaszlásunk
a szakácsok útmutatása szerint
inkább Eustachiusra, a rómaina,
mint Hubertusra, a papra.
De a hírek
ma már mind köztulajdon,
a hírek már nem hazudnak:
önkiszolgáló boltban vásárolt
vadászfegyverrel ki-ki
nyugodtan lövöldözhet söréttel,
borsószemmel vagy bükkönymaggal
galambra, lóra, sasra,
fúvócsővel autóbust ejtethet el,
hátuljukra érzékenyek leginkább,
mert törvényes a szertelen
kicsapongás, garázdaság, miképpen
büntetendő a halál, tanúk
rá a megcsonkított holttestek.
Úgy ám, sárga futamokat játszanak
utcaszerte a vak hegedűsök
gépkocsiknak meg azoknak,
akiknek ilyesmi még kedvére van,
akiket hovatovább érdekelnek
a tisztí fúvoszenekarok.
Madárvonulás északra, délre,
egyre több hús van kilátásban,
egyre jobb étvágy,
falástól csüggeteg szemek
pillantása az égen elporzó
rajok után,
Eustachius vagy Hubertus
jelvényével vagy anélkül,
kalapban,
főleg napjainkban,
amikor a földből kiásott krumpli is,
mondja a statisztika,

leginkább fenevadat formáz
— zárt szemekkel, karcsún s egy
polip nyúlánkságával —,
kisebb számban baktert,
dárdavetőt, Vénuszt. —
És a szakácsok hámozókéssel
a kezükben kérdőíveket töltenek ki,
miközben hatalmas
vadászatokról álmodoznak
— vadászat e fenevadakra —
a savanyú krumplisaláta felett.
És nem tudják a szakácsok,
hogyan nem úgy jövünk most már
a vadászatokról.
Eustachius alibit keres,
Eustachius a nyomozók előtt
sietve elinal.
Eustachiusra vadásznak.

KILENC FESTMÉNY

FULÖP GABOR

emil nolde: a citromliget

színei mintha szélben
hajószáslók lengenének felém
vihart jelezve

alakjai bebújnak csobogó
szemgolyóm mögé s ott
nevetve tekéznek könnyeimmel

bűnös gondolatok
max beckmann: vándorcirkusz c.
festményének szemlélése közben

a nagy fejű törpeember
szívesen kelyhedve vetné
sárga lámpását te asszony

de éberem ügyelnek rád
egy mord állatszélidítő
meg újságba bújó férjed

(gyereked létrán mászik fel
a hóhértorony poklába)

oscar kokoschka: veronika kendője

melleid közül kifolyik a nap
bordáid viczorítanak
az öled vörös

krisztusod fejeről csöpög a vér
szálkás fakeresztben
az arca vörös

henri rousseau: az álom

buja őserdőben narancsfa
rajta galamb
óriási virágok közt
riadt tigrisszemek

döfnek ki a képből
meg a kerek mellű
meztelen lány felé

csillogó szemmel fuvolázik egy néger
a fák mögött elefánt rejtőzik
fölötte pedig fehér a holdkorong

kurt seligmann: a sabbath kísértetei

mindig ilyen
veszett nyihogást
álmodtam sírszomszédomnak

de hát végül is
egy kriptában az embernek
már úgyis mindegy

asszociációk
salvador dali: az égő zsiráf
c. festményére

véres a kezetek
ó bűnös asszonyok
fiókocskáitokba rejtettétek

a hullák testrészeit
gyűjtsátok fel
a másik szemtanút is

odilon redon: vörös tövisek

kusza töviseid
ajkamba döfnek
lebegő alakod

gyengéden megkarcol
sötétkék háttérre
ömlik szét szemem

hans arp: alakzat

visongó
ondóficam
ég

és
halál
között

marc chagall: kettősképmás borospohárral

lehunyom véreres szemem
koccintsunk halkán
amíg lábam a folyóba dobom

küklopsz-menyasszonyom
legyezője nadrágomba csusszan
e részeg reggelen

LENG

JUNG KAROLY

LENG

Tölcsérben repedt mondatok.
A táj rendhagyó szintaxis.
Tölgyfában évek, puszkagolyó.

De repedt mondatokban puszkagolyó.
Szavak romhalmaza leng.
Tölcsérben tölgykorona.
A szó aljában nehéz kövek.

Korban idegen tárgy.
A szó egymagában. Leng.
A szintaxis hervadó virágként.
A szó a szavak romhalmazán.
Kövön a szó. Leng.

AZ

Gyávaság.
A lovad kilőtték.
Közél pattant az ideg.

Se kardod, se páncélod.

NEM AZ, TÉVEDES

A fal. Ha igaz. Nyomok.
Kezdések, indítások.
Gyötrelmes időszakok fala.

Az illető. Az áldozat.
Síkos léghuzat. Szervek.
Szervek nyoma.

Nagy Kassák-plakát.
Teátrális, pikturális nyugalom.
Honnan a Kassák-plakát?

Sváb írómappa. Lopott dolog.
Iktatószámok. Vádiratok.
Kint hangos oszlopok.

S a végén. A statárium.
Önmagunk önkéntes statárium.
Meg a kövek. Ha indulnak.
Felénk a kövek. Maguktól.

Bár alig léptünk.
El sem indultunk.

PART

A folyópart.
Nincs is itt folyópart.

Lénynek semmi nyoma.
Kétes lábnyomok.

Egyetlen meredek ívben
Kiröppen egy tárgy.

Mégis,
Ívelést a madaraktól kellene.
Kellott volna.

Part. Part?

UTÁN

A hősök elszéledtek.
Nyomukban leng a jóhír.
Fejük felett üres zeneszó,
Markukban ezüst csörren,
— némelyikében csak rézgaras —,
S szívükben iszonyatos a csönd.

A lovas katonára,
Netán, ha arra haladna,
Átkot mondanak.

Igaz, lovas ritkán üget erre.
Hacsak nem a spanyol.

BARANYA

Fű. Kő. Talán téglák.
Arasznyira talán
Érem. Római ónkupa.
Még itt ülök,
S ha neszt hallok,
Mintha kemény léptű
Zsoldosok vonulnak.

Alattam repülő köröz.
Alattam,
Mint ahogy — ki is? —
Tán egy kínai mondta,
Miközben kezében,
Egy pillanatra,
Megállt a tusba mártott
Ecset.

Alattam a táj,
Fölöttem a dombok,
Magam a domboldalon,
Az ember, bár sokszor
Nyomait eltünteté,
Itt járt, itt jár.

A szél füveket mozdít,
A láp felől madárszó,
Alattam arasznyira
Érem. Talán római ónkupa.
Az ember nyoma,
Bár sokszor eltünteté,
Eltörölhetetlen.

Eltörölhetetlen.

FÁK, ÉGIG

Fák, éig. Kopják.
Alig arasznyira,
A sisak fölé.
Vagy magasabbra,
Sóhajjal megtoldva.
Mekkora árnyak.

Mégis elvésznek.
Istenem,
Mekkora árnyak.

De mire alkonyodik,
Mi sem marad.

Fák, éig. Igen.
Fák égnék szembe.
Rejtekből
Negatív lombosodás.

BARANYA II.

Fordul a lankás,
A dombhát leomlik.
Mint a homokszemek,
Minden leperreg.

Idő és szavak.
Mint a könnyű pára,
Leng a szomorúság.

PART II.

Sziget. Arrébb.
Nagy seggű lányok a hídon.
Köpködnek.

Ez sziget.
A parton valaki.
A vízben is.
Emlékét elmossa az ár.

Iszaból,
Iszapcserépből,
Kirakhatnálak,
Neved is. Mégse.

Hisz itt sem voltál.
S ha lettél volna is.
Addigra én nem vagyok

INTÍM TÁRLAT RAB SZIGETI RAJZOKBÓL,

MELYEK A SZT. EUFÉMIA-ÖBÖLBN KÉSZÜLTEK,
REGGELTŐL ESTIG, 1954. MÁJUS 29-ÉN

DRAGUTIN TADIJANOVIC

E rajzokat Jela Tadijanovićnak küldi
ajándéku

D. T.

Rab, 1954. május 30.

I

Rózsákkal találkoztam ma reggel

Egy fekete kendős, idős asszonnyal
Találkoztam ma reggel. (Eszembe juttatta
Anyámat.) Ráncos kezében
Egy csokor rózsát tartott.
Pirosak voltak,
S még rajtuk rezgett a harmat.

II

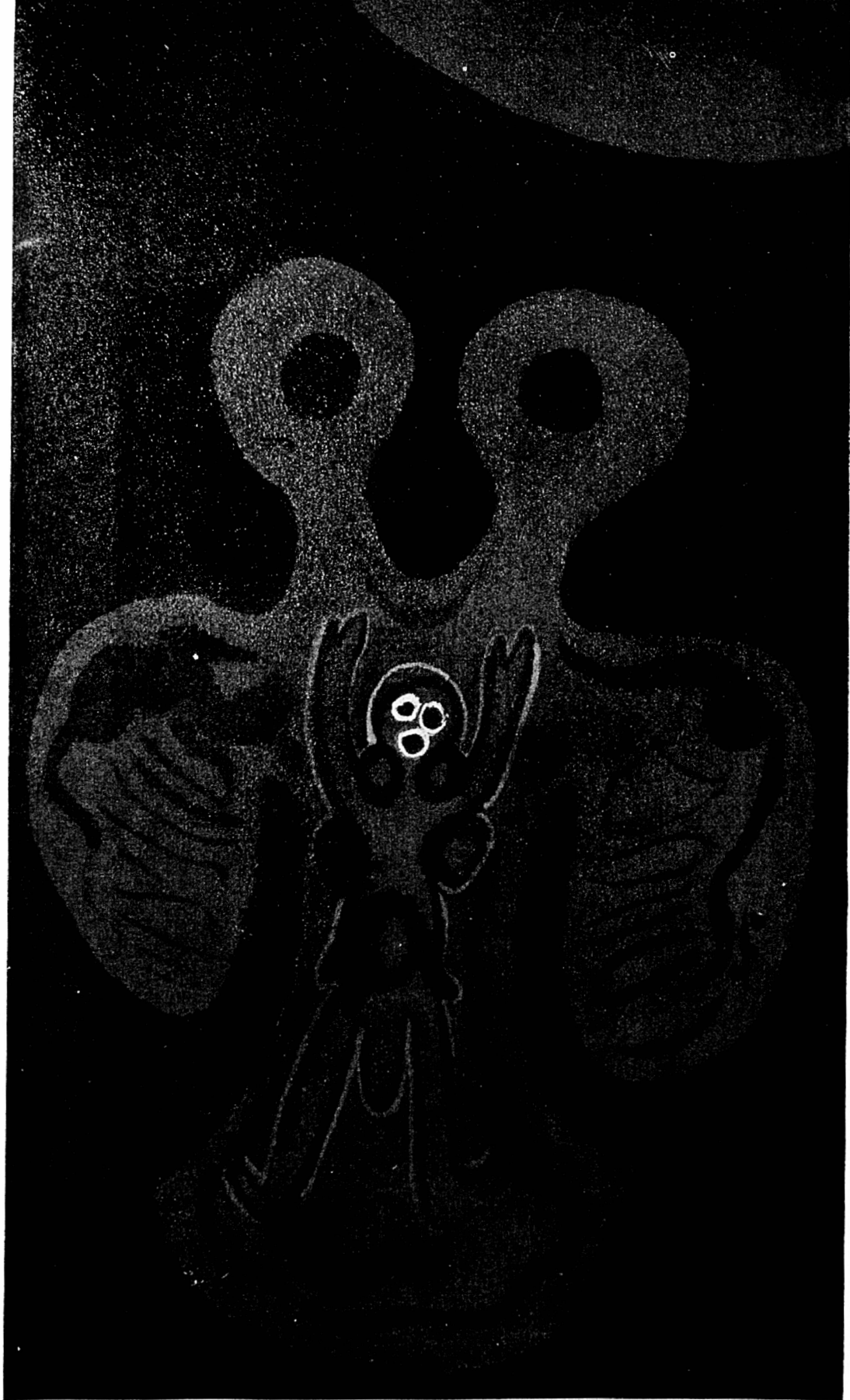
Ilyesmi voltam én is

Te még sokáig éled
A szív gyötrelmeit,
Mikor én már nem leszek, de tudd,
Az én szárnyaim is suhogtak,
S nekem is nyílt illatos virág.
Én is ilyen fiatal voltam egyszer.

III

Kerek kőasztal

Ez a kő a hegyekben kő volt
Valaha. Asztalt faragtak belőle.
Most egy magányos ember üldögél itt.
Szavaid jutnak eszébe:
„Szeretnék veled erre jönni, ha leszáll az ég
S megjelennek a csillagok.”

IV

Üzenet a távolból

Fecskék, aranyos kis fecskék,
Hozzátok beszélek. Halljátok-e
Szavaimat? Szálljatok el,
A hegyen át annak a háznak az ablakába
Szálljatok a domb tövében. S csiviteljeteK,
Addig csiviteljeteK, amíg elő nem jön Ő.

V

Láthatatlan madarak

A tenger partján, egy fenyő alatt
Üldögelek és verset írok.
Az ágak közt rejtőző madarak
Mit se tudnak róla, hát fújják,
Egyre fújják... és bevonulnak
Verssoraimba.

VI

Sírdogálás

Két ember jött éles fejszével
És kidöntötteK csakhamar
Két fiatal fatörzset:
A földre hullt lombos fák
Még sokáig sírdogáltak,
Fölhallatszott az égbe. Ők nem hallották csupán,
A fejszés emberek.

VII

Két temető

Itt is van temető, Rab
Szigetén. Akárcsak Rastuőjeban.
De itt mintha történelemkönyvből
Olvasnám a holtak neveit. Amott meg
Hantokra potyog a könnyem, s a halottak
Fű alatt pihenneK. Az én halottaim.

VIII

Apám szántása

Tehenek faekét húznak, s mögöttük
 Ott ballag az ember, csak néha-néha
 Nógatja őket. Eszembe jut apám,
 Hallom, hogy szolongatja két lovát,
 Miközben szánt... S a mély barázdák is:
 Az otthoni föld. Hol az a szántás,
 És hol apámnak a hangja?

IX

Ezer halott meg én

Itt ezren meg ezren
 Hullottak el. S most itt nyugosznak
 Egy-egy márványkő alatt,
 Sorszámukat és nevüket
 Lemosta már az eső. Én meg
 Itt kószálok a fák közt, még elevenen.

X

A távolban

Az ágak között a tengerre látok:
 Egy fehér vitorla, s alatta dévajkodó
 Fiatal asszonyok. Ott meg, túl a tengeren,
 Egy távoli nagy városban, te most rám gondolsz,
 Kisírt szemekkel.

XI

Egy leendő költő

A törpefenyőknek ága se rezdül,
 Szél se suhog, a nap nyugatra
 Áldozik. A parkban, az ösvényeken,
 Játszadózó, lármás gyerekek. Jóllehet
 Ott van közöttük egy leendő költő.
 Egy alkonyatban a kőasztalhoz ül majd s verset ír,
 Mint ahogy most én írom ezt.

XII

Az élet egyszerű

Ma láttam egy magvető parasztot
 A földeken, s kapa csengése ütötte meg
 Fülem. Akárcsak ifjúkoromban.
 Vagy Pindarosz idejében.
 Ismeretlen tájakon egy atombombát
 Most szerelnek. Az élet
 Egyszerű.

XIII

Mi lesz „azon az estén”

Te majd pihegve, feketében,
 Utánam vágtatsz piros paripádon
 Azon az estén
 A pokolba... Én pedig
 Meghívlak a költők torára:
 Gitárszó mellett énekel majd nekünk
 A mi Federicónk.

•

P. s.

A türelem, a kín és hallgatás
 Évei múltán, váratlanul megírtam
 Tizenhárom verset, egyszeriben.
 (Az egyszeriben azt jelenti: reggeltől
 sötétedésig.)

Mindentdíg azt hittem: hogyha ismét
 Verset írnék, véletlenül,
 Kirohannék az útkeresztezésekre,
 Harsognék: Halljátok, emberek!
 Vagy ölelnék az erdőben egy fatörzset!
 Vagy sírnék a megilletődöttségtől!

S ami történt, az szóra sem érdemes:

Amikor asztalhoz ültem este
 Ebben a házban, hol idegenekkel élek,
 Egy szót se szóltam senkinek

Örömemről: arról, hogy írtam. Az egyszerű,
 Szokásos csevegés közben csupán a hangom
 Reszketett, akár az ajzott húr,
 Ha gazdája pendíti zsúfolt teremben.
 De hát az én hangom a szélbe,
 A semmibe szállt. S nem hallotta senki,
 Csupán magam.

A HÓNAPOS SZOBÁK NOMÁDJA

Arcképvázlat az elfelejtett Timár Ferencről

MAJTENYI MIHALY

Szeretlek Szabadka
szerelmem szavakba
nem önthetem

(Timár Ferenc)

Timár Ferencet, a harmincas évek — és a negyvenes évek kezdeti szakaszának — költőjét egészen elfelejtettük már. Pedig őt sem kellene kifelejteni abból a végtelen, verses menetelésből, amely ezen a tájon akkor, negyven év előtt, nem annyira minőségével tűnt ki, hanem nagy áradatával, vitalitásával és makacs irodalomteremtő erejével meg a sokrétűségével. (Minden akkori költői irányzat jelei megtalálhatók ebben a poézisben.)

Timár Ferencet sem kellene elfelejteni (dr. Tiller Ferenc), a gombosi vízimalmos csodálkozóan barna szemű, vékony testű fiát, aki — akár egy rejtélyes, kettős életű lény — a szabadkai szegény sorsú diákok között tengette életét, és aránylag fiatalon került a *Napló* szerkesztőségébe. Még hozzá egy nagyon pozitív újságíró-mesterségbeli plusszal: kitűnő gyorsíró volt, s már ezzel a tulajdonságával is felhívta magára a laptulajdonos figyelmét. Az, hogy valaki költő, inkább tehetetlennek számított az akkori újságírásban, a betűapostolok végtelen csapatában... a napilapnak fontosabb volt a telefonon áramló anyagot szorgalmasan felvenni, fontosabb minden költői sornál; az is latba esett Timárnál, hogy jogász (később a szegedi egyetemen jogi doktorátust nyert). Az emberek ámultak ennyi ambíció láttán, egyetlen szegénydiák ennyi ambícióján, aki három emberre való tudást sűrített össze nem kis térfogatú koponyájában. Rejtélyes, kettős életű lény volt — így mondtam, ugye? —, nem is tudom, mikor ért rá verseket álmodni, talán két telefon között, amikor a Dunaposta híreit vette, vagy Flamm dr. és Gelei Dezső szóáradatát szorította érthető mederbe. „A Tillert kérem, ha lehet”, ez volt mindig a kívánság a drót túlsó felén, és nem volt az a végtelen politikai szóáradat, költségvetésbeli vitaanyag, amelynek nem tudott volna helyet szorítani vastag és széles jegyzőtömbjén. Idősebb kollégái sokszor éreztették vele, hogy ő „csak gyorsíró”, de mert cikkei hibátlanok voltak, igyekeztek legalább leadott kézíratai első három-négy sorába belejavítani, hogy mégis látsszon a különbség az újságírói és gyorsírói munka között. A lap „friss anyagának” majdnem egyharmadát ő adta, és sordíjban háromszor annyit tudott volna „kinyomni”,

fizetéséért, mint a legszószerűbb sordíjas munkatárs, nála azonban két-háromszáz dináros fizetésjavítás is jaj de nehezen született meg, hiszen ő még fiatal, még úgyszólván tanul csak, gyorsírónak, jogásznak, újságírónak; költői vénája is elég soványka, örüljön, ha írhat a vasárnapi mellékletbe! Örüljön, hogy van egy hónapos szobája és abban ágy, tiszta ágyneművel, örüljön az ilyen, akinek se hangja, se tekintélye még, sem összeköttetése a városban, akiben csak vad munkadűh él... igen, ilyen Benjáminka volt akkor az újságnak.

Keresem verseskönyvében (*Rongyos madár*) a gyorsíró jelen rabszolgájának valamiféle lázadását, magyarázkodását: ezzel naggyá lehetett volna a költészetben is, mert soha költő nem vallott a gyorsírásról és a gyorsírójelekről, talán költő sem született soha a gyorsírók között... tudtommal legalább nem. A mások szövegének gépies visszaadása olyan kényszere a memóriának és a szellemnek, hogy aki sokáig csinálta, olyan lehetett, mint aki tíz évig húzta az evezőt egy rabszolgagályán. Ezt az érzését azonban Timár — talán szeméremből, vagy azért, mert nem volt benne csak régi vágású *Ars poetica* — sohasem vitte a versek piacára. Puha és lágy gyorsíróceruzáinak jelei az ákombákomok nyomán rákerültek az akkori újságlapokra, az egész akkori „történelmi idők” minden félelmével és minden hazugságával, „eltussolásával” és nagyképűségével... később minden vakságával és kegyetlenségével. Timár Ferenc azonban, túl a szerkesztőségi órák tíz-tizenkét órás, tizenhat órás munkáján, egy másik világot épített ki magának, a rongyos madár világát:

Túl hágón, hólepte dombokon
csillag-én magasán fényes tűz remeg.
Röptem most oda ível, örök fészkemet
rajta rakom meg... ott tollászkodom.

A költő világának ez a tollászkodása maradt csak ránk (meg egy prózai kötete elég szerencsétlen lírai újságcikkekkel; verseit, azt elmerülve írhatta, ezt a könyvet azonban mintha csak vázlatban vetette volna papírra).

A tollászkodó poéta verseiben mennyi keserűség! „Lélekben úgy lát-szik vagyombukott vagy” — írja egy helyen. A Madách-margó című versében felcsillan valami büszke póz:

Szolgák vagyunk, égünk rajongva
Tűzünk tragikus, ez üdvözíthet.
Eszme, ha halálos kór lennél, én még
Akkor is hiszlek.

Vannak kitörései, de sehol, hogy: a betűnek, a gyorsírás ákombákom-jának vagyok csak rabszolgája, mai ember. A mai ember nála néha expresszionista lázadás. (Önmagát így írja le):

57 kilogramm nettó
csomó sejt mézből és vízből .
1911 óta egészszet alkot...

Születésének esztendejét többször is becsempészte költészetébe. Van egy vers — ebben a kötetben nem találom —, amelyben a gombosi híd iker-testvérének mondja magát: az is 1911-ben „épült”, s végül felteszi a kérdést: melyikük él majd tovább? (A híd, a régi gombosi híd 1941-ig élt, Timár 1944-ig.) Vannak versei, amelyek akármelyik gyermekverseskönyv hasznára válhatnak ma is; ahogy például az arab számjegyeket költői látomással felsorakoztatja:

0

Két kis egyenes a körbe
Gyermek zokogva törsz be
Új rab vagy, visz már a malom,
Tiéd a részvét, a szájalom.

A számok (számjegyek) ilyen magyarázatát, ha kicsit Rimbaud nyomán is — aki a magánhangzókat csodáltatta meg csodálatosan és egyénien —, Timár a számjegyek, az arab számok formájából kiindulva ad lélekátmelegítő csodálatos sorokat; néhány ilyen sikerült költői rezonálást itt adok:

1

Kampós, szigonyos legény
Sovány. Magányos, Kemény.
Nem tudja: egy a völgy, a hegy
Most itt már minden egyremegy.

3

Buján kavargó kövér dáma
Kövér karjait feléd kitarja

— — — — —

5

Pipás bölcs, pocakos polgár
Tréfálva ül pohár bornál
Hordaja teli, gondja nincsen
Baj kezenyoma nincs a kilincsen.

7

Sivár kegyetlen, vakmerő a hét
Valamit lázasan keres nagyon rég,
Hét fájdalom szúrta törrel a szívét
Megpróbál gonosznak lenni még

9

Vezeklő aszkéta, kámzsás barát
Elhagyta a világ búját-baját
Szemében félőrült fehér világ
Hangja eszelős. Majd a túlvilág!

Ha adós is maradt nekünk (a számjegyek verscsokrát kivéve) a gyorsírás jeleinek költői felékesítésével, az „áttételek” lelki folyamatának felvillantásával, a „jelények” mágikus hatalmával, szóval szabadkai mun-

kaéveinek igazi emócióival, nem maradt adós a gyermekkorával és a couleur locale-lal; nem is annak tanyai-rónai továbbregzésével, hanem a varázsos régi dunai vízivilággal, az azóta régen eltűnt gombosi vízimalmok felrajzolásával:

Lent a folyón malmok mormoltak szép lágyan
Mohás lapátjukon csillogtak a cseppek
Tündérgyöngy voltak: csurogtak, csepegtek.

„Iszapos a sorsunk, zavaros folyó” — ezzel a belépővel, ezzel a képpel adta tudtul, hogy ifjúságában ezzel a vízivilággal és annak képeivel telt meg a lelke. Méghozzá teljes tulajdonjoggal, hiszen a malmok sorában:

Ott állt a miénk is, régi kopott jószág,
ki látott engem és látta nagyapámat...

Hozzászegődött, igen, lelkéhez ez a vízimolnár-világ, öregedését is ilyen hasonlattal jelzi:

Hajunkat az égből szürke liszttel szórják

— a munka közben mindig fehér hajú apák és nagyapák kísérteties, visszajáró képe ez. Kinek volt még ilyen lisztlepte kincsesládája ezen a tájon?

Aztán a tutajok, amelyek elsodrónak a korhadtan kelepelő régi vízimalom mellett. (Faktúrának egy régi német dal: Es klappert die Mühle am rauschenden Bach.)

Alvó vizeken, nyugodt nagy éjben
Siklik pár szálfá: rajta lakom.

Egy, a gyermekkorából előmerészkedő kép, egy elgázolt kutya története. S mintha Axel Munthe híres regényének (*San Michele regénye*) oldalairól lépett volna elénk a legszomorúbb, de lélekfelemelő kutya-história a maga szívbe markoló záróakkordjával:

Szent Péter udvarán húséges ebére
Minden elárvult úr egyszer rátalál

Persze ebből a gyerekkorból ki kellett lépni, el kellett indulni egyszer a túlzúfolt, tanulással és munkával teli szerkesztőségi világ felé, s mostantól ez a munkahely. És az otthon? A hónapos szoba persze. Ő, azok a végtelen örökké változó hónapos szobák, az „öreglegények” otthonai. Költői képében Timár önmagát a hónapos szobák nomádjának nevezte, milyen kegyetlen precizitással jelenik meg ez az önvallomás:

Némák és hűsek ezek a cellák
A szobaúr cinikus szerzetes

Hogy lehet-e itt is öröm? Lehet. Amikor az albérlő — a sors kegyelméből — napos, szép szobát talál.

Hónapos szobák nomádja,
Kit csendben temetnek az évek
Kincset lelt. Szerényen boldog
Hónapos szobába tévedt

Keleti ablak, előtte akác
Annak hajában hajnali csillag
Szítáló nap... téged írlak

Enyém a kincs, szerencsés szolgalom
És nézek keletre innen
Szeret engem — úgy látom én —
A szelek gazdája, az isten.

Vannak versei, mint a Gyolcskendő, amelyek olvasásakor sajnáljuk, hogy nem bőbeszédűbb s hogy a vers oly hamar véget ér. A meghökkenés csak ritkán szerepel Timár költői kelléktárában, mégis Ha elsírnám magam az utcasarkon című versében úgy égnek a vers utolsó sorai, mint az országotakra és a városba tévedt ámuló igazság.

Ha elsírnám magam az utcasarkon...
Lehet, hogy senki sem venné észre
Fejük zavartan fordítanak félre

— — — — —

Némelyik nyersen és furcsán köhögne
Tán az is lenne ott, aki röhögne
Ha némán a durva útról karjukba
Emelnének, mint a bibliai szent nők
A telefonon hívott, harcsabajszú szelíd
És tárgyilagos mentők.

Kassák Lajosnak, vagy talán inkább Erich Kästnernek verses vallomása csillan fel ebben a pár sorban: a „tárgyilagosság” magasan ott lobog, tárgyilagosan, és az ember meghökkenve kérdezi önmagától: mondd, hát nem így lenne? Sírni az utcasarkon felnőttek — akinek nem halt meg véletlenül senkije és más indítékot nem tud dadogni, nem is eredményezhet mást, mint egy telefonhívást (Szabadkán akkor még nem volt automata): Kisasszony, a mentőket kérem!

Ezekből az évekből való a szinte ellenállhatatlanul elragadó és kísértetiesen precíz vallomása a Holdról:

Tudjátok, szilveszterkor nem volt nagykabátom
s átmentem az utca holdas oldalára
hogy átmelegítsem fagyos fülem.

S ebből a korból egy útirajz természetleírása:

Aztán csak a nádas susog a széllel
Aranyszint álmodik karján a madár
S az országúton fázik a halál...

Ma is itt élhetne, alkothatna köztünk, de elfelejtett vonatra ülni és hazautazni Gombosra, a vízimalmok világába, és ott maradt gyorsíró-tudományával az akkor olyan forró szabadkai aszfalton és homokon. A sors pedig néha azt diktálja, hogy indulni kell a fergeteg elől — mindenfajta fergeteg elől —, amely (ne kutassuk most, annyi sok év után, hogy miért) elmosta a lába nyomát.

AZ ÚJSÁGÍRÁS ISKOLÁJA

DER ZOLTÁN

A budapesti Szépirodalmi Kiadó merész vállalkozással lepte meg olvasóit: elkezdte az újságíró Kosztolányi termésének folyamatos kiadását. Az első kötet *Álom és ólom* címen a múlt év végén jelent meg, s nemrég a második is pultra került. Merésznek azért mondjuk ezt a vállalkozást, mert Kosztolányi éppen újságcikkeivel kavarta a legnagyobb vihart, s ezeknek emléke nagyon hatékonyan szólt bele utóéletének alakulásába, a róla alkotott marxista ítéletek fogalmazásába is. Mikor az újságcikkeknél semlegesebb természetű kritikáinak gyűjteménye Réz Pál gondozásában 1958-ban újra megjelent, nyomban éles támadások kereszttüzebe került. A *Népszava* kritikusa tiltakozott a „sár” miatt, mellyel Adyt Kosztolányi s vele a könyvkiadás megdobálta. (1958. december 7.) Hasonló okból marasztalta el Réz Pálnak a könyv utószavaként megjelent Kosztolányi-tanulmányát a *Pest megyei Hírlap* is. (1958. december 29.) A *Népszabadság* lapjain Héra Zoltán fejtette ki, hogy Kosztolányi éppen nem a tiszta objektivitás példája — mint Réz Pál írta —, hanem nagyon is elfogult, és sokszor épp a közéleti ihletésű költészet ellenére az. Szomoryról öt cikket írt, József Attiláról két mondatot — emlékeztet Héra, s megállapítja, hogy: „A polgári l'art pour l'art-nak nem nálunk harcosabb propagátora, éberebb védelmezője.” — „Elv és világnézet nem elvont teória volt az ő számára, — áttörte az ösztöneit, egész idegrendszerét, reflex volt már és rutin.” (1958. december 25.) De nemcsak az újságírók, hanem az irodalomtörténész Koczkás Sándor is ebben a szellemben bírálta a gyűjteményt és utószavát. Ő ugyan elismeri, hogy Kosztolányi kritikusként is ihletett szellem volt, hogy tudott jellemezni, hogy könnyeden, elegánsan: varázslatosan írt; sőt azt is, hogy pályájának vannak a haladás felé sodró áramlásai is, de a terjedelmes tanulmány fő célja: kimutatni, hogy Kosztolányi esztétikája elvi alapjaiban és gyakorlatában egyaránt retrográd. Réz Pál magyarázó, mentegető igyekezetét ő is hamisításként interpretálja. (*Valóság*, 1959, 4. 37—45.)

Mármost, ha tudjuk, hogy az újságíró sokkal szorosabban kapcsolódik a napi élet s a politika eseményeihez, mint az esztéta, s a maga világnézetét közvetlenebbül érvényesíti, joggal hihetjük vakmerőségnek a Szépirodalmi Kiadó kezdeményezését. És okkal lehetünk kíváncsiak: hogy fogadta a kritika az *Álom és ólomot*?

Ami eddig történt, csupa meglepetés. Egyrészt azért, mert nem az

elutasítás, hanem a főhajtás határozza meg. Másrészt azért, mert a tisztelgők újságírók. A *Magyar Nemzet* kritikusa, Bor Ambrus a vérbeli újságírót köszönti Kosztolányiban. Azt az író, aki eltörölte a határt művészet és publicisztika között, s kiáltó ellenpéldája lett minden besoroló, beskatulyázó, rangsoroló merevségnek. (1970. január 18.) A *Nép-szabadságban* E. Fehér Pál méltatja, még hozzá a szocialista publicisztika mintapéldájának számító Bálint Györggyel egy sorban, s lényegében ugyanazon a címen, mint Bor Ambrus, vagyis annak okán, hogy Kosztolányinak sikerült az újságírást és a művészetet hibátlanul összeházasítania. „Az *Álom* és *ólom* azonban korántsem csupán irodalomtörténeti érdekességű kiadvány, hanem jó olvasmány is, mutatja és bizonyítja a tárca hajdani rangját, példázza, hogy 3—4 ‚flekken‘ is lehet okosan, szépen, szórakoztatóan írni.” — „Az *Álom* és *ólom* újra a közírás és az irodalom szükséges kapcsolatát bizonyítja.” (1969. november 25.)

A fentiek alapján azt hihetnénk, hogy az *Álom* és *ólom* a minden újságíróban kísértő kétség — vajon irodalom-e, amit csinál? — eloszlatásával nyerte meg az újságírók tetszését. Felszínes magyarázat volna ez. A tisztelgés inkább az időnek köszönhető. Az időnek, mely minden szépség megbecsülésére nevelte a kritikát, s rányította szemét olyan jelenségekre is, melyek nem állnak közel a szocializmus eszmévilágához. Igen jellemző, hogy az *Írók, festők, tudósok* utószaváért megrótt Réz Pál most ilyen elismerésben részesül: „Amit Kosztolányi tehetségéről, írói és újságírói képességeiről, páratlan stílusáról, útjáról, útkereséseiről, emberségéről egy ilyen gyűjtemény elején el lehet (...) mondani, azt Réz Pál elmondja.” (Bor Ambrus)

Réz Pál előszavát mi is gondosnak és értékesnek véljük, de az újságíró Kosztolányit s főleg az *Álom* és *ólom* darabjait még lehet s érdemes is tanulmányoznunk. Itt, Vajdaságban különösen, mert a kötet első részének darabjai, az 1904 decemberétől 1906 májusáig írottak zöme itt jelent meg, a Szabadkán szerkesztett *Bácskai Hírlapban*. Ezek a cikkek szorosan hozzátartoznak tehát szűkebb hazánk szellemi életének történetéhez is. Fontos elemei ennek a történetnek, mert Kosztolányi ugyan kezdő költő még ekkor, de írásaiban már ebben az időben is egy nagyra hivatott nemzedék képviselője. Számára a fórum nem úgy volt mérték, mint az iparszerűen dolgozó pályatársak némelyikének, azaz kisebb helyen is tartotta saját színvonalát. A *Bácskai Hírlap* vagy a *Szeged és Vidéke* nem a lazítás és felületesség terepe volt az ő gyakorlatában, hanem a tehetség szabadabb, fesztelenebb kibontakozásának alkalma. „Elvégre is — írja 1904 nyarán Juhász Gyulának — az embernek szüksége van egy kis szellemi mozgásra, hogy sokszor megunt énjéből kissé kisétálgjon; e kisétálásra pedig szeretek inkább egy tágas, szellős gyöpteret választani, hol alkalomadtán buk-fencezni és cigánykerekezni is lehet, mint egy szemetes és előkelő helyet, hol a szabad mozgás meg van tiltva.” (*Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése*, Budapest, 1959, 17.).

Így született az a cikksorozat, mely a Szeged és Vidékében s főleg a Bácskai Hírlapban *Heti levél* keretében hétről hétre megjelent. A

tiszta irodalom elveire érzékenyen ügyelő Babits előtt mentegetődzik ugyan ezért az „alászállásért”, kedélye „homokos és hamus” gyümölcsként emlegeti ezeket a cikkeket. (Uo. 81.) Babitsnak azonban nagyon megtetszettek ezek a mentegetve küldött irások. A népszerű előadásban saját gondolataira ismer. És azért is, mert — úgymond — „nagy, tiszteletes melegség” ömlik el minden sorukon. (Uo. 96.).

S valóban: az újságírás népszerűsége kötelezett formanyelve, akár a levelek, emberközbe hozza azokat az élményeket, gondolatokat, amelyek a kezdő költő agyonstilizált verseiben csak elmosódva öltenek alakot. Elsőrendű értéke ennek a cikksorozatnak, hogy a világnép kialakulásának folyamatát sokszor iskolás világossággal jelzi, szemlélteti. Föltűnik például, hogy már a legelső cikk, az 1904 karácsonyára írott *Karácsonyi ének* is szinte tételes pontossággal beszél a pozitivizmus ellenhatásaként föllépő irracionális, metafizikus érdeklődésről. Arról a szomjúságról, mely a szimbolizmus révén a dolgok rejtett lényegéhez, a titokhoz, a csodához igyekezett közel hatolni. A gyermek ilyen irányú fogékonyságára, mely első nagy sikerét az 1910-ben írt *A szegény kisgyermek panaszaival* aratja, először itt, a *Bácskai Hírlapban* (s 1904-ben!) hívja föl a figyelmet Kosztolányi: „Milyen hazug minden költemény, még a legőszintébb is, ahhoz mérve, amit egy gyermek érez.” Pedig: „Minden nagynek a forrása az érzelem” — írja ugyanitt. (36—37.) A sejtelmek valóságértékéről, az álomvilág nyelvi visszatükrözésének nehézségeiről itt értekezik először. S hozzá a meggyőződés kinyilvánításának olyan elszánt hangsúlyával, ahogy nagyra hivatott fiatalok szoktak. Itt emel szót a hamis tekintély, a balga rangkórság ellen. (43.) Patriotizmusa Szabadkán képződött tartalmainak erejét először itt próbálja ki. (51.) A Nietzsche ihletésű gögös énkultusz, a tömegmegvetés és az emberre utaltság természetes érzése itt szembesülnek először egymással, s az utóbbi itt még a fiatal lélek hevességével töri át az előbbi frontját. „Az üldözött génusz magányába temetkezik, hogy megírja remekművét. De vajon nem éppen azok az emberek ihletik meg ilyenkor is, akik elől elfutott?” — kérdezi egyik elmélkedésében. (55.) S aztán így válaszol: „Az egyedüllétben, az embernélküliségben is az ember vigasztal meg bennünket, akit oly félve kerülünk.” (57.)

Kosztolányi egyik legjátékosabb költőnk, s elveiben is hirdette művészet és játék szoros kapcsolatát. Ezek a nyilatkozatok, melyek összegyűjtve az *Ábécében* olvashatók, az érett Költőtől származnak, s így könnyű őket Huizinga *Homo ludens*-ével rokonítani. S most a *Bácskai Hírlap* egy 1905-ből való cikkében már kifejtett alakban látjuk ezeket a gondolatokat. (67.) Fenyves Ferenc, a lap szerkesztője nem is sejtette, hogy a Schillerre hivatkozó értekezésben a játékosság legszebb magyar teljesítményének esztétikáját juttatta fórumhoz.

Az is szinte elképesztő előrejelzésnek tetszik, hogy a latin világosság, a franciás szellem majdani képviselője már a modern franciákkal való kapcsolat elmélyülése előtt a magyar és a francia műveltség rokonságát bizonygatja, s ezt a rokonságot a németes műveltség ellenében harcias érvekkel vállalja és propagálja. „A francia nyelv — írja — tiszta, mindig érthető; olyan, mintha mindnyájunk anyanyelve volna.”

(69.) Irodalomtörténeti pillanatot jelöl az a cikk is, melyben a dekadens költőket megvető Kosztolányi először fogalmazza meg a közeledés érveit mondván, hogy ha a fintorok mögött a bánat mélységét s az élet nagy kínjainak megértését érzi az ember, akkor az a költő, mint Baudelaire is, a nagyok családjába tartozik. (76.) S ha néhány lappal előbbre megyünk, már ennek a modern költészetnek a képviselőjeként látjuk vitatkozni, s érveiben az impresszionista—szimbolista poétika fontos elemeit felötlenni. (84—86.) De hogy ez a poétika meghonosodása idején a magyar irodalomban még milyen hajlékonyan tudott társulni a közéletiség elveivel, azt az öncélúság képviselőjeként ismert Kosztolányi egy ekkori cikke minden másnál beszédeesebben igazolja: „A költő egykoron egyúttal pap és orvos is volt. Ma is annak kell lennie. Járjon a tömeg előtt, prédikálja a nagy ideákat, s gyógyítsa a társadalom sebeit. Mutasson a legmagasabb sziklafokra, és fújja meg a riadót!” (90.)

Később messze távolodik ezektől az elvektől, de a költészet gyógyerejét mindig vallotta. A többi cikkben pedig sorra bukkannak föl azok az eszmék, gondolatok, élménykörök, amelyek az életmű visszatérő motívumaiként ismeretesek. S mert köznapibb alakban, egyszerűbb előadásban, fontos adalékként szolgálnak élmény és mű vizsgálatához. Az *árkádok alatt* című cikke például az azonos című vers prózai parafrazisa, *A kártyaszennvedély alapja* című elmélkedése kulcsot kínál a *Kártya* című ciklus elemzéséhez. Megfigyelései a betegről (112.) később novelláiban gyümölcsöznek; amit a térképről ír, a képzeletben zajló utazás szenzációiról (191.) *A szegény kisgyermek panaszaiban* ölt költői alakot; megindult pillanatairól közölt jegyzeteiben (35.) az egzisztálás alkalmaira, a nagy ihletek forrásaira ismerhetünk.

Külön érték számunkra a gyűjteménynek az a rétege, amely Szabadka és Bácska egykori arculatához kínál adalékokat. A vidékiség természetrajza, melyben eddig a szépirót tudtuk jelentékenynek, most a publicisztika felől is kirajzolódik. Különös, hogy akár a lírában, itt sem a maga tárgyi valóságában jelenik meg táj és ember, inkább a vidékiség szellemi oldalára derül fény. Csendről, tétlenségről, szomorúságról tudósít. S mint később, már most is úgy véli, ebben a közegben rétegzettebb, magának valóbb, furcsább, félszegebb emberek élnek. Kulturálatlanabbak, nevetségesebbek, de mélyebbek is, mint a fővárosiak. Mélyebbek és tehetségesebbek. (309.) Persze ez a pályakezdő költő valómása. Mikor azonban a Hedda-szerelem kudarcának és keserűségének fénytörésében veszi szemügyre Szabadkát, a kép már kíméletlenebb és lehangolóbb, mint az, amit a *Pacsirtában* rajzol. A vidéki porban bacilusokat sejt, a kedélyben romlottságot. „Mert hazugság, hogy vidám. Keserű ez a vígság, édes feleim, és vidékies akasztófahumor ez, ahogy itt mulatnak. A bor alján nem jókedv van, hanem valami nehéz, füllesztő balkáni méreg.” — „Ha pedig jobban kinyitjátok a szemeteket, és a gyógyszerárak receptjeibe is belepillantok, megtudhatjátok, hogy itt utálatos, modern nyavalyák pusztítanak.” (466.)

Dokumentumértékű kórkép ez a század eleji Szabadkáról, még akkor is, ha színezésébe a személyes keserűség is belejátszott. Íróit sürget a költő, aki a maga riasztó valóságában ábrázolja ezt a tájat, s ez az igény

már nemcsak Szabadkáról beszél, hanem a modern irodalom és a sajátos anyag találkozásának pillanatát jelenti. Regény ekkor nem született ebből a találkozásból, de hogy tizenhárom év múlva a *Pacsirta* megszületett, ahhoz ennek az 1910-es lénytörésnek bizonyára köze van.

Röviden ennyit mondhatunk az *Álom és ólom* irodalomtörténeti és helyi vonatkozásairól. Szempontunkból ezek az adalékok is nagyon értékesek, de ha arra akarunk válaszolni, miben rejlik a gyűjtemény írói ereje, hogy miért tekinthető az újságírás iskolájának, akkor más oldalról is elemeznünk kell. Más oldalról, vagyis a téma és a módszer felől is.

Ami a témák természetét illeti, először azt a meglepő tapasztalatot kell rögzítenünk, hogy ez a finomnak és előkelőnek ismert költő az újságírás legősibb s — a szó jó értelmében véve — legközönségesebb élelmességével szemelte ki témáit. Többnyire valamilyen szenzációról írt: gyilkosságról, öngyilkosságról, tűzvészről, fölfedezésről, híres emberek dolgairól, földrengésről, autóbuszkatasztrófáról stb. Híre érkezik, hogy Dániában meghalt egy lány, mert nem bírta elviselni azt a nagy örömet, hogy koszorúslány lesz. Egy budapesti fiatalember, mielőtt magát megölné, fölgújtja könyveit. Az örültek farsangi bált rendeznek; a vakok megtanulnak olvasni; a néma film megszólal; a Titanic elsüllyed; megjelenik a pesti égen az első repülő; zajlik az Achim—Zsilinszky-pör; vérbe fojtják 1912 májusának munkástüntetését, — az újságíró Kosztolányi mindenre figyel, és azon melegebben meg is írja benyomásait, gondolatait.

Persze nemcsak az ilyen látványos és zajos szenzációk indítják írásra. Talál ő lehetőséget a maga pihenésének elemzésében, a borraivaló divatjában, a cirkusz népszerűségében, az utcán reklámtáblát cipelő ember megalázó látványában is. Abban is, ha kihull egy lány baja, vagy ha elolvas egy apróhirdetést. Számára valóban az utcán hevert a téma. „Ha odaülök a kávéház ablakába, talán egy félóra alatt is sikerül annyi lelki értéket összekotorni”, mint egy utazás alatt. (559.)

Figyelme tehát az apró, látszatra jelentéktelen dolgokra is kiterjed, de az esetek többségében — ismételjük — arról ír, amire mindenki figyel, ami minden újságolvasót érdekel. Ebben tehát követi minden idők újságírásának szabályait.

Maradandóságában bizonyára ennek is része van: a hullámsáv közösségének, mely az emberek érdeklődésének ismeretére, a termékeny kontaktus őrzésére képesítette. A lényegesebb adottság azonban a módszerben rejlik. Abban, ahogy ezeket a napi eseményeket földolgozza: ahogy beállítja és fontos, érdekes jelentéssel gazdagítja a kisebb-nagyobb szenzációkat.

Az átlagújságírótól már az is elkülöníti, hogy szinte sohasem éri be az esemény, a jelenség egyszerű leírásával. Mindig több, mint tudósító vagy riporter. Mesterien és pontosan jellemez, ha kell, leír és tudósít is, ha úgy adódik, de írásainak ezek az elemei egy magasabb szándék érdekeit szolgálják: író és világ szembesülését. Ami azt jelenti, hogy az újságíró Kosztolányi személyisége, ha nem is olyan telten és fölfokozottan, mint a lírában, de jelen van az újságcikkekben is. Ezek-

ben a cikkekben sokszor érdekes és markáns színekben villan föl maga a jelenség, a „téma”, s csak láncolatában maga a kor is, de legalább ennyire fontos az író, aki átéli, értelmezi azt, amiről ír. „Milyen volt a földrengés?” — kérdezi, s így folytatja: „Arról beszéljenek mások. Mit éreztem én? Erre próbálok felelni, s ezt próbálok most rekonstruálni.” (552.)

És rekonstruálja. Még hozzá úgy, hogy az átélés közelsége mind az eseményeket, mind átélőjüket egyszerre tudja földidézni.

Könnyű volt neki — gondolhatja a napi robot kényszereivel vesződő újságíró —, de ki kíváncsi a mi egyéniségünkre? Melyik szerkesztő? A kérdés nem jogtalan, de félrevezetne, ha nem mondanók el, hogy Kosztolányi nem ingyen kapta, hanem kiérdemelte az egyénisége iránti respektust. Ő ugyanis ezekben a cikkekben úgy beszél magáról, hogy ugyanakkor a kor tendenciáiról is tudósít. Cikkei a társadalmi közérzet jelzőbolyái, a szellemi élet látletelei, érzékelés és értékelés együttes működésének remeklései. Hogy miként lehetséges ez, csak közelebbi vizsgálat derítheti ki.

Egyik igen szép cikke például egy pesti este pillanatképeivel indul: az emberek kávéházba igyekeznek. Mindenki. És hiába a zsúfoltság, meleg, a füstös lárma, ott főnek, nyüzsögnek ebben a süket zűrzavarban. Nincs itt eszmecsere, zene, emberi klíma, — de mégis itt ülnek a végkimerülésig. A varázslatos tárgyiassággal pergetett képek után végre fölteszi a kérdést: miért? S az okot a félelemben jelöli meg. S eközben a cikk a pesti ember hajszás életének kórképévé mélyül; a kávéházhoz való ragaszkodás narkózisából az áhitatos csönd, a gyógyító kedvtelés fájdalom hiánya beszél. Az ívlámpák harsogó darázs-zümmögése és a mécs meghitt fényköre az úzottság és az otthonos ünnep ellentétévé jelentékenyül: a kávéházi helyzetjelentés közérzet-tükröző költészetté. A cím: *Ívlámpa és mécs*, korbetegség és gyógyulásvágy jelképévé gazdagodik.

Külön figyelmet érdemelnek a gyilkosságokról írott cikkek: az a módszer, ahogy ezeket a legolcsóbb zsurnalizmussal kezelt szenzációkat megneemesíti. Az egyik gyilkos például — *Hofrichter* című cikke szól róla — azzal hívta ki a közvélemény borzadályát és utálatát, hogy áldozatait becsomagolta s postára adta. Förtelmes, utálatos, rettenetes — borzong a költő olvasóival együtt. De már múlt időben: „Förtelmesnek képzeltük.” Közben ugyanis, konok tagadás után, végre vallott a gyilkos. Fény derült indítékaira, személyes kapcsolataira. S ezzel a képzelet iszonyú szörnyetege egyszerre emberré lett, s emberivé a bűne is, s a róla való gondolkodás is megváltozott ezzel. Az irtózatból eltűnt az ördögi gonoszság keltette drámai izgalom, devalválódott a jelenség, s a borzadást csöndes, megvető szájalom váltotta föl. — Túl sokat nem is tudunk meg magáról a gyilkosságról, a gyilkosról is elsősorban azt, ami emberivé egyszerűsödéséhez szükséges. Információnak ez sem értéktelen, s vele a tudósításban nélkülözhetetlen tárgyiasság követelményének is megfelel a költő. De a lényeg nem ez, hanem a közönség képzeletében, a közönség és az eset viszonyának alakulásában végbe-

menő fordulat rajza. S az írás minden informatív mozzanata ezt a célt szolgálja. S ezzel tudósításból embertanulmányá emelkedik.

A módszernek tehát ebben az esetben lényegéhez tartozik, hogy az újságíró elsődrendű anyagát, a szenzáció részleteit teljesen alárendeli a rajta túlmutató tanulságnak. Egyszerű eljárás — mondhatná bárki. Hogy ellesni és utánacsínálni mégis olyan keveseknek sikerül, annak az oka, hogy Kosztolányinál ez az eljárás nem válik sémává. A fölgzdagítás műveletét ő mindig az anyag logikája szerint végzi. Ezért kelti azt a benyomást, hogy minden fontosabb cikkének más a módszertana.

Rendkívül tanulságosan példázza ezt egy másik gyilkosról írt cikke, *A cinkotai bádogos*. Ebben ugyanis, szemben az előbbivel, nagyon is anyagközelben marad az író, s nagyon is tüzetesen informál, méghozzá — a zurnaliszták élelmességével — épp az extrém részletekre koncentrálván. Elmondja róla — a szóban forgó gyilkosról —, hogy külsőre nagyon is rendes ember benyomását keltette. Minden erejét egyetlen célra összpontosította: elcsábítani, akit csak lehet. S mikor célját elérte, megölte partnerét, s légmentesen leforrasztott bádoghordóban a többi áldozatot rejtő hordók mellé gurította. Még élt az áldozat, s az idill is talán, miközben ő már hideg és konok céltudatossággal készítette az új hordót. — S ennek a képtelen helyzetnek a részleteit, a figura jellemét, a megtalált bűnjeleket — szerszámokat, szerelmes leveleket, a gyilkos olvasmányait stb. — olyan gondos objektivitással veszi számba Kosztolányi, mintha neki is kötelessége volna a *rejtély* felderítése.

És ezzel a vállalkozás egyik írói célját már meg is neveztük. Kosztolányi, miközben felderíti a látszatra rendes ember elvetemültségének részleteit, olvasóját nemcsak a bűntény részleteivel, de a gyilkosban rejlő szörnyőség rejtélyének éreztetésével is izgalomban tartja. S ez a nem éppen magasrendű izgalom félelmetes és komoly perspektívát attól kap, hogy a gyilkosban rejlő szörnyőséget Kosztolányi mindnyájunkra nézve tanulságosnak véli. „Milyen kár — írja —, hogy ez az ember nincs többé. Tőle, a páratlan gyilkostól olyan dolgokat hallhatunk volna, mely az emberiség fekete könyvét méltóan kiegészítette volna, és új fényt vetett volna ránk, mindnyájunkra, az egész emberiségre.” (530.) Ha tudjuk, hogy a modern lélektan irányai, s köztük a freudizmus ekkor lett Magyarországon is népszerűvé, s hatására a normális és abnormális lelki jelenségek között a határ gyakran nagyon is elmosódott, akkor beláthatjuk, hogy a cinkotai gyilkos és az emberiség fekete titkai között létesített összefüggés — méghozzá a cikk elején! — a képtelen elvetemültséget milyen izgalmas és egyetemes perspektívába állítja.

Ezzel azonban még koránt sincs megnevezve a feldúsítás műveletének minden részlete. A magasabb összefüggés fölillantása után ugyanis hirtelen arról kezd elmélkedni az író, hogy milyen szomorú és sötét is a fővárost övező perifériák közege. Kedvez a bűnözésnek. S ezzel szociológiai vonatkozásokat vetít az elszigetelt borzalom mögé. És ez a sebtiben fölvetített háttér a későbbiek során, amikor a gyilkos sze-

gény cselédáldozatainak levelei s más dokumentumok is szóba kerülnek, elmélyül: az árvaság, az emberre utaltság, a szegénység szomorú lírájával szövődik át. S korántsem ötletszerűen.

A cikk ugyanis nemcsak megemeli a rejtély jelentőségét, hanem egy távolabbi cél miatt feszíti, fokozza izgalmassá. A rejtély izgalma végig egy kérdést táplál, ezt sodorja, viszi a válasz felé: miért összpontosított a gyilkos egyetlen célra, miért ölt ki magából e cél érdekében minden emberi tulajdonságot? S mikor az olvasó érdeklődését jól fölcsigázta, s közben — az előbbi célt szolgálva — a gyilkos körképét is megrajzolta, fölmutatja a rejtély kulcsát is: „Talán senki se szerette egész életében. Apátlan-anyaként árva volt, már egyéves korában. Mostohaanyja nevelte, aki pár héttel ezelőtt halt meg. Ezer arccal járt itten, mert félt megmutatni igazi arcát, a szenvedőt és a szelidet. A bánatára, melyet nem tudott elintézni, az örületére véres maszkot tett. Szédülten állok egy emberélet előtt.” (533.)

S ezzel az elvetemült gonoszlevő, akár az előbbi cikkben, ismét emberközelbe került, a rejtély érthetőbbé vált, de a gáztaték abszurdítása nem oldódott föl, a jelenség előtti döbbenet csak komolyabb lett.

Hiánytalannak — sajnos — így sem érezzük az elemzést. Még ha valóban sikerült is a hatás titkához közel férnünk, az egyes elemek összeszövésének műveleteiről nem szóltunk; nem jellemezhetjük az intonálást, az előadás változatosságát, melyben a drámai és leírórészek vegyülése, a jellemrajz és a jelenségen való izgatott tűnődés egymásba játsása külön tanulmányt érdemelne. Azt viszont ismételni is érdemes, hogy a költő az emberről való teljes tudásával van jelen a cikkben. S ez a teljes tudás úgy emeli meg a szenzáció jelentőségét, hogy nem nő rá az anyagra, hanem annak közegében, annak logikája szerint bontakozik ki. S ha újságíró és szépíró szerencsés frigyének végső titkát keressük, újra és újra erre kell hivatkoznunk.

Ennek a képességnek értéke akkor igazi, haszna akkor huzamos, ha a témaelemennyel versenyt tud tartani. Szerencsés alkalmak kiaknázására a jobb írók általában képesek. Kosztolányi azért kivétel, mert hétről hétre, sőt napról napra és minden témával véghez tudta vinni a fölgazdagítás műveletét. Elég, ha egy légy az asztalára száll, a témára szomjas képzelet máris mozgásba lendül: „A második gondolatom pedig az volt, hogy ez a picike állat egy cikktémát hoz nekem. Miért ne beszélünk róla?” (547.) És beszél. S milyen érdekesen, szellemesen és magvasan! Pedig alapforrása csak az a konvenció, hogy a légy szemtelen. Ezt a tulajdonságot aztán némi humorral ellenzékiességgé és minden tilalomnak fittyet hányó adottsággá stilizálja. S ebben a beállításban végül a hosszadalmasságra, a bőbeszédűségekre figyelmeztető kontrollá lép elő a közönséges rovar: „Igaz, hogy Anatole France se tud írni, ha véletlenül a fülére ül egy légy. De hány írók serkent, hogy rövidebben írjon, és ne legyen terjengős. Valóságos irodalmi jelentősége van.” (548.) Ennek, amelyik ehhez a cikkhez modellül szolgált, immár bizonyosan, de nem annyira szemtelensége miatt, mint az író ama képessége révén, mely a bagatell témát nemcsak földúsítja, hanem a hozzá illő humoros hangra is pontosan rátalál. S miközben —

vállalkozását igazolandó — arra hivatkozik, hogy más személyiségek érkezéséről is hírt szoktak adni az újságok, s egy excellenciás úr tilalmas köreit is áttöreti „hősével”, a kaján szúrások a közélet elleni gúnyt is célba segítik, s egyúttal a témakezeléshez szükséges játékos hangnemet is biztosítják.

S ezzel a példával a szépíró-újságíró egy rejtettebb, de rendkívül fontos tulajdonságát vehettük számba: az arányérzéklet és azt a nehezen megnevezhető érzékenységet, amely mindig tudja, hogy anyaga mennyit bír el, s milyen természetű terheléssel dúsítható.

A képzelet működése ebben a tekintetben is rendkívül rugalmas. Szó sincs tehát arról, hogy anyagát Kosztolányi leve kisebb, nagyobb, alacsonyabb, magasabb, közönségesebb s nemesebb mondanivalók hordozójaként kezelné. Hogy miből mit hoz ki, sok mindenben múlik. Sokszor épp a pillanat hangoltságán. Gyakran pedig épp a konvencióval való ütközés szándéka vezeti. Észlelhető ez a légyről írt cikkében is, s még inkább abban a monológban, amelyet egy szemetesládához intéz. Ez a cikk, a *Monológ a szemetesláda előtt*, egyúttal arra is példa, hogy a „bagatell”, az „alacsony”, a „közönséges” anyag milyen sok irányú alakítás lehetőségeit rejt magában.

Hogy meglepő, szokatlan aktus egy szemetesláda tartalmát elemezni, ez tudatos hajtóereje a vállalkozásnak. S mikor arról beszél, hogy mindennek a mélyére akar hatolni, már a modern író igényére ismerhetünk, aki a törött, beteg, eltorzult dolgokban és emberekben szerette keresni az egészen, a teljességen esett sérelem okait. Ezért aztán ez a cikk ünnepélyesebb is, mint a légyről szóló. S ha a furcsa szituáció némileg oldja, sőt humorral is át-átszövi ezt a monológot, komolysága azért végig megmarad. — Az üres cernakesztyű láttán a hozzávaló kéz jut az író eszébe: „Hol van a hozzávaló kéz?” — kérdi. S ugyanígy rémlik föl képzeletében a koszos kenyérdarab láttán a puha és meleg, az igazi kenyér képe. A szakadt g-húr ismerte Bachot és Beethovent, az eltépt levélnek rendeltetése lehetett volna.

S ebből a beállításból joggal bontakozhat ki a protestáló fölszólalás: a törött és funkciójukat veszített dolgok elemzéséből az épség és az élet érdekvédelme. Néhol már-már olyan erővel, hogy Adyra kell gondolnunk, akit hatalmas versek írására képesített a dolgok, az „egész” szétesésének élménye. Bizonyára Kosztolányi cikkében is része lehet ennek a korélménynek, de mikor perbeszéde végén újra az eltépt levelekre, a megromló életekre tér vissza, s cikkét ilyen fájdalmas fölkiáltással zárja: „Ó, életek, ó eltépt levelek. Ó, züllött babák!” — az életrajz közelebb adataira, személyesebb traumáira is joggal gondolhatunk. Akár a Hedda-szerelem csődjére, akár a „kis Mariska”-epizódra.

Így tehát nemcsak a témák kezelésében érvényesülő rugalmasságról bizonyosodhattunk meg, de tanúi lehettünk annak is, hogy a legszemélyesebb élmény miként juthat szóhoz egy tőle idegen téma ürügyén. A szerelmi csalódás, az emberi elzüllés Kosztolányi által folyton közeleink érzett félelme, fájdalma a szemét elemzésében.

A példákat lehetne még szaporítani, s minden új elemzés új készségre villanthatna fényt. Tüzetesebb figyelmet érdemelnének például

a repülés, a mozi s a tudomány új teljesítményei ürügyén frott eszme-futtatások. Aztán azok a példák, amelyek az elmélyítés változatait tipizálhatnák. Mert ha sémákat nem is követ Kosztolányi, képzeletének azért vannak ismétlődő terepei. A Titanic pusztulásáról írott kommentárját például a nemzet-karakterológia motivumaival mélyíti el. Ezúttal az angol és a francia nemzeti vonások szembeállításával. Máskor Bécs és Budapest jellegkülönbségein tündövedve emeli meg cikke horderejét. Igen sokszor létesít összefüggést témája és a kultúra, s különösen témája és az irodalom között. S persze, ha a lap vonala úgy kívánja, megtalálja az eszmei, politikai s akár a szociológiai motiváció lehetőségét is. Egy hűvösvölgyi házmesterlány tragédiájáról szóló hír extremitását a házmesterek úrhatnáságában nyilvánuló társadalmi tünetek megvilágításával avatja fontos körjellemezéssé. (*Házmesterkisasszonyok*)

Ez az írás természetesen a szabadkőműves-radikális *Világban* jelent meg. És ezzel elérkeztünk Kosztolányi újságírói karrierjének ahhoz a „titkához”, ami legkevésbé számít titoknak: az alkalmazkodó képességhez. Ellenfelei ádáz ígéket tudtak erről a hajlékonyságról, s tudtak néha még a barátok is. Most, az *Álom és ólom* megjelenésekor se lehetett szó nélkül hagyni ezt a sajátos adottságot. Beszél róla előszavában Réz Pál s idézett cikkében Bor Ambrus is. „Ír egy félig-negyvennyolcas délmagyar publikumnak — írja Bor Ambrus a *Bácskai Hírlap* közönségét érte ezen — (...) aztán ír egy budapesti radikális lapnak, hangját a radikálisok ízléséhez igazítja (a *Budapesti Naplóról* van szó — D. Z.), aztán ír a Kiss József lapjába, amely igazán nem katolikus, és ír az *Életbe*, amely akkor is katolikus, ha liberál-katolikus, és ír a *Világba*, amelyet igencsak radikális és igencsak szabadkőműves olvasók forgatnak.” Ezután a konzekvencia következik: „Ez egy simulékony, egy pompásan alkalmazkodó, egy pigmentszínézékét szerződés és kivonat szerint változó fiatal tárcaíró, egy író-kaméleon.” — Ez lenne a konzekvencia, de levonását Bor Ambrus nem sieti el, azaz nyomban ellensúlyozza is a tehetség kifejezésvágyával s a későbbinek vélt humanitás pozitívumaival.

Nem megyünk bele annak latolgatásába, mennyiben menthetik későbbi fejlemények a korábbi magatartást, s azt sem akarjuk eldönteni, hogy ebből a nagy alkalmasságból mennyi írható a természetes kifejezésvágy s mennyi a jelenlétigény s a pénz vágyának számlájára. Fontosnak látjuk viszont jelezni, hogy a katolikus *Életbe* s a nem katolikus *Hétbe* írott cikkek eszmei vonala között nem észlelhető olyan éles ellentét, amilyenre Bor Ambrus beállítása szerint gondolni lehetne. Ha Kosztolányi nem éppen merev világnézetének magvát jellemezhetnénk, talán a kilengések íve sem volna túl tágas. Mert igaz ugyan, hogy a katolikus *Életben* gyakran él biblikus, liturgikus képekkel, de az a kereszténység, ami így testet ölt, inkább a Renanon iskolázódott elme mitologizálása, mint igazi vallásosság. Gyermekkorának Krisztus-képe, elképzelése a Megváltóról *A szegény kisgyermek panaszainak* modern borzongásaival van itt is átítatva, s néhány részletében Juhász Gyula nagyon is evilági kereszténységére emlékeztet (*A gyermek*). Mikor a matematika igazsá-

gainál mélyebb igazságokat kereső imádkozó tudóst idézi, a kor metafizikai szomjúságának ad formát (*A titokzatos szám*). Hogy épp az *Életben* és megtévesztő vallásos színezettel, ez el nem vitatható jele az alkalmazkodásnak, de az is tény, hogy ilyenkor sem kerül szembe például a *Világba* írott cikkeivel.

Legbuzgóbban talán a *Budapesti Napló* vonalával azonosul. Hogy a hely szellemét tisztelni igyekeznek, az ide írt cikkeinek szókészletén is látszik. „Haladó ember”-ről (146.), a „jövő szabad gyermeké”-ről (147.), a kolumbuszi hév szépségéről (154.), a majdani társadalom tökéletességéről (168.), a koedukáció eszméjének nemességéről (171.), a feminizmusról (170.), Dreyfusról, Gorkijról (184.), a fajok egyenlőségéről (193.), a rangkørság (206.), a kizsákmányolás (218.), a „dologtalan nemzetiszín lébolás” ellen (221.), itt olyan politikai éllel és nyomatékkal beszél, ahogy előbb s később — a forradalmak néhány cikkét kivéve — talán soha. A történelemfejlődés marxista elvét itt még korántsem érzi illúziónak (222.), és alkalomadtán antiklerikális vágásoktól sem riad vissza. (572.)

Persze közelebbi vizsgálat ezekben a cikkekből is fölismerhetné a napi politikától való tartózkodást, a személyektől és intézményektől független általános jellegű haladáselv jellegzetességeit. És föltűnhetne, hogy mennyi semleges téma között jutnak szóhoz ezek a radikális cikkek. Azt azonban ez sem másíthatja meg, hogy a *Budapesti Napló* fölvilágosult szellemű, bátor és lendületes újságírója néhány évvel később úgy szaval az oltári szentség magasztos erejéről (606.) s a szent jobb hatalmáról (600.), mintha őszintén hinne is ezeknek a jelképeknek csodatevő erejében. Meglepő az a készség is, ahogy a háborútól irtózó humanista bele tudja élni magát egy török—magyar háború indulatvilágába. (303.) Az alkalmazkodó készség veszélyeit ezek a végletek már sejtetik, de a világháború előtti évek közléte nem produkált olyan helyzeteket, melyekben a személyiség centruma, az alapjaiban humanista szemlélet egyensúlya megingott volna.

Így aztán teljes jóhiszeműséggel gondolhatta Kosztolányi, hogy az ő alkalmazkodó készsége voltaképpen jogos és természetes adottság. Ki is fejti erre vonatkozó gondolatait, s méghozzá a *Bácskai Hírlapban* és 1906 februárjában (!), tehát újságírói pályája kezdetén, amikor még előtte volt újságírás és meggyőződés konfliktusainak. Érdeemes ebből a cikkből egy teljes passzust idézni, mert érvei messzire mutatnak: „Az újság vonzóerejének fő rugója azonban az őszinteség. Nem a feltétlen igazmondás magával ragadó erejét értem. A zszurnaliszta sokszor bizonyos kénytelenségből és kedvetlenül is ír, nemegyszer saját meggyőződése ellenére is. Az újságolvasásnál az a tudat bővöl meg, hogy azt, amit olvasok, egy oly valaki írta, ki velem együtt él, sétál a korzón, rendel magának fröccsöt a vendéglőben, és a saját ügyemet mégis ördögös bővészettel tudja a magáévá tenni. S ez majdnem mindig sikerül neki; sokszor ugyan nehezen megy, de csak addig, míg bele nem melegszik; s ha az első soroknál még kételkedik is az ügy igazságában, melyért lándzsát tör, biztos vagyok, hogy mire befejezi az írását, maga is hisz és kigyullad az arca. A vérbeli újságíró végtelen hajlékony, olyan, mint a Barnum cirkusz kigyótestű nője. S ennyiben igazán művész!” (123.)

Túl azon, amit előbb az ebben a passzusban foglalt gondolatokról már elmondtunk, van ennek a vallomásnak más tanulsága is, s ez a *homo aestheticus* felé mutat. Az „ügy igazsága” és a „megírás sikere” között Kosztolányi már ekkor is az utóbbit érzi fontosnak. Vannak, akik esztétikai hedonizmusnak nevezik ezt a szenvedélyt, s joggal. Ha számolunk vele, az újságíró Kosztolányi élelmességét e magasabb érdekből lehet eredeztetnünk, és meggyőzőbben lehet magyaráznunk helytállását oly sok fórumon, sikerét annyi témában, s alkotókedvét a robotosnak gondolható vállalkozásokban.

Persze, ez a kétkedést lebíró alkotószenvedély azért gyürkőzhet az esetek többségében sikeresen, mert nem kezd a szemlélettel szögesen ütköző föladatba, s mert a témájában rejlő politikai, elvi kérdéseket nem érzi életbevágóan fontosaknak. Így juthatnak szóhoz szabadabban, feszelenebbül az emberről és világról való tudás egyes elemei és azok az írói fogások is, amelyek egy nagyon tisztelt téma esetén talán gátlásosabban érvényesülnének. Aki nem megy vérre az ügyekért, annak könnyebb tünödni, ötletekkel kísérletezni. Annak inkább megadatik a szemlélődés fölénye s a játék színessége. Persze, amit a réven nyer, elveszítheti a vámon: az egyértelmű igazságok, a mozgósító érvek keresői, a cselekvés emberei nem rá figyelnek a történelem fontos pillanataiban.

Azt persze Kosztolányi is nagyon jól tudta, hogy a „végtelen hajlékonyság” nem elég az üdvösséghez. Előbb idézett vallomása folytatásában ezt írja: „Az újságíróban azonban soknak kell lennie a tudásból is. Értenie kell mindenhez. Az emberek veséjébe kell látnia. A helyzet fel fogásához gyors ész, biztos ítélőképeség szükséges...” (124.)

Hogy mennyire igaza van, s hogy ő maga mennyire megfelel ennek az igénynek, erről eddig is meggyőződhattünk. Még inkább meggyőződnénk, ha aprólékosan számba vennénk azokat a példákat, amelyek a tudomány és művészet iránti figyelem, a bennük való jártasság dokumentumai. Ám ha mind sorra vennénk is, akkor sem mondhatnánk mást, mint előbb, hogy a hatás a tudás mobilizálásának s a személyiség érvényesülésének módszerén alapul. Ennek köszönhető például, hogy a repülés világszenzációja az ő cikkében szinte családias élményként ölt alakot. Azt a pillanatot részletezi, mikor a bérház udvara fölött jelenik meg a repülő. Ez a konkrét közeg maga is részesévé lesz az élménynek, a versenypályák mutatványos instrumentuma a mindennapi élet részévé adaptálódik, s a költő e meghitt birtokbavétel, az igazi találkozás átélésének izgalmaival v a l l a pillanatról.

A vall íge aláhuzásával a lírai jelleget kívántuk jelezni, s erre azért kell külön is rámutatnunk, hogy kitűnjön, milyen messze vannak ezek a cikkek műfaji jelleg tekintetében is a szokványos riportoktól, tudósításoktól, glosszáktól, rajzoktól. A reflexív elem valamennyiben erős, a kommentáló hajlam is éppolyan készséges, mint a publicisztikában általában. De más a kommentálás érzelmi töltése, lendülete. Sokkal teltebb és sodróbb. És más a tárgyias részek hitelességfoka is. Bécsről írja például: „Ez a város a zöld kertjeivel és télen a dús fehérségével meg az intimen elszórt lámpáival úgy eped fel az égre, mint egy sóhaj. Minden bécsiben van egy kevés nyárspolgár, egy kevés kegyenc és lakáj. A bu-

dapestiben talán egy nagyúr és egy csirkefogó. Láttam a bécsi népet egy népünnepélyen, ahogy színes transzparenszek alatt falta az ingyen pástétot, s az úr és *liebes Volk* együtt itta a cukros varázsitalt, emilyítően szépen, és együtt táncolt a külvárosi szabó az úri dámával, éltetve a császárt, kedélyesen, nagyon kedélyesen.” (514.) Nem az a tényekhez tapadó riporter közelség ez, amely az újságírásban olyan gyakori, hanem a lényeglátás tárgyiassága, mely bizonyos fölény: válogatás, példák kinagyítása, dokumentálás és minősítés nagyvonalú elegyítése révén *fejezi ki* a mondanivalót. Nem kétséges, hogy ebben is a szépíró felé hajlik az újságíró.

Máskor viszont fordított a helyzet, a már-már elszabaduló lirizáló-deklamáló hajlamot köti meg a friss és érdes nyersanyaggal. Remek példája ennek *Pesti mulató napfénynél* című cikke. „Ó, halálosan szomorú dolog nézni ezt a házat — sóhajt föl a lebontott nyilvánosház pörségei láttán —, pörén, a szerelemnek ezt a kiérdemült népkonyháját, a vágy és a nyomor temetőjét, ahol olcsó szerelmet mértek...” (646.) A lehangoló silányság földézett képeinek hatása alatt egy ponton vallató kérdésbe, majd utálkozó kifakadásba csap át az előadás, már-már retorikába: „Az utálat fojtogatja a torkunkat... Átkozott szobák ezek, s átkozott a levegő is, mely belőlük árad. Mit láthattak ezek az átkozott szobák, mennyi emlék súlyosodhat rájuk...” Néhány sorral odább azonban újra visszatér a rongyos tapéták, a penészes falak valóságos látványához. A borzongás lírája ezekben sem fullad el, mert költői képekben sorakoznak itt a tárgyi elemek is, — de megcsitul a pátoz, s az iszonyt és ítéletet maga a látvány igazolja: „Bemegeyek az udvarra, a furcsa és ijesztő szobák közé, s úgy érzem, hogy a falak most az égre ordítják fájó emlékeiket, és végre kibeszélik magukat, elfecsegik és elharsogják boldogtalan titkaikat. Jó, hogy eltűnik innen ez a terhes múltú ház. Benn a nedves udvarban a kanális mellett egy patkány surran el, felpislog a napra, és megint beoson a kanálisba. A falhoz egy rozoga sóprút támasztottak. Éjfélkor reakaphat egy öreg banya és a holdba röpülhet rajta.”

Ha jól megnézzük ezt a mesteri zárórészletet, nemcsak a retorika megkötésének józan mozzanatát ismerhetjük föl benne, hanem a képzelet új irányú kilendülését is. Valahová messze, s ha a nyilvánosház a közeg, hát a fekete babonák régióiba, de túl a szűkös és nyomorúságos közegen.

És a példa nem elszigetelt, sőt másból, ahol nem ilyen sötét az adott terep, még szabadabban bomlik ki a költői képzelet: fénycsóvát vet a jövőbe, ha a mozi emberi lehetőségeiről gondolkodik (651.), s igen sokszor a múltba, hogy előhívja, kinagyítsa az aktualitást magyarázó, elmélyítő emlékeit. Az újságíró sokszor maga elé képzelni a feje fölött szakadatlanul skálázó lányt is, akit sose látott. (507.) Mert újságíróként is költő, aki többet lát és többet érzékel az átlagembernél, és élményei kifejezésében azok jelentőségét, színét, ízét és érverését is éreztetni tudja.

S mindig meghatározott terjedelemben. Az *Álom és ólom* parányi remekműveit olvasva a szakmabeli ezen a pontosságon már-már megüt-

közve ámul. Micsoda arányérzék, fegyelem és találékonyság kellett ahhoz, hogy a terjedelmi követelményeknek ilyen huzamosan meg tudjon felelni!? Ilyen pontosan s minden nehézkesség, minden csorbaság nélkül. Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy újságírói kelendőségében ennek a képességének is része volt. Tenyérnyi helyet kapott, tenyérnyi remekművekkel töltötte meg. S nemcsak érett fejjel, de már itt a kezdeteknél is. A húszas évek derekán, mikor Nagy Lajossal vitázva arra hivatkozott, hogy az igazi író, ha körömnymi helyre szorítják, hát föltalálja a köröm-műfajt, érvelése visszatetszést keltett, hiszen az irodalom lehetőségeinek bővítéséért hadakozó pályatárs ellen érvelt. Ő tudta, hogy azért valahol neki is igaza van: ő csakugyan föltalálta a köröm-műfajt, s csak most látjuk, mennyi változatban és milyen korán!

SZEMLE

DEÁK FERENC REGÉNYE

Deák Ferenc: *Métely*. Forum, Újvidék, 1969.

Deák Ferenc regénye egy aránylag jól ismert pszichológiai képlet alapján készült: az ember bensőjében beállt zavarok: bűntudat, felejtés, elidegenedés, tájékozatlanság stb. okai után való kutatás az emlékezés eszközeivel, más szóval — a múlt emlékmарadványaiból a valóságos tények, esemény sorok visszaállítása. Voltaképpen a pszichoanalízis kissé avult módszerének irodalmi restaurálása ez. Csakhogy — regényről lévén szó — a pszichoanalízis csak mellékkörülmény, a hangsúly a lelki állapot irodalmi megfogalmazásán van. Mert a regény nem a pszichológia kérdése, hanem elsősorban az irodalomé.

A lélektani regény — mint ahogy a gondolati költészet sem léphet fel egy teljesen új gondolati rendszer igényével (gondoljunk csak a magyar költészetben az egyik legszebb gondolati költemény „banális gondolatiságára”, Babits Ősz és tavasz között című versére) — nem revelál új lélektani mozzanatokat, nem utal új lélektani megoldásokra, nem ad új magyarázatokat, hanem rendszerint az ismertre, sőt a közismert szituációkra épít. Lélektani szempontból tehát nem tart igényt az újdonságra. Mert ha igényt tartana rá, akkor „tudománnyá” válna, és így regény volna válna kérdésessé. Ezért a „lélektani regény” nem lényegi, csak klasszifikáló meghatározás.

S éppen ezért mondhatjuk, hogy Deák Ferenc regényén a közismert pszichológiai képlet se nem rontott, se nem javított, sőt a képlet helyes vagy helytelen felbontása, alkalmazása sem változtatott semmit.

S ezt még akkor is állíthatjuk, ha a *Métely* egész felépítésében a képlet központi helyet foglal el. Sokkal inkább, mint Mauriac *Felejtés* című regényében, melynek a hatása nagyon megmutatkozik Deák regényein, mert ott a képlet némi *ironikus* színezetet kapott: a női név, a női alak, a nőemlék után való kutatás párhuzamban a legfrissebb újsághírekkel, melyeket az olvasó, attól függően, hogy mikor olvassa a regényt, frissebbekkel is felcserélhet, és végül a bűnügyi történet (kéziratrablás) kialakulása — mindez mint egy fintor, groteszk mosoly, míg a *Métely*-ből hiányzik az irónia, itt mindennek szinte drámai komolysága van, a múlt, a félmúlt és a jelen egymást követő, sokszor szaggatott — nyilván tudatosan szaggatott — sora egy tragikus vég felé mutat.

A *Métely* hőse, egy városi értelmiségi, mert „megbetegedett”, visszatér a szülői házba, és gyógyulásként felgöngyölti a múltját, hogy ma-

gyarázatot találjon egy gyilkosságra, amit katonakorában követett el, és ami visszatérő büntudatát és „betegségét” okozta. Három síkon fut a regény: a *gyermekkor síkján* — itt a legerősebb: a gyermek viszonya Krisztinával és az ebből következő lelki megrázkódtatás, a kazaltúz, a téli utazás Kálmánnal, a hajóút a városba; a serdülő- és *ifjúkor síkján*, melynek legfontosabb eseménye a katonaságnál elkövetett gyilkosság; és a *jelen síkján* — visszatérés a faluba, a régi és elhagyott, kiürült szülői házba, az itteni hangulat meghatározó jellege, majd a filmszerű gyorsasággal egymást követő események, az elfeledett, félreismerett, időközben megváltozott barátok, rokonok körében, nagy ivászatok, vadászatok, kesergések, társadalombírálat, de mértékkel — mindez: a gyermekkor, a félmúlt és a jelen eseményei teszik a regényt, de nem egymást időrendben közelivé, hanem egy sajátos szövetstruktúrát alkotva, amelyben a történések átszövik egymást, magyarázatokká válnak, megvilágítják egymást, felfedik a történetnek azokat a részeit, amelyek máskülönben homályban maradnának. Meglehetősen összetett szöveg tehát a *Métely*, de paradox módon, ez az összetettség, bonyolultság nem teszi sűrűvé, sodróvá, magával ragadóvá, mert a magyarázatok és a képlethez való túlzott ragaszkodás tompítja hatását. Ez az összetettség tehette volna valóban „irodalmivá” ezt a lélektani regényt, nem pedig a képlet.

A *Mételynek* ezt a látszólag szövedékes, bonyolult struktúráját a szöveg nyelvi megalkotása, az egyes síkok nyelvi elhatárolása tehette volna valóban gazdaggá. Teljesen logikusan követik egymást a nyelvi síkok: a gyermekkor tartalmi rétegét, mivel ez a legmesszibb, a leginkább múltba merült, egyes szám harmadik személyben formálja meg a szerző. A gyermek a legidegenebb tőle, ő a legtávolabbi, bár paradox módon a legkedvesebb is, és az emlékezés legmélyéről lép elő a harmadik személyű józan és kijózanító beszédformában. Ezzel szemben a közelmúlt és a jelen eseményeit egyes első személyben adja elő, mivel ezek az események még frissek, közeli. Ez az első személy Deák számára, úgy látszik, a legtermészetesebb kifejezési forma. Itt is visszafelé pergeti az eseményeket, s nem az időrendet követi, hanem a logikait, a feltételest, a szöveget kialakulásának egyetlen természetes és ezért rendkívül szigorú logikáját — az írást. Ez az a réteg, amelyben nemcsak a benső világot definiálja a jelenben, hanem a jelent konkrét, társadalmi kérdéseit is felsorakoztatja (itt is Mauriacra emlékeztetve), de stilizáltan: az eseményeket és jelenségeket nem közvetlenül viszi át a regénybe, hanem bármilyen konkrétan is hangzanak azok helyenként, metaforikus formában. Ezzel e szövegréteg elveszíti valódi jelenidejűségét, és tekintet nélkül az előadásmódra, nem lesz ellentéte a gyermekkor felelevenítő, eleve metaforikus rétegnek. Így, elmosva az ellentéteket, Deák azt a szövevényességet, amit el akart érni, csak látványtá teszi. Ha sikeresebb lenne a nyelvi disztíngválás — ha nem lenne pusztán technikai kérdés: harmadik személy—első személy — akkor a *Métely* nyelvi értékei: a részletek ismerete, a hangulatteremtés, a sűrítés képessége, a ritmusképzés, még élesebben mutatkoznának meg.

A regény harmadik rétegéről külön kell beszélni. Az önmegszólító egyes második személyt alkalmazza itt Deák, azt a beszédformát, amivel önmagától kéri számon a múltját és a jelenét. Rendszerint a lelkiismeret szólal meg ebben a formában. Mint egy idegenhez, a cselekvő, élő, létező és ezért tévedő, valóságos énhez beszél az elvont, elsősorban erkölcsi érvekkel fellépő én; az én és az ellen-én párbaja ez, tetemrehívás az elvont erkölcsi elvek előtt. Öszinteségre kényszerít, arra az

őszinteségre, amibe a valóságos én mindig, szinte törvényszerűen belebukik, egy olyanfajta őszinteségre, ami már nem is létezik, hiszen a konkrét embertől teljesen elvonatkoztatott, tiszta eszmény. Ez a párbaj és ennek a vívásnak a kimenetele adhatná meg a kulcsot a regényhez, és nyújthatná a mű legteljesebb részét is, azt a részt, szövegfelületet, ahol az emlékek és a jelen, ahol a képzelet és a valóság, ahol az illúziók és a tények valóban megütköznek. Itt kellene, hogy kibontakozzon, tetőpontra jusson a mű jelentése, iránya, célzata. Csak-hogy — talán éppen azért, mert akkora terhet szabott a *Métely* szerzője erre a felületre, és talán azért is, mert nem definiálta egészen pontosan ennek a rétegnek a funkcióját — sajnos éppen itt mutatkoznak meg Deák prózájának legfőbb hiányosságai is: elsősorban a túlzott alakoskodás, a sok helyütt üresen visszhangzó, a prózai szöveg rendszertől teljesen elütő okoskodás, a némileg zavaros és nem mindig logikus erkölcsi következtetés, egyszóval a gondolatnak nagy szavakkal való helyettesítése. Nyilván ez nem hangzik — mint ahogy nem is célja — ellenbeszédnek a gondolati prózával szemben, merthogy a gondolati próza struktúrája is elsősorban prózai, és a gondolat csak ennek a prózai struktúrájának valóban művészi megfogalmazása révén valósulhat meg. Sajnos, a *Métely*nek pontosan ez a sok és kivételes lehetőséget magában rejtő rétege maradt vázlatos, sőt sok helyütt felületes is. De a kísérletet, amit ennek a rétegnek a megformálása jelent, a kutatást, ami együtt járt vele, mindenképpen dicséernünk kell, mert ami meg nem valósulatlanul is mint lehetőség létezik és mint lehetőség nem csorbult ki, voltaképpen mégis egy sor értéket hordoz magában.

Mégis, ennek a három nyelvi-tartalmi rétegnek az összejátszása, együttélése, a szövetszerű szövegstruktúra kialakulása adja meg a *Métely* legfőbb esztétikai értékeit.

A *Métely* gondolatisága, ahogyan említettük már, a nagy szavak korlátai között maradt; pedig a szerző szándéka, ez a szöveg elemzése alapján teljesen világos, egyfajta gondolati struktúrájának a kialakítása volt. Ahogy a nyelvi és tartalmi összetevők, úgy a mű gondolatisága is megmaradt a lélektani tétel korlátai között. A métely mint betegség, mint a pszichotikus állapot meghatározója, a központi kategóriája ennek a gondolatiságnak. Szimbólum és metafora egyidőben — az egész mű felépítését és a részletek kiválasztását, megfogalmazását is egyaránt meghatározza. Úgy létezik, mint valami, ami felszívódott, és amit már nem lehet „kimosni”. Így, ilyen élesen megfogalmazva ez a kategória különválik a műtől, a műtől független, önálló életet él. De magával rántja a *Métely* egész gondolatvilágát is. Így csak a szöveg szurrogátuma marad meg és fölötte megdermedve, köréje meredve a mű metaforikus gondolatisága. S erre azért is sor kerülhetett, mert Deák elsődlegesen egy pszichológiai problémát akart megoldani, és mert a regény sodrását, menetét, az írást is alávetette ennek a problémának. Nyilván, mind a pszichológiai, mind a filozófiai problémák megoldása nem a regény feladata: a megoldás legfeljebb mellékes következménye lehet a regény irányának, vagy — legtöbbször — a regény esztétikai, nyelvi értékeinek, de ha így sem nyújt megoldást, értékei mit sem változnak. Viszont, ha a regény szövegét alárendelik a problémának és a probléma megoldása felé haladnak, nem pedig a regény természetes (tudatosan alkotói) célját követik, akkor a regény esztétikai élei könnyen kicsorbulnak. Mert a regény csak elbogatellizálódik az ilyen közvetlen diagnózis-közlésekkor: „Megérti-e valaki igazán, mit jelent az: *megrémülni a saját gyúvaságom miatt*” (kiemelés tőlem), és tovább: „És

ez volt a kulcs. Talán mindennek a kulcsa, ki tudja." Voltaképpen a diagnosztikus közlés fonákságát Deák is észrevette, és a közvetlen közlés után ezért alkalmazza a feltételeességet: *talán, ki tudja*. Ezzel azonban mégsem sikerült egészen eltüntetnie azt a zavart, amit a diagnózis keltett.

Pontosan ezzel — a feltételeesség nyelvi alkalmazásával — kapcsolatban kell megemlíteni Deák Ferenc prózájának legbiztosabb pontját, azt a pontot, ami regényének szövegét keménnyé, tartóssá, erőssé teszi helyenként: *a szavak információs értékének maximális kihasználását*. Prózáiróink közül talán Deák érzi és tudja, legjobban, hogy az egyes szavak milyen értéket hordanak magukban, hogy összefűzésük milyen új tartalmakat tárhat fel. Egyetlen szóval hangulatot tud teremteni, egyetlen szóval jellemezni tud. Csak egyetlen példát említsünk: a nagyapa jellemzését: „Hallom, ahogy szid. Már ordítanak a falak, és csak azt várom, hogy a rosszul rajzolt obsitos kihulljon végleg a keretből. Nem akarom látni. Mindig vert és szidott. Mindenkit a világon... Mindenkit szidott. És a fiaira, kilencen voltak, ha megvadult, puskával lövöldözött. *A kis veszett kártyás öreg*.” (Kiemelés tőlem.) Csak tények közlése, és mégis az indulat, „a kis veszett kártyás öreg” indulata hangzik ki belőlük egy egész világot elevenítve fel, pedig csak a falon függő fénykép látványa váltotta ki. Nem ő „ordít”, hanem „a falak”, és az utolsó mondat rövid meghatározó jelzőiből — ismét látszólag csak tények közlése — a puskalövések hallatszanak ki. Deák valóban maximálisan ki tudja használni a szavak tartalmát, és ezzel helyenként regényét a legbírálhatóbb prózai közlés szintjére emeli. Csakhogy, sokszor — mert érzi a szavak súlyát — sokáig elidőzik egy-egy szónál, visszatér hozzá, és ezzel csökkenti a hatását. Máskor megelégszik egyetlen fogalom közlésével. És megint máskor a gondolatot pusztán a szavakra bizza. A gondolat így közhellyé válik.

Tekintet nélkül ezekre a hiányosságokra, a *Mételyben* mégis elsősorban a nyelvi értékeket kell dicsérni. A regény szózszerű struktúráját és belső elrendezését is Deák nyelvi eszközökkel valósította meg.

Nem egészében sikerült mű a *Métely*, de olyan lehetőségeket rejt magában, amelyek, tudatosan kihasználva, Deákot egyik legerősebb prózáirónkká tehetik.

Bányai János

A KÖZHELYEK ÉRTÉKE

Gobby Fehér Gyula: *A verseny végén*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969.

„Elvitatták tőle ezt a csonkaságából eredő kis önállóságot is, és kiselejtezték. Nem engedték többé versenyezni, nem érezhette maga körül a testére fonódó izzadó kezeket, a szorongató ujjakat, eldobták, és nem akadt többé, aki irányítsa. El is pusztulhatott, nem törődtek vele, hiszen azonnal előkerült a következő, új és szolgálatkész társa, aki feltétel nélkül engedelmeskedett minden parancsnak, ugyanúgy, mint ő új korában. Hiába tudta előre annak is a sorsát, nem súghatta meg neki, az nem értette volna meg, szolgáljni akart.”

Ekképpen elmélkedik egy kicsorbult tekegolyóról Gobby Fehér Gyula nevenincs főszereplője a szerző regényének 43. oldalán, s ezzel ugyanúgy telibe találja a korunkban mindinkább elharapódzó „egészséges” versenyszellemet, mint az ezzel karöltve jelentkező és a belső lényeket tekintve is szorosan összefüggő elszemélytelenedést, az ember eltárgyasodását. De nemcsak emiatt választottuk nyitányul a fenti idézetet, hanem, hogy mindjárt Gobby Fehér módszeréből is adjunk egy kis ízelítőt, továbbá azért is, mert a szerző itt nemcsak egy, filozófiai és szépirodalmi művekben egyaránt agyontárgyalt általános jelenséget illusztrál, hanem egyben regényhőse helyzetének koordinátáit is megadja, akaratlanul is felfedve azonban egy eszközeiben rejlő belső ellentmondást is: Gobby lelkiállapotokat pontosan rögzítő, iróniával átszőtt elemző módszere ugyanis elkerülhetetlenül felveti a kérdést, lehetséges-e, hogy valaki a tudatosságnak ezen a fokán ne legyen képes valóságosan is fölébe kerekedni annak a szituációnak, amelynek még finoman elágazó hajszálygökereit is tisztán látja („Tudod, engem egyfelől versenyezni tanítottak, de másfelől úgy odacsomóztak a családhoz, hogy még ma is bogozom a madzagot.”), bármennyire tudjuk is, hogy nem minden a ráción múlik. Persze ez az észrevétel számos más első személyben írt mű kapcsán is felvetődhet (pl. éppen e recenzió szerzőjének nem egy írását illetően is), mivel az „énregény” elkerülhetetlenül dilemma elé állítja az író: vagy teljesen behelyezkedik a fiktív én személyiségébe, s így, önmaga intellektuális szintje alatt maradó regényfigura esetében, mindenekelőtt figyelembe veszi annak szellemi korlátait, és csak annyit mond el vele, amennyit az is képes önmagából és a világból meglátni, vállalva a nyelvi-gondolati elszegényedést a mindenekfelett való hitelesség kedvéért, vagy pedig úgy szólaltatja meg, mintha egy kutya vagy akár élettelen tárgy (esetleg éppen tekegolyó) kezdene magáról vallani, ha önmaga tudatában lenne. A két útból kétségtelenül az előbbi jelenti a nehezebben járhatót, vagy ha úgy tetszik, a „modernebbet” is, ám így, a könnyebb út ellenére is, Gobby Fehér vállalkozása, önmaga viszonylatában, de egész irodalmunk keretein belül is, megkapónak és érdekesnek hat.

Pedig maga a „sztori” látszólag igénytelen. Nem egyéb egy agyonnevelt, anyai-családi terror alatt senyvedő, s ugyanakkor (vagy éppen ezért) versenyszellemtől terhes, sőt a törtétes csiréit is magában hordozó ügyefogyott kishivatalnok kétbalkezesen induló, s botrányos-neveltséges felsüléssel végződő szerelmének történeténél, amit a regény végén még az anakronisztikusan „összekommendált” házasság tisztán testiségre szorító boldogságába való elmerülés is tetézi, anélkül, hogy ez az „én” alapállásán bármit is változtatna, mivel Gobby Fehér „hőse” csupán a szerelem porondjáról lép vissza, hogy ezután versenyzői minőségében társadalmilag sokkal veszedelmesebb talajra, a törtétes talajára lépjen. Ilyenformán talán azt is mondhatnánk, a regény egyik alaponnanivalója akár az „aki nem szerencsés a szerelemben, szerencsés a kártyában” ismert formulában is kifejezhető lenne, azzal a módosítással, hogy a „kártya” helyett a „számárlétra” kifejezést használjuk, ha nem ragadna meg a részleteknek és találó megfigyeléseknek az a gazdagsága, amivel a regényben találkozunk, s egészében mindaz, amit Gobby Fehér szerelemről, versenyszellemről, ezek egymásra hatásáról, s a főszereplő egész magatartásának gyökereiről elmond vagy csak rejtetten érzékeltet, sőt több ízben szimbolikus áttétellel mutat meg, amint azt pl. a tekézésről, a lóversenyről s a vívásról szóló kicsit betétszerűen ható részek esetében is teszi. De külön kell szólnunk arról

a finom ironiáról és humorról is, ami át- meg átszövi a regényt, s ami a szerzőnek arról a mindenképpen figyelemreméltó készségéről tanúskodik, hogy tud groteszk, de egyidejűleg realista is lenni, azaz képes a kissé valószínűtlent is elhítni, amint azt a „háztűznézésről” szóló rész kitűnően példázza. Mert valójában éppen a *realista* Gobby Fehér Gyula megjelenése miatt hat a regény különös meglepetésként, mivel a „régí”, „parabolás” Gobby Fehérre, a már említett áttételes részek mellett, inkább csak Mária zavaróan csúnya kezeiről, s bizonyos, tisztán stílusbeli sajátosságokról ismerhetünk rá: regényében a valósággal, sőt konkrétan valóságunk egy meghatározott szférájával találkozunk. Főfigurája éppúgy valóságunkban gyökerezik, mint mellékalakjai vagy a miliő s a táj, amelyben valamennyien mozognak.

A *verseny végén* félszeg és gyámoltalan „hőse” fiatal ember, amiként a könyv több mellékszereplője szintén az. Ily módon összevetésük más fiatal íróink, elsősorban Végel László regény- és novellahőseivel szinte önmagát kínálja. Mert amíg Végel inkább fiataljaink egy, félrecsúszottságuk ellenére is „elitnek” mondható, lázadó, értelmiségi vagy legalábbis az értelmiségivé válást csírájában magában hordozó rétegével foglalkozik (sőt talán azt is elmondhatjuk a *Makró* szerzőjéről, hogy hősei inkább életérzésének és indulatainak megtestesítői), addig Gobby Fehér fiatalságunk egy „vastagabb”, sokkal inkább jelenlevő rétegéhez nyúl, azokhoz, akiknek nincsenek ideáljai, csak anyagi igényeik, „korszerűségük”, ha létezik egyáltalán bennük valami, ami annak mondható, legfeljebb külszín csak, divat-berzenkedés, s a modern fogyasztói társadalommal szembeni fokozott affinitás, ami cseppet sem akadályozza őket abban, hogy az igénytelen filiszterré válás gondos szülők által jól kitaposott útján haladjanak, s akik mindig készek a másik, „végelinek” is mondható rétegre a lapos középszerűség gyanakvásával tekinteni, amiként azt az „én” megjegyzéseiből is láthatjuk („Az ilyeneket nem szeretem, unlatott és kétségbeesett tekervényes észjárásuk. Mert ezek szolták meg a többieket a legvadabbul. Biztosított védőbástyájuk mögül látszólag minden veszély nélkül ármánykodhattak, merészen bírálták a tülekedő közönséges halandókat, akik közé nem akartak keveredni, de akiket, nem tudni, mi okból, mégis oly szívesen, alaposan és körülményesen szoltak meg.”), s akiknek zömétől az „én” legfeljebb néhány gondolatával különbözik, anélkül, hogy azokból képes lenne vagy szükségesnek érezne bármi következtetést is levonni. De nem kevésbé konvencionális a könyv többi fiatalja sem, az irigyelt Makszencsuk Albert éppúgy, mint Mária, aki szerelmi csalódása után, amíg csak Albert ismét színre nem lép, egészen természetesen veszi, hogy egy szerelem nélküli házasságban keresse a kiutat, vagy akár a jó barát Zoli, akik a nem is túlbonyolult főhős problémáit sem képes megérteni. De a szóban forgó fiatalok mellett megtaláljuk az előttük járó nemzedék tagjait is, beszűkült érdeklődési körű, családba zárkózott kispolgárokat, illetve kispolgári életérzésű munkásokat, elsősorban a főhős családját, akik ellen lázadozik ugyan, ám maga is előftételeik foglya, s végül is engedelmesen indult meg az általuk kijelölt úton. Velük kapcsolatban érdekes felfigyelni arra, hogy a szerző — meglepő módon — mintha éppen e figurák megformálásában jeleskedne: rendkívül jó, eleve tapintó érzékeléssel ábrázolja kicsinyességüket és korlátoltságukat, mint például az anya és a remekbeszabott Ilona néni kölcsönös szurkálásairól szóló részben vagy a „fülrágóan” terrorizáló anya áporodott konyhaszagot árasztó életbölcösségeinek kitalálásakor, úgyhogy — bármilyen furcsának tűnjék is ez — kifejezetten a szerző érdemének tekinthető,

hogyan van bátorsága közhelyeket is leírni. S ezek a közhelyek cseppet sem önmagukért vannak, sőt funkciójuk még csak nem is merül ki teljesen egy-egy figura jellemzőinek felvillantásában, hanem bizonyos értelemben több is ennél. E frázisokat olvasva ugyanis úgy érezzük, igen, éppen bennünk, hínárként ránk tekeredő nyúlós marasztalásukban, elpusztíthatatlan szívvósságukban lelhetünk rá a provincializmusnak, az állóvíz-mentalitásnak nemcsak tüneteire, de gyökereire is. Mint ahogy — nyugodtan kimondhatjuk — maga a történet sem csak önmagát jelenti, hanem, többre mutatón, szimbolikus jelentése is van, vagy éppen — sárga parabolának is mondható, amely azonban abban különbözik alapvetően Gobby Fehér korábbi paraboláitól, hogy mélyen valóságunkba ágyazott és közvetlen valóságunkra utaló. Mert önmagában véve kissé talán valószínűtlennek vagy túl szélsőségesnek is érezhetnénk a történet egyes fordulatait, főleg a szülők által kitervezett házasság létrejöttét, illetve a regényhős pipogyaságát, ám amint áttételes jelentést tulajdonítunk nekik, mindez nagyon is telítelálatnak hat: Gobby regényalakjának tutyimutyi engedelmissége mintha egy egész nemzedék lapos konformizmusát jelentené, illetőleg a nemzedék azon tekintélyes részét, amely talán nem is igazán nemzedék, hanem *korosztály* csupán. És ezen túlmenően Gobby Fehér, bizonyos értelemben az idősebb író-nemzedékétől egészen eltérő látásmóddal, mintha „újra felfedezné” a régi, zsírosan nagyot evő, trágyszagú és sertésrőfögéses Vajdaságot is, konzervatív paraszti-vidéki életfelfogásával, vagyis azt a világot, amihez fiatal íróink közül eddig — egyébként érthetően —, egy-két kivétellel (a maga lírai eszközzelvel novelláiban Brasnyó, és a *Testvérem, Jodiban*, közvetve és módjával Gion), alig mert nyúlni valaki, s ami felé kissé komikus-fanyar fintort is vág. Ez pedig egyben kemény bírálatnak is számít.

Éppen ezért, amennyiben bizonyos hiányosságokról beszélhetünk Gobby Fehér regényével kapcsolatban, úgy csakis azt vethetjük a szerző szemére, amiért nem szélesíti ki világát kellő mértékben minden irányban, holott ilyen, magánélet-központú regény esetében éppen a látszólag mellékes, epizódyszerű részletek lehetnek a társadalmi mondanivaló hordozói, a teljesség építőkövei (gondoljunk Németh László *Iszony* c. regényére). Igaz, a fentebb említett vidéki-paraszti világ, Mária anyjának és falujának rajza révén, illetve Jónásék ürügyén, elég élesen kibontakozik előttünk, ám a hivatalt, a főszereplő munkahelyének képét már valahogy sokkal szegényesebbnek érezzük, sőt egyenesen zavaró, hogy a főhősnek csakis azokkal a munkatársaival ismerkedhetünk meg, akiknek aktív szerepük van sorsának alakulásában, tehát Máriával és Alberttal, míg a többiek végképp homályban maradnak, úgyszólván nem is léteznek igazán. Pedig a jogvédőiroda életének, munkájának bemutatása (még akár az ott tárgyalt egyes jogesetek leírása által is), s legfőképpen a kollégák szélesebb galériája, helyel-közzel még látszólag pletykaszerű részletek beiktatásával is, a kiteljesedés irányába hathatott volna, lehozva a földre a hivatalt, amely így szürkeségével és elvontságával kissé lemarad más részletek elevensége mögött, még ha alapjában fontosabb is, hogy amit a regényben világunkból kapunk, azt adekvátan, hitelesen, minden zavaró kisiklás nélkül kapjuk meg. És ez olyan teljesítmény, amit prózánk jelenlegi (egyébként kétségtelenül dinamikus és ígéretes) összképe mellett, nehéz lenne túlbecsülni.

A SZABADSÁG SAJTÜREGEI

Tolnai Ottó: *Agyonvert csipke*. Symposion Könyvek 18. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969.

Tolnai Ottó költészetét, legújabb kötetének megjelenése alkalmából, két szempontból érdemes vizsgálni: hova jutott el a *Homorú versek* óta (és a Híd-díjas *Sirálymellcsont* után), és mit jelent ma irodalmunkban Tolnai Ottó, aki úgy robbant be a vajdasági magyar irodalomba, mint előtte és utána senki.

Tolnai költészete nyilvánvalóan egy életszemlélet költészete, s verseinek minden sora ennek jegyében áll. Tolnai magában, egyéniségében hordozza költészetét, a költészet a közege és életmódja, s nem csoda, hogy legmegfelelőbb megnyilatkozási alakja is. Ahogy él, úgy írja verseit, ami az élete, az verssé válik. Ha egy költőnek verseiből meg lehet írni az életrajzát, akkor az Tolnai lesz. Ez azt is jelenti, hogy Tolnai bizonyos fokig lemond verseiben a költészetről az élet kedvéért, az élet javára — s ez nem válik minden esetben verseinek a javára. Az áradó élet krónika-buzgárjai jelennek meg verseiben. Veszélyes beszivárgások! Az élet, a valóság elöntéssel fenyegeti ezt a költészetet.

Ha végigkísérjük Tolnai verseit. A parkórtól, a Mozart biliárdasztaltól vagy a Doreenoktól az *Agyonvert csipke* három ciklusáig (melyek közül egy a Gerilladalok nagyon sikerült, érettebb folytatása), tisztán láthatjuk, milyen utat járt be a költő, mit hagyott el, mit vett fel útközben. Képei ma már nem véletlenek, hanem tudatosan alakítja őket, a szavakon, szókapcsolatokon, verssorokon, mondatokon látszik, mennyire tudatosan, meggondoltan dolgozik („Gondolkozzál miközben játszol”), helyezi el szavait a sorokban. Verseinek felépítése is közelebb áll már a tudatos komponáláshoz, sokkal kevesebbet bíz ma már az esetre, az ösztönre, fegyelmезettebb. Versének szabadsága sokkal nagyobb, mint eddig volt, most tudja érvényesíteni szenzibilitását, gondolkodásmódjának érettségét. Megtalálta formáit és tartalmait, költészetének minden tendenciája előtte is világos már, ez biztonságot ad neki, úgyhogy sokkal szabadabban bánik a nyelvvel, képekkel, témákkal. Gondolatok, ötletek, kombinációk roppant gazdagsága tárul itt fel.

Verseiben az ironikus hang eléggé kifejezett, néha szójátékokon alapuló humor (azt hiszem, a költészetben nem megvetendő tulajdonság!) teszi elégedettebbé az olvasót. (Ne rökönyödjünk meg, ha Tolnai egy nap szatírárt fog írni, versben vagy prózában, mindegy, vagy ha — rendkívül szellemesen és egy cseppet sem felületesen — humorizálni fog!) Tolnainak van humora, s ezt legkomolyabb verseiből sem számúzi. Szerencsére.

Tolnai persze elkötelezett költő, elkötelezett a maga módján. Ezt nemcsak az 1968. augusztus 21-i keltezését viselő pesti vers vagy a Jan Pálach témájára írt verse, vagy mondjuk az Óda Sztalinhoz bizonyítja. Ennek a költészetnek az elkötelezettsége az a költői és emberi szándék, hogy mindig és mindenütt jelen legyen, teljes életet éljen, semmiből ki ne maradjon, mindent átéljen, még ha belepusztul is, s hogy mindenről

kimondja a szavát — nyíltan vagy burkoltan, egyenesen vagy hallatlanul bonyolult módon. Ez az elkötelezettség rokonszenves, sohasem válik öncélúvá, se költészetten kivülivé: mindig azon belül marad.

Most aztán már láthatjuk Tolnai szerepét és helyét is irodalmunkban. Különös hely ez, mást nem illet, nem illethet meg. A Tolnai-típusú költő hiányzott költészetünkéből, s ő megérezte, jól választotta a pillanatot, amikor — ilyen költészettel — meg kell jelennie. Az *Agyonvert csipke* eddig köteteinél is jobban bizonyítja, hogy a kor, a nap nagyon pontosan meghatározza Tolnai egyéniségét, filozófiáját és költészetét, ezért időszerű költő ő — a szó minden jelentésében és vonatkozásában. Három verskötetet ürt töltött be irodalmunkban, új dimenziót adott neki. Hangja az, amit ezelőtt nem hallottunk, magatartása hiányzott. Így, vele teljesebb a költészetünk, és egyénisége, ereje egy kissé meg is rázta, felrázta irodalmunkat. A költői és emberi szabadság lehetőségeit, méreteit, elérhetőségét mutatta meg Tolnai költészete.

(TL)

A TRAGÉDIA ÚTJAI

Szeli István: *Utak egymás felé*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969.

Ez a könyv egy újabb út, s benne külön mindegyik tanulmány is út, mely egymáshoz vezet, vezethet bennünket, éppúgy, mint a kötet tanulmányaiban bemutatott, évszázadokra visszanyúló, egymás megismerésére, megértésére, megszeretésére irányuló kísérletek is, Kazinczinak Lukijan Mušickihoz írt levelétől vagy Zmaj Toldi-fordításától Manojlovićnak *Az ember tragédiájához* írt előszaváig, vagy a még újabb próbálkozásokig. Éppen ezért örülünk ennek a könyvnek is, mert noha ezek az útépitési szándékok évszázadokra nyúlnak vissza, mégis kevesellnünk kell őket, bár kétségtelen az is — s egy ilyen kötet ezt is megmutatja —, hogy már a múltban is sokkal több volt, mint sokszor sejtjük; ámde láthatjuk azt is, hogy ezek az utak bizony sokszor nagyon rosszul sikerültek, járhatlanok maradtak, s inkább csak szándékukban szolgálták a népek közeledését. De akkor is tudnunk kell ezekről, nemcsak a szándék becsületesége miatt, de hogy tanuljunk az elődök hibáin, s ne ismételjük meg őket újra.

Dr. Szeli könyvének az első része foglalkozik az egymás felé vezető utakkal. Két tanulmányt tett ide a szerző, az egyik a magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásait taglalja, a másik — *A tragédia délszláv képe* — *Az ember tragédiájának* a délszláv népek nyelvére való átültetési kísérleteit elemzi. Véleményünk szerint a könyvnek — nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom szempontjából — ez a legjelentősebb tanulmánya. Nemcsak az irodalomtörténészek számára hasznos munka, nemcsak elemző módszerében, a korabeli dokumentumok felkutatásában, tolmácsolásában, kritikai vizsgálatában példamutatóan lelki-

ismeretes, de a laikus érdeklődő számára is lenyűgözően érdekes olvasmány.

Szeli azzal a megállapítással kezdi tanulmányát, hogy „A magyar irodalmat külföldön, a világirodalmi tudatban elsősorban Madách Tragédiája jelenti...”, megtudjuk azt is, hogy a délszláv népek nyelvére eddig nyolc fordítást készítettek, ebből négy nyomtatásban is megjelent. A nagyszámú fordítási kísérlet önként veti fel a kérdést: miért ez a rendkívüli érdeklődés, s milyen eredménnyel járt ez a buzgalom? A kérdés, a benne felvetett kíváncsiság annál is indokoltabb, mert kitűnik, hogy az első fordító, a bajai születésű Mita Popović — Popovics Döme, aki alig tizennyolc évvel fiatalabb Madáchnál, s akinek a hatvanas években és a hetvenes évek elején valóságos költői kultusza volt az újvidéki szerb olvasóközönség között és a pesti szerb irodalmi körben is; azt hihetnők, hogy maga a tény, hogy a *Tragédiát* egy akkor divatosnak számító költő fordítja elsőnek szerbre, méghozzá igen korán (előtte állítólag csak a német fordítás készült el), azt hihetnők, hogy ez eleve megnyitja a *Tragédia* előtt az utat a szerb színpadokhoz, s ezeken át az olvasó, illetve néző felé is.

Nem így történt. „Talán a még közeli, 1848-i ellenségeskedés, talán a szerb irodalmi közvélemény történelmileg indokolható nacionalista orientációja vagy talán egyszerűen Popović munkájának gyengesége voltak az okok”, ma már nem tudjuk megállapítani, de a fordítás nem talált kiadóra, s kézírata is elveszett.

Az első kísérlet tehát elveszett, de a regény, a *Tragédiáért* folytatott küzdelem regénye — ennek a résznek a címe is: *Küzdelem a Tragédiáért* — megint csak biztató fejezettel folytatódik: a következő fordító nem más, mint a nagy szerb költő, Arany és Petőfi nagyszerű fordítója: Jovan Jovanović Zmaj. A fordításhoz nagy reményeket fűznek, Zmaj lelkiismeretesen dolgozik, a siker azonban elmarad: a fordítás megbukott, nem tudott utat csinálni a *Tragédiának* a színpadhoz, s ezen keresztül a szerb közönséghez. Két egymástól eltérő költői alkat találkozott, „az alapjában derűs életszemléletű költő, a „lírára hangolt Fruška gora-i csalogány”, ahogy kritikusan nevezték, nem tud otthonosan mozogni a tragikus feszültség magasabb rétegeiben. A bölcséleti elmélyültségre való képtelenség hatott ki a képek átültetésének módjára... s ugyanaz az oka a fordítás köznapi-népies hangvételnének is, ami oly kiáltó ellentétben áll Madách emelkedett hangjával.”

De nem voltak szerencsésebbek a következő fordítási kísérletek sem, noha a következő fejezet még az előbbinél is biztatóbban indul, hiszen 1939 körül a szerb színházi emberek kezdenek érdeklődni a *Tragédia* iránt, s a „Duna bánági színtársulat, a zágrábi színház, a belgrádi Nemzeti Színház s a zombori színház is tervbe veszi” bemutatását. A következő fordítás tehát már a színre vitel reményének a jegyében készül el, noha Vladislav Jankulov már 1924-ben hozzákezdett a fordításhoz. Ez a rész érdekes mozzanatokkal derít fel Szirmai Károly szerepéről is, aki szintén a *Tragédia* színre vitelének ügyében fáradozik. Szeli a fordítások és az eredeti szövegek összevetésével vizsgálja meg és mutatja ki, miért nem sikerült Jankulovnak sem elfogadható fordítást adnia. Elsősorban

két szembetűnő fogyatékosagra hívja fel a figyelmet: a szívós, makacs (inkább szövegben, mint hangulatban jelentkező) ragaszkodás Madáchhoz és a stílus, a verselés, a költői forma fogyatékos kezelése.

Egy sikertelenséggel tehát több, de sebj!, hiszen a szerb fordítók nem tanulni akarnak egymástól, hanem felülmúlni egymást. Svetislav Stefanović, kora neves Shakespeare-fordítója elődeivel szemben sikere-sebb munkát végzett: sok tévedése ellenére is a legszerencsésebben szövegeztette meg Madáchban a drámaíró. Ő azonban nem tudott jól magyarul, s fordításában a gyors, felületes, ellenőrzés nélküli munka nyomai is megmutatkoznak. A következő fordító: Borislav Jankulov nagybárá bátyja szövegére támaszkodik, s nem is tekinti munkáját új fordításnak, csak újabb, javított kiadásnak. Az utolsó kéziratos fordítás az ötvenes évek elején készült, Petar Trbojević eszperantóból ültette át magyarra a *Tragédiát*, azonban mint az idézetek összehasonlításából kitűnik, nem jutott túl a jó szándéknál.

Szeli szerint: „Madách drámájának szlovén fordítása a *Tragédia* legkiegyensúlyozottabb és legharmonikusabb műfordítás-teljesítményei közé tartozik a mű idegen nyelvű megszólaltatásai között.” A Vilko Novak és Tine Debeljak által készült fordítás, mint az utóbbi szerbhorvát fordítások is, a színre vitel szándékával készült. A kritika kedvezően fogadta. 1940 decemberében folytak a megbeszélések a bemutató ügyében, 1941-ben azonban... Ezt már tudjuk.

A regény azonban ezzel még nem ért véget. Eddig csak a meg-meg-újuló fordítási kísérleteket figyelhettük. Van valami sejtelmes titokzatos-ság ezekben a *Tragédiáért* folytatott rohamokban, s mint tanulmánya összegezésében a szerző mondja: „A visszhangtalanság történelmi és irodalomtörténeti okai ma már világosak előttünk. Zmaj félfeszítettségű fordítása, a zágrábi bemutató szerencsétlen körülményei, a Stefanović-, a Vladislav Jankulov- és Novak—Debeljak-féle fordítások megjelenésének kedvezőtlen időpontja, s egyáltalán nem mellékes tényezőként a fordítók többségének irodalmi, világnézeti, sőt politikai kompromittáltsága: mindez egy sorstragédia törvényszerűségével teljesíti be a mű végétét.”

A *Tragédia* a világháború előestéjén mégis bemutatásra kerül. De micsoda sorsirónia! Amíg egymás után készültek a gondos, az előző fordításokat túlhaladni igyekező fordítások, addig a zágrábi színház igazgatója a bemutató előtt mindössze tizenkilenc nappal adja ki fordítani három fordítónak, ezek öt nap alatt el is készülnek. Felületes munka, összecsapott előadás, kedvezőtlen sajtóvisszhang.

Ez lett az eredménye az idestova száz éve tartó küzdelemnek a *Tragédiáért*?

Idézzünk még a tanulmány utolsó bekezdéséből: „A *Tragédia* kulturális küldetése, a magyar és a délszláv irodalmak kapcsolatainak történetében betöltött szerepe mégis rendkívül jelentős: a meghódítására irányuló meg-megújuló rohamoknak a művel csaknem egyidős története, a fordítások válságos történelmi pillanatokot kísérő feltűnése, s az a szubjektív szándék, amely a fordítások mögött áll, már-már szimbolikus jelentésűvé növesztették...”

A végkövetkeztetés is mintha hú akarna maradni Madách üzenetéhez: a fordítások tragikus szerencsétlensége ellenére is derűlátó.

A szerző kutató, vizsgálódó szelleme átragad az olvasóra is, s ez az oka, hogy elégedetlen marad, pontosabban: a kapott ismeretanyag felébrésztli kíváncsiságát. Nem tartozna a tanulmány tárgyához, de hasznos lenne egy rövid áttekintést adni arról is, vajon hasonló sorsra jutott-e a *Tragédia* más népeknél is. Ez már azért is érdekes lenne, mert egyes utalásokból sejteni lehet, hogy nem így történt.

A több mint százoldalas, rendkívül nagy forráskutató munkával készült tanulmány uralja a könyvet, méreteiben, jelentőségében, alaposágában is kiemelkedik a többi írás közül. Nem azért, mintha a többi nem lenne érdemes elolvasni! Hiszen a Majtényi-regénynek, a *Garabonciásnak*, nyelvi tanulságait taglaló tanulmány éppoly hiánycikknek számít, mint a másik: A Barbárok egy lehetséges modelljéről szóló. Ez utóbbi a Magyar Tanszék Tanulmányok kötetében is megjelent (ezt talán jelezni lehetett volna).

A kötet többi része, mintegy 80—90 oldal, hazai témákat ölel fel. A Három daguerrotip Milkó Izidor, Boschan Sándor és Thurzó Lajos emlékét idézi. Azonkívül, hogy hozzájárul irodalmi hagyatékunk feltáráshoz, kötelességünkre is figyelmeztet bennünket. Ki tudja már közülünk például, hogy az adai születésű Boschán Sándor *A cigányasszony* című verses elbeszélése volt talán (1919-ben) a „szerb királyi cenzúra engedélyével” kiadott első vajdasági könyv? Ötven éve múlt, hogy Szabadkán megjelent ez a könyv. Megemlékeztünk-e róla? Ez a kötet, meg a többi is, bizonyítja, hogy van már olyan fejlett irodalomtörténeti kritikánk, hogy ne csak három daguerrotipra teljen.

Noha a kötet utolsó része az egyes vajdasági írókról készült rövid, összefoglaló írásokból tevődik össze, s már nem is először lát nyomdafestéket, mégis hasznos dialógusokra adhat alkalmat, hiszen a szerzőnek nem egy értékítélete esetleg vitatható, az azonban kétségtelen, hogy, akár nagyobb munkáiban, ezekben a rövid jellemzésekben is ritka lelkiismeretességgel törekszik a lényeges mozzanatok megragadására, ítéleteinek megalapozottságára.

(bn)

A HUNGAROLÓGIAI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

A múlt év második felében jelent meg *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* című új időszaki kiadvány első száma. Mint a címe is mutatja, fiatal magyartani intézetünk adja ki, az az intézet ad benne számot munkásságáról, a jugoszláviai magyar tudományos munka alakulásáról, amelyiknek a megalakításától nagyon sokat vártunk; panasza nem is lehet ok, a folyóiratot nagy érdeklődés fogadta, gyorsan elfogyott, érthetetlen viszont, hogy az első szám fölött szinte minden komolyabb visszhang nélkül múlt el az idő, alig olvashattunk véleményt

róla, a benne megjelent dolgozatokról. Persze, semmiképpen sem szabadna arra következtetni ebből, hogy akkor talán nem is volt szükség erre a folyóiratra. A szükségességéről nem szabadna vitatkozni (arról talán inkább, hogy milyen legyen), hiszen maradéktalanul el kell fogadnunk azt, amit a bevezetőben Dr. Szeli István mond: „Nem kizárólag az Intézet ez év elején megindult munkája tette szükségessé ennek a közlönynek a megindítását, hanem az a körülmény is, hogy a hazai magyar tudományos kutatómunka eredményeit gyakorlatilag sehol sem tehetjük közzé: a külföldi publikálás legtöbbször igen körülményesnek bizonyult...; meglevő folyóirataink és lapjaink jellegüknél és feladatuknál fogva nem vállalhatták a közlést; a munkák szerbhorvát vagy más nyelvű közlönyökben való publikálása pedig nemcsak fordítási nehézségekbe ütközött, hanem a tanulmányok és közlemények tárgya és természete is olyan volt, hogy a nem magyar olvasóközönségnél nem számíthattak nagyobb érdeklődésre. A Bölcsészeti Kar Magyar Tanárszékén az utóbbi időben fellendült tudományos kutatás, a magyar nyelvű, tudományos munkával foglalkozó szakemberek örvendetesen növekvő száma, a többi intézet és intézmény munkaprogramjának — igaz, ma sem kellő méretű — tematikus bővülése magyar történelmi, nyelvészeti, szociológiai, irodalmi vagy kulturális anyaggal, nem utolsósorban pedig a közéletben beállt változások, amelyek egyre nagyobb teret biztosítanak a nemzetiségi művelődés múltjának és jelenének feltárása és megismerése előtt: mindez parancsoló szükségletté tette egy magyar nyelvű közlönynek a megindítását, amely bepillantást ad az Intézetben folyó munkába, ezenkívül pedig alkalmat nyújt az Intézet köré gyűlt munkatársaknak, hogy hosszabb-rövidebb tanulmányaikkal, készülő munkáik bemutatásával bekapcsolódjanak művelődési és tudományos életünk vérkeringésébe...”

A meghatározott feladat idézése után magától adódik a kérdés: vajon mennyire tett, mennyire tehetett eleget ezeknek a folyóirat első száma? Illetve, mivel most már megjelent a második is, szemügyre vehetjük az esetleg bekövetkezett változást, az első számban talán kimutatható kezdeti hiányosságok pótlását, az ezek kiküszöbölésére irányuló törekvést is.

A *Közlemények* első száma bevezetőben közli Szeli István Az első szám elé című írását, amiből fenti idézetünket is vettük. A főszerkesztő itt nemcsak a folyóirat feladatait határozza meg, de válaszol a Hungarológia Intézet megalakításának körülményeit s azokat a társadalmi adottságokat is, amelyek egy ilyen tudományos intézmény létesítését szükségessé tették.

A következő közleményt Mikes Melánia, az intézet munkatársa készítette, tájékoztat a magyar-szerbhorvát kétnyelvűség körében folyó kutatásokról. A kétnyelvűség sok elméleti és gyakorlati kérdése is megválaszolatlan még, éppen ezért a közvélemény érthető kíváncsisággal várja, milyen eredményekhez vezetnek az intézetben folyó kutatások.

Penavin Olga a jugoszláviai magyar nyelvjárási atlaszok készítésének műhelytitkaiból ad ízelítőt. Gazdag tapasztalatait a fiatalabb nyelvészek, nyelvjáráskutatók hasznosíthatják. De mások számára is érdekes

olvasmányt jelentenek a műhelytitkok. Papp György Kanizsa és vidéke földrajzi neveinek általános sajtóságairól, Matijevics Lajos pedig A játszi szóképzés a vajdasági diáknyelvben címmel közli dolgozatát.

A nyelvtudomány körébe tartozó munkákat követik az irodalom- illetve művelődéstörténet körébe vágó cikkek, tanulmányok. Anđelić Magdaléna Margalits Edéről, a horvát és a szerb irodalom tolmácsolójáról ad érdekes ismertelőt, Božidar Kovaček Néhány elfelejtett újvidéki magyar nyelvű folyóirat című írásával figyelmeztet bennünket, milyen sok még a tennivalónk kulturális örökségünk számbavételében. A fiatal újvidéki tanár, neves kultúrmunkás, az irodalmi kapcsolatok lelkes kutatója cikkében öt elfelejtett folyóirattal foglalkozik, amelyek az újvidéki magyar lakosság kulturális fejlődéséről tanúskodnak.

Dávid András tanulmánya — A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományról — rendkívüli alapossggal és hozzáértéssel közelíti meg tárgyát, igényességére jellemző, hogy befejező részében megjegyzi: „... egészen világos, hogy az elmélyült kutatás jó része még előttünk áll.”

Csuka Zoltán Expresszionizmus a jugoszláviai magyar irodalomban címmel közli jegyzeteit, Féderer Mária írása pedig Jakov Ignjatovičtyal és az 1865-ös országgyűlési képviselőválasztással foglalkozik. Lőrincz Péter a bánáti magánkönyvtárakról ír, érintve az 1848-tól 1918-ig terjedő kor társadalmi viszonyait is.

Király Ernő neves népzene-kutatónk a Vajdasági magyar munkásmozgalmi dalok nyomában címmel közli tanulmányát. Jelentős munka ez, s még több hasonlóra lenne szükség. Az első számban Penavin Olga és Katona Imre tollából könyvismertetéseket is közöl a folyóirat.

Az első számról elmondható, hogy a nyelvészeti tárgyú cikkek vannak túlsúlyban benne, valamennyi érdeklődésre tarthat számot, noha — ez nem kifogás, inkább megállapítás — ezek között nincs egy sem, amelyek a jugoszláviai magyarság égető nyelvi problémáit taglalná. Ezt nyilván objektív okok magyarázzák. Úgy véljük, hasznos lenne, ha több olyan tanulmányt, beszámolót olvashatnánk, amely a jugoszláviai magyar tudományos közvéleményt tájékoztatná az intézetben folyó munkáról, ez lehetőséget nyújtana olyan dialógusok megindítására az intézet programjáról és munkájáról, amelyből gyümölcsöző együttműködés születne. Ez lenne a közlőnynek egyik fontos funkciója.

A második számban bővül a munkatársak névsora. Első helyen közli a folyóirat Bori Imre cikkét: Szabó Dezső három nyilatkozata. Bori szerint „A két világháború közötti jugoszláviai magyar sajtóban jelentős magyar irodalomtörténeti értékű anyag látott napvilágot, amelyet a magyar irodalomtörténetírás mindeddig nem kamatoztatott.” Ezt a tételt illusztrálja valójában az a szöveg, amely a *Bácsmegeyei Naplóban* megjelent Szabó Dezső nyilatkozatokat ismerteti, s a leközlött egykori újságcikkek is. Már Bori írásának olvasásakor is felmerül bennünk a kérdés: mennyi még a tennivalónk, milyen értékek rejlenek múltunk ismeretlenségében! Erre is figyelmeztet ez, de több más tanulmánnyal együtt bizonyítja azt is, hogy a jugoszláviai magyar értelmiség között szép számmal vannak olyanok, akikben él a tudományos munka iránti

kedv és szándék, s akiből nem hiányzik a felkészültség és képesség sem ahhoz, hogy tudományos igényvel folytassák az érdeklődési körükbe vágó vizsgálatokat. Azt kell látnunk, ennek a számnak alapján mondhatjuk ezt: ez az érdeklődési kör is igen tág. Egy tudományos folyóirat ismertetésénél az olvasmányosság nem a legfontosabb szempont, ennél a számnál mégis hangoztatni szeretném: nemcsak a tanároknak, nemcsak a nyelvészeknek és irodalomtörténészeknek tartalmaz érdekes és igényes olvasmányt, de egy-két kivételtől eltekintve mindegyik írás olyan tematikát tárgyal, amelyet itt minden értelmiségi magyarnak ismernie kellene. Persze, találhatunk bőven olyan írást is, amely nemcsak a vajdaságiak érdeklődésére tarthat igényt, de amelyről tudomást kell, hogy vegyen a magyar s általában a jugoszláv tudományos élet is. Elsősorban talán Velimir Mihajlović tanulmányát kell megemlíteni, amely — Adalékok a szerbhorvát szókincs magyar jövevényszavainak tanulmányozásához — egy igen hiányosan megvilágított kérdésre hívja fel a figyelmet, azzal a szándékkal, „hogy illetékes hazai tudományos intézetek tűzzék napirendre ezt az igen fontos és komplex kérdést”.

Ugyancsak fokozott érdeklődéssel és kíváncsisággal olvastuk Penavin Olga írását: Iliriában helyhezett Réthfaluról való emlékezetes dolgok. Rétfalu református papjának anyakönyvi bejegyzései ezek, azaz ezek másolata. 1758-ban jegyezte be őket Dömény József. A közönséges halandó nem tudja megindulás nélkül olvasni ezeket a több mint kétszáz év előtt papírra vetett sorokat, a nyelvtörténésznek, a művelődéstörténet kutatójának sokkal többet jelenthetnek. De elgondolkodtató figyelemzetésként hatnak a szerző alábbi gondolatai is: „Régóta kísért már az a gondolat, hogy egyszer össze kellene gyűjtenünk azoknak a nevéit, akik valamikor a mi tájainkon a tudás mécseseit gyűjtogatták. Azoknak a tanítóknak, papoknak a nevét, akik a „nagyvilágból” érkezve, minderről lemondva, a félreeső kis falvak „oskolá”-iban a bocskoros, sokszor csak meztlábás parasztyerkek buksi fejébe belopták az írás-olvasás, a számolás tudományát, hírt hoztak nekik a nagyvilágból, ízelítőt adtak nekik a poétika, a retorika szépségeiből . . .”

Az intézet munkája iránti érdeklődésünket fokozza az összevető nyelvtan körébe vágó két tanulmány: Dezső László budapesti nyelvész a szerbhorvát—magyar összevető mondatban néhány kérdését fejtegeti, Mikes Melánia és Kaszás József közös tanulmánya pedig már a konkrét vizsgálatok világába vezet el bennünket. A kérdőívekre kapott válaszok alapján vizsgálják a határozottság és a határozatlanság kategóriáját, egy nagyobb szabású tématerv, az összevető mondatban tanulmányozásának az anyagából ad táblázatokkal és grafikonokkal illusztrált izelítőt a két szerző.

De az említetteken kívül több más olyan írásra is fel kellene még hívnunk a figyelmet, amely a tanulmányok számára fenntartott száztíz oldalnyi részbe került. Feltétlenül említeni kell Stojanović—Káich Katalin Gozdsu Elek és a Szabad Lyceum, Fried István Szerbia fölfedezése a magyar felvilágosult történetírásban, Božidar Kovaček Mikszáth Kálmán egy szerbhorvát fordítójáról, Lőrinc Péter A „Torontál” és a torontáli polgári társadalomtudomány, Matijevics Lajos Földrajzi nevek

a szabadkai magyar végrendeletekben és Körmöci Erzsébet—Szabó Jolán Halotti szokások Zentán című írását is. Kétségtelen, hogy nem egyenlő az értékük, témájukban, jellegükben is eltérnek egymástól, s némelyiknek talán nem is itt lenne a helye, együttvéve azonban: e miatt a tizenegy tanulmány miatt nem kell szégyenkeznie most kialakuló tudományos életünknek.

A Kisebb közlemények rovatban Bosnyák István Reflexiók Sinkó Ervin irodalmi hagyatékáról — és egy indítvány, Penavin Olga Földrajzi neveink gyűjtésének állása és Kovács Kálmán Sokat tudó szavak című közleményét olvashatjuk. Bosnyák polemikus hangon induló írásában szemrehányást tesz, amiért még mindig nem foglalkozunk intézményesen azzal, hogy mi lesz Sinkó irodalmi hagyatékával. Együttal javasolja Sinkó Ervin 24—25 kötetes Válogatott műveinek kiadását. Ez is, mint a folyóirat még néhány írása, méltán számíthat az érdekelt intézmények és fórumok visszhangjára.

Gazdagnak mondhatjuk a könyvismertetési rovatot is, Andelić Magdolna, Kiss Mária, Dávid András és Matijevics Lajos tollából olvashatunk itt ismertetőket hazai és magyarországi könyvekről.

Az intézet életéből is közöl tájékoztatást a folyóirat. Szeli István a Hungarológiai Intézet egyéves munkáját ismerteti, Mikes Melánia pedig a magyar—szerbhorvát összevető mondattannal kapcsolatos értekezletről számol be.

Örvendetes és dicséretre méltó vállalkozás a Pastyik László által összeállított melléklet, A jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok 1968. évi magyar irodalomtörténeti repertórium is, amely a Hungarológiai Intézet Bibliográfiai Füzetei sorozat első száma. Mint a szerző maga is írja, az első ilyen próbálkozás ez, hiszen ez ideig nem jelent meg önálló közlemény formájában a jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok magyar irodalomtörténeti repertórium. Íme, most ez a munka is megindult, s első eredménye máris itt áll előttünk. Minden első gyümölcsnek örül az ember. Így állunk a Hungarológiai Intézet első kiadványai előtt is. Nem mintha nem lehetnének még jobbak, még gazdagabbak, még igényesebbek. Miért kellene külön hangoztatnunk: többet várunk, remélünk az intézettől, amikor a Közlemények nem egy írása is éppen ezt, a fokozottabb munkát sürgeti, bizalmat ébresztő, hitelt érdemlő türelmetlenséggel.

(bn)

SERKENTÉS KUTATÁSRA

Kulcsár István: *Az ember és társadalmi környezete*. Gondolat Kiadó, Bp., 1969.

A magyar szociológia egyik jelentős tudományos egyénisége, Kulcsár István újabb könyvével nemcsak, sőt elsősorban nem a szociológusoknak nyújt érdekes olvasmányt. Mász szóval azt jelenti ez, hogy *Az ember és*

társadalmi környezete tulajdonképpen nem valamilyen újabb szociológiai kutatás eredményét kívánja a szociológus közvélemény elé tárni. Szándéka tehát nem az új ismeretek feltárása, hanem inkább a meglévő eredmények népszerű formában való ismertetése. S hogy erre miért van szükség, arra a bevezetőben maga adja meg a választ: „Mégis az objektív összefüggések feltárásával a szociológia sokkal hatékonyabban segítheti a hétköznapi társadalmi gyakorlatot, különösképpen pedig a társadalom tudományos vezetését és építését, mint az empirikus valóság mégoly pontos és részletes leírásával.” Erről van tehát szó: a társadalom tudományos vezetéséről, s ezt segítheti elő az általános törvényszerűségek feltárásával is a szociológia.

A célnak megfelelően Kulcsár könyvének első részében áttekintést ad a szociológiai gondolkodás fejlődéséről. Ebben a fejezetben különös érdeklődéssel olvastuk *A marxista szociológia és fejlődése* című részt. Sajnos, amíg a modern polgári szociológiáról szóló részben számos jelentős mai szociológus nézeteivel foglalkozik — Riesman, Mills, Dahrendorf, Fromm, Parsons, Robert Merton, Paul Lazarsfeld stb. —, addig a marxista szociológiáról szólva úgyszólván csak Marx, Engels és Lenin nézeteinél marad. Igaz, erre megadja a magyarázatot is: „A szovjethatalom első évtizedében még jelentős szociológiai vizsgálatokat találunk, amelyek elméleti és gyakorlati szempontból is fontos következményekkel jártak. A személyi kultusz sokszor voluntarista politikája viszont, éppen a voluntarista jelleg miatt, már nem igényelhette és nem is tűrhette a társadalmi valóság teljes feltárását... A marxista szociológia ezekben az években nem csupán nem érte el a klasszikusok színvonalát sem elméleti, sem módszertani tekintetben, hanem ily módon a politikai akarat végrehajtójaként visszatért a politikai keretek közé. Márpedig a politikai értelem, a politikai akarat korlátaira — különösen a társadalmi problémák megértése szempontjából — már Marx rámutatott. Mindennek a következménye az lett, hogy a szociológia léte szűnt meg.”

Tudjuk, ez idő alatt a polgári szociológia (de mondhatjuk talán egyszerűen úgy is, hogy a szociológia általában) óriásit fejlődött, különösen a konkrét kutatások, a kutatási módszerek terén nagyot lépett előre. Hogyan viszonylik ezekhez az eredményekhez a marxista szociológia? Kulcsár szerint: „Az eddigi gyakorlat itt is jelzi a jövő útját. A marxista szociológia sohasem zárkózott el a polgári szociológia eredményeitől...” Persze, egy ilyen megállapítás már annyira közhely, hogy semmiképpen sem elégíthet ki bennünket.

Általában elmondható, hogy a könyvnek azok a részei a legérdekesebbek, amelyek az egyes fejezeteket vezetik be, amelyekben a szerző az egyes fogalmakat tisztázza, határozza meg, az a roppant ismeretanyag és magabiztosság, amely ezekből a részekből sugárzik, csak fokozza az olvasó érdeklődését. Amint azonban a mai kérdések konkrét ismertetéséhez ér, eleve bizalmatlanok leszünk megállapításaival szemben. Ezek egy része annyira ismert, hogy úgy tűnik, fölösleges foglalkozni velük, másik részük viszont sokszor nagyon is vitathatónak látszik, azaz bizonyításra szorulna, ezt viszont ez a könyv nem tartalmazza, nem is volt célja. S végeredményben: ne várjuk egy könyvtől azt, amit nem is akar

nyújtani. Már csak azért se, mert Kulcsár könyve anélkül is figyelmet érdemel. A szocialista társadalom, megannyi megnyilvánulási területén, csak úgy fejlődhet igazán a leghumánusabb társadalommá, ha a mikro- és a makro-struktúrákban egyaránt figyelembe veszi, hasznosítja a társadalomtudomány, a szociológia eredményeit. Ahhoz viszont, hogy a szociológia egy-egy konkrét társadalomban képes legyen ilyen, társadalmilag hasznos ismeretek nyújtására, törvényszerűségek felfedésére, magának is fejlett tudománnyá kell fejlődnie. Ezt pedig csak úgy lehetséges, legalábbis ennek ez az egyik alapfeltétele, hogy a társadalom maga is szükségét érezze, s anyagilag támogassa a szociológiai kutatásokat. Gondolom, hogy eddig nálunk sem dicsekedhetünk valami irigylésre méltó eredményekkel ezen a téren (noha az utóbbi években, évtizedben nálunk is jelentőset fejlődött ez a tudomány), éppen ezért minden könyv, amely a szociológia népszerűsítését, hasznosságának, szükségességének felismerését szolgálja, csakis dicséretet érdemel.

Ebből a saját érdekeltségünkben ered, hogy ha külföldön megjelent szociológiai könyvet olvasunk, egyik „fülünkkel” mindig azt hallgatjuk, vajon mit mond számunkra, milyen feleletet találunk benne a mi kérdéseinkre, melyek azok az általános társadalmi törvényszerűségek — a konkrét könyv esetében: a társadalom strukturális problémáiban, a társadalmi csoport, a szervezet mint társadalmi jelenség vizsgálatában, a család szociológiai problémáinak vagy az emberi magatartás és a társadalom tanulmányozásában —, amelyek a nálunk észlelt vagy vélt jelenségekre is érvényesek. Persze, receptek nincsenek, s a más társadalmi körülmények között kialakult megállapítások kritikátlan átvétele sem lenne összhangban a tudományos igényekkel; mielőtt valamit elfogadnánk, le kell mérnünk, ellenőriznünk kell a saját gyakorlatunkon, ha kiállja a próbát, csak akkor fogadhatjuk el.

A könyv legnagyobb érdeme, hogy felkelti az érdeklődést korunk sok társadalmi kérdésének tanulmányozása, s ezzel a szociológia iránt. A szervezet és társadalom viszonyát taglaló részben foglalkozik Whyte nézeteivel, aki a szervezetet az egyén ellenségének tartja, mert ez a személyiség deformálására vezet. Ezzel kapcsolatban Kulcsár megjegyzi: „De azzal se elégedjünk meg, hogy az általa említett jelenségek csak a tőkés viszonyok között fordulnak elő. A szervezetek — ahogyan a mindennapos példák is mutatják — a szocialista társadalomban is megnyilvánulhatnak diszfunkcionális következményekkel, és e következmények sorában káros pszichológiai hatások, sőt bizonyos, a szükségesnél nagyobb konformizmus is megtalálható. A morális kritika helyett, a szervezetek negatív jelenségeinek a tőkés viszonyokkal való magyarázata helyet sokkal célravezetőbb és humánusabb is a jelenségek okainak, megnyilvánulási formáinak, társadalmi feltételeinek feltárása, általánosabban: a szervezet és a társadalom viszonyának, a szervezet belső sajátosságainak tisztázása.”

Fontos megjegyezni, hogy a szerző egy-egy polgári szociológus által feltárt negatív társadalmi jelenség kapcsán nem elégszik meg a verbális megállapítással, hogy ez csak a kapitalista társadalmakban fordulhat

elő, de nemegyszer utal arra, hogy tanulmányozása a szocialista társadalmi viszonyok között is szükséges. Ezzel is serkenti a kutatás iránti érdeklődést.

(bn)

VILÁGIRODALOM, NAGY TÉMÁK

Szentkuthy Miklós: *Meghatározások és szerepek*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1969.

Bevezetésnek Mozart — egy kis muzsika; aztán az irodalom: Szophoklész, Thomas Mann, Joyce, Hemingway, Nouveau roman . . . Nagy témák.

Majd három évtized munkásságra pillant vissza ez a könyv, ez alatt az idő alatt az egész világ megváltozott — egy új világ született a régi helyén, mely eltűnt, elpusztult. Szentkuthy azonban nem a mindennapok krónikása, az évek suhanása az ő számára nem jelenti azt, hogy neki is változnia kell. Szentkuthy tökéletesedik, tágul az érdeklődési köre, sohasem marad le, de nem változik. Már 1941—42-ben, amikor Kerényi Károly könyvéről, Babits Szophoklész-fordításairól ír, a magyar esszéirodalom csúcsein áll, akárcsak huszon-egynéhány évvel később, amikor Tolsztojról vagy az Ulysses új magyar fordításáról elmélkedik. Akkor is, most is — állandóan — az irodalom, a művészet lényegét látja meg, az alkotás magvába hatol be, nem konvencionális szempontok alapján, nem szociológiai, ideológiai vagy más -ológiai célok kedvéért; az ő tanulmányaiban, esszéiben találjuk meg, érezzük az igazi, tiszta irodalmi alkotás összetevőit, sajátosságait, kisugárzását, az irodalmi gondolkodásmód megtestesülését.

Módszere? Írásainak struktúrája? Műveinek kompozíciója? Nemcsak egy újabb tanulmánykötetet lehetne erről írni, hanem, azt hiszem, a magyar irodalomtörténet Modern Magyar Esszé fejezetét kellene újraírni.

Mert Szentkuthyt nem lehet egyetlen mai vagy más huszadik századi magyar esszéíróval egy kategóriába sorolni (mennyire különbözik csak a másik óriástól, Németh Lászlótól!), ő maga egy külön kategóriát képez, a maga módján azt jelenti a magyar irodalomnak az esszéiben (és a regényben), amit Weöres Sándor a költészetben. Egy egészen különálló egyéniséget, aki korszakot jelez. Ezért furcsálljuk, hogy esszéi csak 1969-ben jelennek meg kötetbe gyűjtve, s hogy néhány régebbi regényét legfeljebb antikváriumban lehet megszerezni, holott a magyar könyvkiadás az utóbbi egy-két évtizedben oly bőkezű nem egy harmad-, sőt ötödrendű író iránt. Ha megnézzük a *Meghatározások és szerepek* koloftonját, azt látjuk, hogy ez a könyv 1800 példányban jelent meg, habár sokkal jelentéktelenebb tanulmány-, esszé- vagy kritikakötetek ennél jóval nagyobb példányszámban kerülnek forgalomba. Be kell persze látnunk, hogy Szentkuthy értekező prózája nem tömegcikk, nem kecsgetet üzleti sikerrel, de hát a magyar könyvkiadás nem is követ ilyen célokat,

s egy Szentkuthy-kötet példányszámát másképp kellene megállapítani. Mert aki egyszer kezébe veszi ezt a könyvet, az még kér belőle, az kevesli ezt a 484 lapot, kevesli ezt az egy kötetet.

Szentkuthy műveit egyébként sem adták még ki sorozatban, jubileumokra, „a szerző ...-ik születésnapjára”, se második, harmadik... kiadásban. S ki tudja, kiadják-e valaha is. Szentkuthy szerepe a magyar irodalomban meghatározások függvénye. És ez mindent megmagyaráz.

(Elnézést az olvasótól, hogy annyi mindennel foglalkoztam, ami Szentkuthy könyvén kívül van. Úgy hiszem azonban, hogy addig, amíg Szentkuthyt is egy kissé a magyar irodalmon kívül tartják, vele kapcsolatban sok mindent el kell mondani, amikor alkalom adódik.)

(TL)

AZ ELIDEGENEDÉS ÁTFOGÓ TÁRGYALÁSA

Tordai Zádor: *Az elidegenedés mítosza és valósága*. Kossuth Könyvkiadó, 1970.

Az elidegenedés problémakörének rendkívül gazdag irodalma van. Ami természetes is, hisz az ifjú Marx iránti érdeklődés megnövekedése, a sztalini korszak lerázására irányuló törekvés, a modern kapitalizmus jelenségeinek vizsgálata marxisták és nem marxisták részéről, a szocializmus továbbfejlődésével kapcsolatos problémák és sok más körülmény szinte példátlan érdeklődést szül e kérdés iránt. Tordai Zádor most megjelent könyve: *Az elidegenedés mítosza és valósága* nem azzal az igénynyel íródott, hogy összefoglalja a fenti érdeklődés szülte irodalmat, hanem hogy a kérdés megközelítésének eredeti módját kínálja fel, és ezzel döntően elősegítse a válasz megadását is.

Mivel itt nemcsak a marxista elmélet, hanem az egész társadalmi gyakorlat egyik legidősebb és legsokrétűbb problémájáról van szó, ez az igény semmiképpen sem tartalmazhatja a teljes válasz megadásának ambícióját. A választ ugyanis még csak a marxisták együttes, egységbe olvadó erőfeszítése sem adhatja meg, hanem csakis a társadalmi gyakorlat továbbfejlődése és ennek a fejlődő gyakorlatnak szakadatlan elméleti vizsgálata, megvilágítása, amely persze a céltudatos társadalmi erőfeszítések kicsiholója, mozgatóereje és irányítója is lehet. Nem arról van tehát szó, hogy Tordai könyve az elidegenedéssel kapcsolatban mindent a helyére rakott, hosszabb időre lezárta a vizsgálódások egy nagyobb szakaszát. A könyv erényei inkább abban rejlenek, hogy az elidegenedés problémájának helyes megközelítését kínálja fel és ötletekben gazdagon alkalmazza ezt a megközelítési módot a kapitalizmus és szocializmus néhány jelenségének vizsgálatánál. De persze az erények közé kell sorolni azt is, hogy utal rá: hol és milyen irányban kellene tovább folytatni az elméleti kutatómunkát.

Az még nem érény, hogy Tordai az elidegenedés elméletét nem a fiatal Marxból kiindulva, hanem Marx későbbi művei, elsősorban a *Tőke* és előmunkálatai alapján ragadja meg. A pusztán a fiatal Marxból kiinduló — vagy éppen a fiatal Marxot abszolutizáló — elméletek egyoldalúsága és elégtelensége ugyanis annyira nyilvánvaló volt, hogy ezek az elméletek letűntek, mihelyt a sztalinizmussal való szembehelyezkedés varázsa elmúlt, mihelyt az új utak keresése önmagában már nem volt elegendő, hanem jelentkezett az új eredmények igénye is. Ez a kiindulópont azonban lehetőséget ad a szerzőnek arra, hogy egészében ragadja meg a kérdést, ne csak összefoglalását adja az elidegenedéssel kapcsolatos eddigi vizsgálatoknak, hanem felöleljen eddig mellőzött mozzanatokat is, rávilágítson a válasz nélkül hagyott problémákra.

Meghatározása így hangzik: „Az elidegenedés kiszolgáltatottságot jelent, de ez nem tetszőleges jellegű, mivel az egyén, illetve az ember a kezéből kicsúszott »összességnek« van alárendelve, a kiszolgáltatottság tehát az emberi világon belül áll fenn és az emberek közötti viszonyokból fakad és azokban ölt testet.” Az elidegenedést tehát az egyedek társadalomba olvadása szempontjából vizsgálja. Ezzel lehetővé válik számára, hogy hasznosítsa nemcsak azt, amit Marx az árufetisizmusról feltárt, hanem az érték, profitráta titkának megfejtését is. Az sem lebecsülendő, hogy ily módon az elméletbe belefér a munkamegosztás, sőt az osztály és az osztályharc is, amit a fiatal Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* korában épp hogy megsejtett.

Külön érénye a probléma megközelítésének és Tordai könyvének, hogy megvilágítja a determinizmus és az elidegenedés közötti viszonyt. Az alap: „A valóságban nincs más szubjektum, mint a konkrét ember, vagyis a társadalom tagját képező egyén. A történelem és a társadalom eszerint nem lehet tényleges szubjektum. Mögötte sem húzódhat meg más szubjektum, mint a konkrét emberek.” A konkrét emberek társadalomba olvadása, egymás közötti viszonya és ennek a viszonyoknak egymást meghatározó ereje adja a társadalmi determinizmust, és a társadalomba olvadó emberek közötti viszonyból nőnek ki a látszólag emberek fölé nőtt, látszólag emberfeletti erők és hatalmak is. Itt azonban már Tordai könyve megválaszolatlanul hagy kérdéseket. Először is azért, mert nem viszi végig a determinizmus és az elidegenedés közötti viszony tárgyalását. Utal ugyan rá: „Az elidegenedés a determinizmusok bizonyos jellegű típuscsoportját képviseli. Jogos tehát az az állítás, hogy a determinizmus fogalomköre tágabb, mint az elidegenedésé, hogy tehát a determinizmusok általánosabb jelenségekört alkotnak. Így érthető pl., hogy az aktuális formákban jelentkező azonosság ellenére az elidegenedés felszámolása nem jelentheti egyben a determinizmusok megszűntét.” De egészében válasz nélkül marad az elidegenedés és az elidegenedés felszámolása meg a determinizmus közötti viszony egész gazdag problémaköre. Ehhez járul az is, hogy Tordai — bár minden eddigi elméletnél jobban látja a praxis és az elidegenedés közötti viszonyt — fel sem veti az elidegenedés-elmélettel kapcsolatban okvetlenül jelentkező dilemmát: látszat-e az elidegenedés vagy valóság? A marxi tanítás lényege az, hogy

megfejtette: az elidegenedés csak látszat, mert az elidegenedett hatalmak mögött tényleges emberi viszonyok rejlenek. Egyszóval, megfejtette az elidegenedés mechanizmusát, azt, hogyan nőnek ki a tényleges emberi viszonyokból a tényleg elidegenült hatalmak.

De már az elején utaltunk rá, hogy egyetlen könyv nem is jelentkezhet a teljesség, mindenre választ adás ambíciójával. Meg kell elégedni azzal, hogy egy-egy mozzanatnál előrébb viszi a kérdés vizsgálatát. Ennek a „szerénységnek” szükségessége még jobban szembetűnik, amikor Tordai az elidegenedés konkrét jelenségeinek vizsgálatára tér át. „Az elidegenedés konkrét jelenségei a klasszikus kapitalizmusban” című fejezete a könyv legtartalmasabb része. Rendkívül találó elemzést ad az árutermelés, az osztályharc, az ideológiák, az állam és az elidegenedés közötti viszonyról, bár néha itt is látszik, hogy helyszükében csak odatetett, bővebb feldolgozásra váró ötletekkel operál. A következő fejezete, „Az elidegenedés új formáinak alapja a modern kapitalizmusban” a legeredetibb fejezet. Nemcsak hogy szakítani tud a munkásosztály abszolút és relatív elszegényedésének elméletével, beismerve, hogy a modern kapitalizmus az életszínvonalnak Marx korában hihetetlen emelkedésével jár együtt, hanem felismeri ennek társadalmi magyarázatát, és megtalálja az elidegenedés új formái titkának megfejtését. „A fogyasztás e típusánál — főképpen a presztízs-fogyasztásnál — a dolgok új jellegű fetisizmusa is megfigyelhető. Egy tárgynak nem azért van »értéke«, mert benne valóságos társadalmi viszonyok reifikálódtak — mint például a pénz esetében —, hanem mert szimbólumok — egy valóságos vagy képzeletbeli, de mindenképpen áhított társadalmi helyzetre utalnak” — írja például. Szinte érthetetlen azonban, hogy miért nem hasznosítja jobban a modern kapitalizmussal kapcsolatos különféle vizsgálatokat, amelyek szépen kiegészíthetnék fölfedezéseit azon a területen, ahol Tordai rendkívül eredeti, a kérdésnek azon vonatkozásaival, ahol Tordai nyilvánvalóan csak olvasmányok útján ismerkedhet meg a modern kapitalizmussal. Meglepő, hogy Marcuse vagy Riesmann vizsgálataira egyetlen idézettel utal, Frommra és annyi más kutatóról mintha nem is venne tudomást.

Legkevésbé teljes azonban a két utolsó fejezet, amely azt vizsgálja, hogyan érvényesül az elidegenedés a szocializmusban. Nagy elismerést érdemel merész antisztalinista és antibürokratikus beállítottsága, de ez a fejezet mégis hiányérzetet kelt. És az előző fejezetektől eltérően nem is csak azért, mert egy-egy kérdés, ötlet, gondolat részletesebb vizsgálatot, kifejtést igényelne, hanem azért is, mert itt már sok minden csak gyakorlat által válik nyilvánvalóvá.

De mint már kezdetben megállapítottuk: Tordai könyvének erénye közé tartozik az is, hogy megmutatja: hol, milyen irányban kell folytatni a vizsgálódást, mert az elidegenedés és annak leküzdése a világ valamennyi marxistájának közös elméleti és gyakorlati feladata.

KÉT HANGJÁTÉKGYŰJTEMÉNY

Éva naplója; Álmodások szirtjén — Rádió Novi Sad, Forum Könyvkiadó, 1969.

A fennállásának 20. évfordulóját ünneplő Újvidéki Rádió és a Fórum Könyvkiadó közös gondozásában két újszerű kiadvány jelent meg az év elején, két hangjátékgyűjtemény. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez az újszerűség inkább csak a közös összefogásra, a szellemi és (főképp) az anyagi erők együttes angazsálására vonatkozik, mintsem magára a gyermekek és felnőttek számára sugárzott hangjátékok gyűjteményes prezentálására. A hasonló jellegű kiadványoknak ugyanis már több évtizedes hagyományuk van az angol, a német, az olasz, az utóbbi időben pedig a magyar nyelvterületen is. Németországban például 1953-óta adják ki könyv alakban az év legkiemelkedőbb hangjátékainak a gyűjteményét, és az sem ritka, hogy egy-egy író adja közre hangjátékait, mint Erwin Wickert, Fred von Hoerschelmann (a legtöbb nemzetközi elismerésben részesült *Esperanza* írója), Günter Eich, Heinrich Böll, Manfred Bieler, Wolfgang Weyrauch és mások. Magyarországon *Láthatatlan színpad* címmel 1964-ben jelent meg az első hangjátékgyűjtemény (éppen e műfajban különösen gazdag német irodalomból nyújtva ízelítőt), s az ugyancsak 1964-től rendszeresen megjelenő Rádió és Televízió évkönyvekben is állandóan helyet kap néhány sikeres hangjáték — jóllehet az eddigi legjelentősebb kiadvány, a tizennégy ország huszonöt írójának egy-egy művét bemutató nemzetközi hangjáték antológia, *A sötét torony*, csak tavaly került ki a nyomdából.

Ilyen összevetésben enyhén szólva is megkésett újszerűség a mi két antológiánk, de mivel nálunk „alig — vagy egyáltalán nem találunk hangjátékgyűjteményt”, „több értelemben is kísérleti és úttörő jellegű (...) az egész jugoszláv könyvkiadó gyakorlatban” — áll ez utóbbi megjegyzés a felnőttekhez szóló kötet rövid bevezetőjében. És itt olvasható az is, hogy „a bevezetőnek nem az a rendeltetése, hogy a szerkesztő bizottságot (Deák Ferenc, Ivan Horovic, Simin-Bosán Magda) felmentse a válogatással járó felelősség alól”. Nos, hadd mondjuk el mindjárt, hogy a részben tájékoztató jellegű, részben jubileumi hangulatú nyúlfarknyi bevezetők átfutásakor nem is gondol erre senki, de annál inkább akkor, amikor a kötetben szereplő hangjátékokat olvassa. Különösképp a tíz gyermekhangjátékot tartalmazó kötet, amely *Fehér Ferenc Éva naplója*, *Kopeczky László Segítség! Lopok!*, *Svetislav Ruškuc Nagyapa nagyapja* és *Saffer Pál A kislány és a kuttyója* című művén kívül alig tartalmaz irodalmilag valamennyire is értékes alkotást. Naivitásánál, közhelyszerűségénél fogva legkevesbé éppen *Sárosi Károly* kötetnyitó darabja, *A bögre tarthat erre számot* — amely a partizánok hősiességéről szóló sematikus történetek jegyében íródott, magyar és szerb gyerekek, partizánok és usztrasák, valamint sebesültek szerepeltetésével —, de ugyanígy ötletében és kidolgozásában is roppant szegényes *Burkus Valéria Autó-stop* című hangjátéka, amely egy zseblámpa eltulajdonításának, majd „kalandos” visszaküldésének történetét mondja el; és nem sokkal billen át az irodalmon inneniség határmezsgyéjén *Foky István* jó meglátásra

valló, ám a lehetőségeket mégiscsak kiaknázatlanul hagyó műve, az unatkozó, szeretetre vágyó kislány és az ismeretlen katona váratlan barátját bemutató *Szomszédok*.

Ez a kötet, bár magától értetődően újabb híveket szeretne toborozni a vasárnap délelőttöként éterbe röppenő hangjáték-műsoroknak, nemcsak gyermekirodalmunk vegetálására, erőtlenségére hívja fel a figyelmet, hanem arra is, hogy gyermekhangjátékaink esetében még úgyszólván teljesen elhanyagolt terület a műfaj ábécéje, a rádiószerűség, a gyerekeket igazán foglalkoztató témák között a játék, az érés, a kamasz- majd felnőttéválás, és a gyerekes nagyotakarások korszakának ábrázolása, nem utolsósorban pedig a „legnagyobb bolondságok ideje”, amikor a lányokat és a fiúkat is megbizsergeti az első, talán egész életre kihatós, ún. diákszerelem. És mindezen túl a játékos, fölzsabadtul kísérletezés is hiányzik ezekből a művekből, amelyek például, éppen az utóbbi néhány országos hangjátékfesztiválon, oly sok elismerést hoztak a szlovénoknak. A kötet egyetlen kísérletező kedvű, vérbeli gyermekírója Svetislav *Ruškuc*, de ha azt vesszük, hogy az *Éva naplója* című hangjátékgyűjtemény elsősorban a vajdasági magyar írók eddigi termésének legjavát tartalmazza — legalábbis a szerkesztő bizottság szándéka szerint —, akkor mind ő, mind négy évvel ezelőtti fesztivál-díjnyertes hangjátéka kivételnek tekinthető.

Pedig az Újvidéki Rádió 1961. évi pályázatán *Fehér Ferenc* és *Sulhóf József*, 1969. évi pályázatán pedig *Jódal Rózsa* és *Gellér Tibor* műve is első, illetve második díjat kapott. Ezek a díjak azonban mégsem fémjelznek olyan alkotásokat, amelyek időtálló, maradandó értékek volnának.

*

E meglehetősen kedvezőtlen mérleg után fölfrissülésként, élményként hat a felnőttek számára írt hangjátékok olvasása. Igaz, ebben a kötetben is akad néhány elnagyolt, gyengébben sikerült hangjáték (lásd *Lévay Endre Négy fiú*, *Kopeczky László Harangszó előtt*, *Herceg János Tini nem kislány többé* vagy *Sulhóf József Fénytelen kis csillag* című művét), de *Bányai János* kötetnyitó hangjátéka már címével, szerkezetével és írásmódjával is megsejteti az olvasóval, hogy a kötetbe gyűjtött művek tartalmi-formai jegyeik, áttételes vagy direkt mondanivalójuk szerint is gazdag színskálát ígérnek, olyan alkotásokat, amelyekben az élet szálai éppúgy összefutnak, bennefoglaltatnak, mint a szóval, hanggal, zenével, zajjal kifejezett gondolatok villanásai, érzések rezzenései vagy a képzelet szabadon áradó játéka.

És az ígéretes kezdés után még jobb a folytatás. *Majtényi Mihály*, az idő és a tér megkötöttségeit, korlátait játszi könnyedséggel átlépő új műfaj, a *hangjáték* alapvető sajátosságát kihasználva, olyan ügyesen variálja, bonyolítja az ablak mögül utcára letekintő férj és feleség találgatását, hogy az ember (még akkor is, ha a rádióból jól ismeri a művet) mindvégig izgalommal lesi, várja, peregteti képzelete színpadán azt a *lehetséges* beszélgetést, azt a *lehetséges* történetet, ami két ismeretlen ember részvételével, az utcasarkon *esetleg* lezajlott. Bravúros írói telje-

sítmény, igazi remeklés ez a Majtényi-mű (*Mi történt az utcasarkon?*), és annak a bizonyítéka, hogy vele már több mint nyolc évvel ezelőtt nagykorúvá vált a nem éppen egyenes fejlődésű és nem mindig egyformán pártfogolt vajdasági magyar hangjáték-irodalom. Figyelmet érdemlő tény, hogy az antológia másik két kiváló darabja, Miroslav Antić *A tét: Európa*, és Gál László *Az éhes hajó* című hangjátéka szintén 1962-es keletkezésű. Ezután két-három évenként a megtorpanás, visszaesés jeleit észlelhetjük, hogy aztán 1964-ben és 1965-ben, majd a Rádió 1969. évi nyílt pályázatán megint olyan ihletett rádiójátékok tűnjenek fel, mint amilyen Fehér Ferenc *A csillagok nappal is fénylenek*, Tomislav Ketig *A sofőr nocturne-je* vagy Major Nándor *A hóember* és Németh István *Fagyos éjszaka* című műve. Ezek mindegyike egyformán jelentős, egyformán meghökkentő és megdöbbentő alkotás, bár témájuk, tartalmuk, a történelem fölborult körülményei között (háború) vérengző fenevaddá átváltozó (aljasulható) kisember tragikomédiájától kezdve (*A tét: Európa*), a szeretteiktől elszakadt hajósok (*Az éhes hajó*), a nincstelen szegények (*A csillagok nappal is fénylenek*) és a változó világ változó embereinek plasztikus ábrázolásáig terjed (*Fagyos éjszaka*), vagy éppen reális helyzetekből kifejtett, de alapjában véve groteszk, abszurd játékokba csap át (*A sofőr nocturne-je*; *A hóember*).

A gyűjteményes kötetnek ezeket a valóban antológiai értékű darabjait szem előtt tartva leszögezhetjük: van már vajdasági hangjáték-irodalmunk, van már eredeti, rádióra — és nem színpadra — írt, öntörvényű, a kísérletezés forró tűzében fogant vagy a műfajnak immár nagy hagyományú akusztikus művészete szerint létrejött alkotásaink. Vannak már drámaian és balladásan feszült légkörű, lírai veretű, groteszk és modern hangütésű, klasszikus és a régmúlt történelmi események, személyek fátyla mögül jelenünkkel vagy jelenünkért perelő hangjátékaink, — de az összképhez, a tablóhoz, az igazságához tartozik az is, hogy olyan hangjátékaink is vannak még (a kötetben is!), amelyek mind rádiószerűségükben, mind a valóság, a tárgyi világ, a gondolatok és az emóciók látomássá varázsolásában (a hallgató fantáziájában) messze lemaradnak a világ első hangjátékaként számon tartott Richard Hughes *Comedy of Danger* című műve mögött, amelyet a londoni rádió 1924. január 15-én mutatott be, a budapesti Kossuth Rádió 1962-ben *Játék a veszéllyel* címmel sugárzott, *A sötét torony* című, már említett nemzetközi hangjáték antológia pedig kötetnyitó darabként *Veszély* címen közölt.

És végezetül még csak annyit: az olvasó és a rádióhallgató szemszögéből ítélve is fölöttébb sajnáljuk, hogy az akusztikus művészet és a gondolatot hordozó szó művészete nyelvén oly tiszta egyszerűséggel és mégis oly hatásosan szóló Gál László nem ír (vagy legalábbis nem tesz közzé) újabb hangjátékokat, s ugyanígy csodálkozunk azon is, hogy a legbátrabban kísérletező Tolnai Ottó harmadik díjnyertes műve, *A vörös szabókréta* nem került be az egyenetlenségei ellenére is reprezentatív kötetbe, ha másért nem, legalább a fejlődésben levő, s feltehetőleg még sok újat hozó szellemtörténeti állapot egyik lépcsőfokának jelzésére.

HÍD IRODALMI, MŰVESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1970. JÚNIUS. — KIJÁRJA A FORUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆA UTEG 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADÓÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KEZIRATOKAT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A 657-1-255-ös FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KERJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FEL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRÁ 2.— DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FEL ÉVRE 18,75 DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FEL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KESZÜLT A FORUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON.

